
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**ВИПУСК 130
(частина II)**

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»
індексується в міжнародній наукометричній базі
Index Copernicus з 2015 року

КИЇВ – 2017

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 130 (частина II).

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2017. – 143 с.

У Збірнику публікуються статті учасників міжнародної науково-практичної конференції «Вплив Реформації на державотворення та економічний розвиток: уроки для України», яка відбулась в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка 26 травня 2017 року.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макеєнко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044-483-11-25.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09. 03. 2016 р.

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин» індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus з 2015 року.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2017.

ПЕРЕДМОВА

Цей випуск Збірника наукових праць присвячений конференції «Вплив Реформації на державотворення та економічний розвиток: уроки для України», яка провадиться в рамках заходів, що визначені в **Указі Президента України №357/2016** від 26 серпня 2016 року «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації». В **Указі** відзначено вагомий внесок Реформації в розвиток релігійної, культурної і соціальної сфери України та в становлення незалежної держави. Особливу відповідальність **Указ** покладає на навчальні заклади, як інтелектуальні осередки, в проведенні тематичних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів, інших наукових та просвітницьких заходів з нагоди 500-річчя Реформації. Навчальні заклади повинні стати лідерами в розробленні необхідних методичних рекомендацій для висвітлення історії Реформації та практичного втілення в Україні її позитивного досвіду в державотворенні на європейських засадах.

Цій темі постійно приділяють увагу дослідники багатьох галузей науки різних країн. В нашій тематичній конференції беруть участь не тільки провідні українські політики та дослідники Реформації, Біблії та їх впливу на розвиток Європи та світу, а й визначні зарубіжні науковці на чолі з **Нобелівським лауреатом Верноном Смітом**.

Реформація і протестантизм надали надзвичайний поштовх стратегічному розвитку європейського континенту. Зміни відбувались як в усіх сферах життєдіяльності окремих країн, так і на континенті в цілому. Активно відбувався процес державотворення, формувались країни і нові економічні відносини між ними. Ідеологічні підвалини Реформації сформувались на основі учення Мартіна Лютера, який закликав вважати головним джерелом християнських істин не інституційну церкву, а Біблію. Лютер вважав, що і в мирському житті на професійній ниві здійснюється воля Бога, оскільки саме Бог призначає людей до того чи іншого виду діяльності, вкладаючи в них різні таланти та здібності. В очах Бога немає праці благородної або зневаженої, і борг людини старанно працювати, виконуючи своє покликання. Особливо стимулюючи вчення Лютера вплинуло на підприємницьку діяльність. Підприємець почав бачити у своїй роботі не лише обов'язок, але поклик від Господа, а успіх в підприємстві став сприйматися як нагорода за чесну і сумлінну працю. Протестантизм, таким чином, зіграв центральну роль у становленні капіталізму шляхом заохочення підприємництва.

У економічному плані Реформація сприяла зміні застарілих феодальних стосунків на капіталістичні. Прагнення до розвитку промисловості і економіки сприяло накопиченню капіталу, який вкладався в торгівлю, виробництво, освіту. Взагалі економічні зміни відбуваються не так швидко і помітно, як зміни суто політичного характеру. Бувають, однак, часи, коли еволюція економічних відносин як би прискорюється і більш швидкими і різноманітними наслідками відбивається на повсякденному житті.

Україна офіційно, і давно, проголосила курс на європейську інтеграцію. Ефективних реформ вимагає міжнародне співтовариство, міжнародні організації та, що найважливіше, ситуація в Україні. В Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом йдеться про необхідність конкретних заходів в економіці та впровадження в українське законодавство значної частини правового базису ЄС.

Реформи вкрай необхідні, перш за все, самій Україні, оскільки повинні змінити внутрішні основи розвитку держави, створити умови для роботи економіки на благо всього

суспільства, рівність перед законом для всіх. Реформи повинні забезпечити турботу держави і суспільства про навколишнє середовище, якість продуктів харчування і води, гарну освіту і ефективну охорону здоров'я, нормальні дороги, боротьбу з корупцією і злочинністю.

В процесі багатомілітарної еволюції суспільство досягло суттєвих результатів в освіті, науці і техніці. Люди стали освіченіші, раціональніше, але ніяк не мудріше. Цим і пояснюється наявність в суспільстві все тих же проблем, що й багато століть назад, тільки на більш високому технологічному рівні. Все питання – в гостроті проблем і активності боротьби з ними держави і суспільства.

Керівники православної церкви в різний час неодноразово відзначали, що будівля нашої цивілізації не може існувати без євангельського фундаменту, на якому воно було зведено. Нації, що втратили етику самообмеження і служіння Богу, Батьківщині і ближньому, втрачають духовну силу, стають слабкими і вразливими, що тягне за собою загрозу зникнення і сумну перспективу поступитися своїм місцем іншим, духовно сильнішим. Новітня історія вже надала нам достатньо доказів правоти подібних суджень.

Сучасний досвід функціонування успішних економік свідчить про їх тісний багаторічний зв'язок з загальнолюдськими моральними цінностями і панівною в країні релігією. Той же досвід показує, що зв'язок економіки і релігії робить людей мудрішими, а суспільство – гуманніше і стабільніше. Світовий досвід також показує, що суто прагматичний підхід до економічного розвитку, хоча й забезпечує прийнятні темпи зростання, не вирішує багатьох фундаментальних проблем суспільства, що спричиняє потрясіння та наростання екстремізму, криз та соціальних негараздів.

У Біблії неодноразово повторюється думка про те, що сильні повинні підтримувати немічних, бідних і, говорячи сучасною мовою, незахищені верстви населення взагалі. На протипагу захопленню чужого майна і безчесному збагаченню, Біблія настійно рекомендує зробити благодійність частиною державної політики, а керівники всіх рівнів повинні бути серед перших жертводавців, служачи прикладом для свого народу. Біблія рекомендує пропагувати добрі справи серед людей так само активно, як доводити прийняття законів і їх суть до кожного громадянина.

Перед народом України, таким чином, постає важливе і довготермінове завдання – усвідомити, що стало причиною утворення успішних держав і поступово змінювати свою ментальність на основі високих етичних норм Біблії. На цьому шляху потрібно буде змінити внутрішні основи розвитку держави, створити умови для роботи економіки на благо всього суспільства, та рівність перед законом для всіх.

Протестантська Реформація є яскравим прикладом того, як саме релігійні трансформації впливають на інституційні та моральні зміни, що призводить до глибоких наслідків як економічного, так і політичного характеру. Реформація викликала ментальну революцію, яка стимулювала розвиток сучасної Європи і саме Біблія стала основою протестантської Реформації, що змінила Європу і світ.

В. В. Копійка

Доктор політичних наук, професор

Директор Інституту міжнародних відносин

Національного університету імені Тараса Шевченка

УДК993

THE IMPACT OF THE REFORMATION ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF WESTERN EUROPE

ВПЛИВ РЕФОРМАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

ВЛИЯНИЕ РЕФОРМАЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

Smith V. L.

Nobel Prize laureate in economics (2002), PhD in Economics, Professor, Economic Science Institute, Chapman University, USA. E-mail: vernonsmithphd@gmail.com

Sheremeta R. M.

PhD in Economics, Assistant Professor, Weatherhead School of Management, Case Western Reserve University, USA. E-mail: rms246@case.edu

Сміт В. Л.

Лауреат Нобелівської премії з економіки (2002), PhD з економіки, професор, Інститут економічних наук, Чапменський університет, США. E-mail: vernonsmithphd@gmail.com

Шеремета Р. М.

PhD з економіки, доцент, Везерхедська школа управління, Університет Кейс Вестерн Резерв, США. E-mail: rms246@case.edu

Смит В. Л.

Лауреат Нобелевской премии по экономике (2002), PhD по экономике, профессор, Институт экономических наук, Чапменский университет, США. E-mail: vernonsmithphd@gmail.com

Шеремета Р. М.

PhD по экономике, доцент, Везерхедская школа управления, Университет Кейс Вестерн Резерв, США. E-mail: rms246@case.edu

Abstract. *The Protestant Reformation is a vivid example of how religious transformation could set in motion institutional changes, leading to profound consequences for economic and political development. Although economists and other social scientists agree that there is a strong relation between the Reformation and economic growth, there is an active discussion as to what are the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success. We discuss the causal pathways that received substantial empirical support in academic literature. Some of them, such as “work ethic” and entrepreneurial spirit of Protestants, were originally suggested by Max Weber, while others, such as religious freedom and education, are deeply grounded in economic theory. More recently, other causal pathways have been suggested, such as social ethic, civil society, and institutional changes. We bring our view of these pathways.*

Key words: *reformation, religion, economic development.*

Анотація. *Протестантська Реформація є яскравим прикладом того, як релігійні перетворення змогли розпочати рух в інституційних змінах, який призводить до глибоких наслідків для економічного і політичного розвитку. Хоча економісти та інші представники суспільних наук погоджуються, що існує тісний зв'язок між Реформацією і економічним зростанням, має місце активне обговорення щодо причинних шляхів, що з'єдну-*

ють протестантизм з довгостроковим економічним успіхом. Ми обговорюємо причинні шляхи, що отримали суттєву емпіричну підтримку в науковій літературі. Деякі з них, такі як «трудова етика» і підприємницький дух протестантів спочатку були запропоновані Максом Вебером, в той час як інші, такі, як релігійна свобода і освіта, були глибоко обґрунтовані в економічній теорії. Зовсім недавно були запропоновані інші причинні шляхи, такі як соціальна етика, громадянське суспільство та інституційні зміни. Ми представляємо наш погляд на ці шляхи.

Ключові слова: реформація, релігія, економічний розвиток.

Аннотація. Протестантская Реформація является ярким примером того, как религиозные преобразования смогли начать движение к институциональным изменениям, которые приводят к глубоким последствиям для экономического и политического развития. Хотя экономисты и другие представители общественных наук соглашаются, что существует тесная связь между Реформацией и экономическим ростом, имеет место активное обсуждение причинных путей, соединяющих протестантизм с долгосрочным экономическим успехом. Мы обсуждаем причинные пути, которые получили существенную эмпирическую поддержку в научной литературе. Некоторые из них, такие как «трудова етика» и предпринимательский дух протестантов сначала были предложены Максом Вебером, в то время как другие, такие, как религиозная свобода и образование, были глубоко обоснованы в экономической теории. Совсем недавно были предложены другие причинные пути, такие как социальная этика, гражданское общество и институциональные изменения. Мы представляем наш взгляд на эти пути.

Ключевые слова: реформація, релігія, економічне розвиток.

.....
We have benefited from helpful comments of Jared Rubin. Also, we wish to thank the Economic Science Institute and the Weatherhead School of Management for continual research support. Any errors are ours.
.....

Statement of the problem. The Protestant Reformation is a vivid example of how religious transformation could set in motion institutional changes, leading to profound consequences for economic and political development. The Reformation also triggered a mental revolution that propelled the development of modern capitalism. In this chapter we showed that while most scientists agree that the emergence of economic growth in Western Europe is closely tied to the Reformation, there is an active discussion as to what are the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success.

Analysis of recent studies and publications. Perhaps one of the first people to recognize the role the Protestant Reformation played in the economic development of Western Europe was Max Weber. Although Weber's thesis has been challenged throughout the years by R. H. Tawney, Kurt Samuelsson, and more recently by Deirdre McCloskey, Sascha Becker and Ludger Woessmann, it is a fairly well accepted proposition that Weber was right about the causal connection between Protestantism and economic success. Still, there is an active discussion underway as to what are the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success.

Statement of the objectives of the article. While there is an agreement among economists and other social scientists that the Protestant Reformation had a positive impact on economic growth in Western Europe, there is an active discussion as to what are the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success. In what follows, in this chapter we discuss the causal pathways that received substantial empirical support in academic literature. The challenge is to identify the characteristics or defining features of Protestantism that accounts for its

measured higher economic performance. We bring our view of these pathways, starting with religious freedom.

Presentation of basic materials

1. Introduction

The economic consequences of the Protestant Reformation are of wide ranging importance for debates concerning the emergence of economic growth in Western Europe. In general, economists and other social scientists agree that there is a strong relation between the Reformation and economic growth (Becker et al., 2016). There is also an active discussion as to what are the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success. In this chapter we review the main research findings in economics on the topic of the Protestant Reformation and its socio-economic consequences.

A distinguishing feature of economics in comparison with other social sciences is a strong focus of economic research on causal relationships as distinct from correlation. Any student who has taken an introduction to economics or a statistics class heard that “correlation does not imply causation”. Just because the two variables are correlated (that is, they fluctuate in tandem), does not itself prove that they are meaningfully related to one another, or that one is causing another. Let us consider the following example: if you saw the statistics that for each year of education a person in the United States earns approximately \$4,000 more per year, you might be tempted to conclude that education leads to higher earnings. However, it could be the case that smarter people choose to go to the university, and smarter people will be able to find better jobs not necessarily because of their education but simply because they are smarter. So, how can we find out if the value added by education is specifically beneficial for future earnings?¹ To answer this and other questions, economists rely on sophisticated methods of econometric analysis, which allow them to make not only correlational but also causal inferences. We will not go into the details of these methods, but we will be making this distinction when a particular study finds a correlation versus a causal relation.

2. How did the Protestant Reformation Impact Economy

Perhaps one of the first people to recognize the role the Protestant Reformation played in the economic development of Western Europe was Max Weber. While living in Prussia, he observed that most Protestant cities were better off than Catholic cities. Max Weber not only noted the correlation between Protestantism and positive economic outcomes, but he also suggested a causal mechanism by which this correlation could have occurred. In his work, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Weber (1905) argued that the Reformation influenced European society by changing the values and ethics of people. Although Weber’s thesis has been challenged throughout the years by R. H. Tawney (1926), Kurt Samuelsson (1957), and more recently by Deirdre McCloskey (2010), it is a fairly well accepted proposition that Weber was right about the causal connection between Protestantism and economic success, if not about why it was so.

To demonstrate that the Protestant Reformation had a causal impact on economic outcomes, Sascha Becker and Ludger Woessmann (2009) used the data from 452 counties in 1871 Prussia. Their careful econometric analysis showed that Protestants had significantly higher incomes than Catholics, and that the difference was mainly due to the Reformation. However, unlike Weber, their preferred explanation was that “Protestantism led to substantially higher literacy, which in turn led to economic progress”.

¹ The research on this subject finds that education indeed makes a causal impact on individual earnings (Card, 1999).

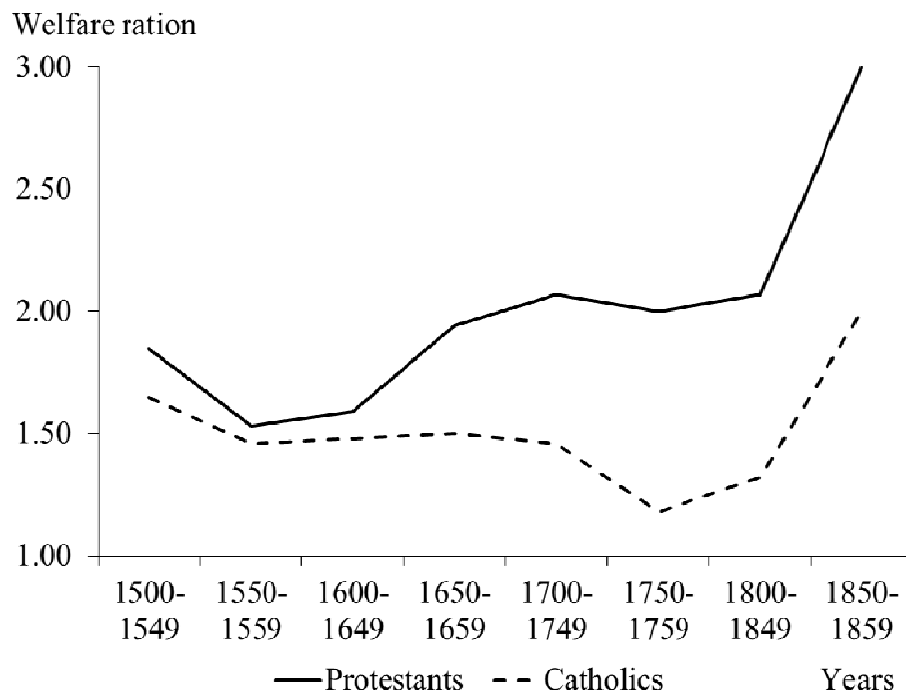

Figure 1. Welfare ratios of workers in Protestant and Catholic cities, 1500-1899.

Source: The data are taken from Allen (2001).

The positive causal impact of Protestantism on economic success extends well beyond the borders of Prussia. Consider Figure 1, which shows the “welfare ratios” of workers in 17 European cities (6 Protestant cities and 11 Catholic cities) from the 16th through 19th century². A welfare ratio is the ratio of a worker’s wages relative to how much it costs to buy minimal resources that are necessary for a worker’s subsistence. A welfare ratio of 1 means that workers are just living at the subsistence level, while a ratio of 2 indicates that workers can buy twice the level of resources necessary for subsistence. It is clear from the figure that beginning in the 17th century, workers in the Protestant cities had significantly better economic conditions than their Catholic counterparts.

The correlation presented in Figure 1 is still apparent today. Jared Rubin (2017) used the real (in 2010 US dollars) per capita gross domestic product for different countries to show the impact of different religious groups on economic welfare of a country. Figure 2 summarizes the results of his estimation. A country made up of only Protestants is \$13,406 wealthier per person, on average, than a country with zero Protestants. There is also a positive effect for Catholicism, but it is much smaller: a country made up of only Catholics is \$3,900 wealthier per person than a country with zero Catholics. On the other hand, a country made up of only Muslims is \$7,509 poorer per person than a country with zero Muslims (even after accounting for the oil-rich nations of the Persian Gulf)³.

The patterns in the data that we showed so far demonstrate that there is indeed a positive correlation between Protestantism and wealth. But even more important, economic researchers showed that not only is there a positive correlation between Protestantism and wealth, but also that there is a causal connection between Protestantism and economic success (Blum and Dud-

² The figure is built using the data from Allen (2001). The six Protestant cities are Amsterdam, London, Strasbourg, Augsburg, Leipzig, and Hamburg. The eleven Catholic cities are Antwerp, Florence, Naples, Valencia, Madrid, Paris, Munich, Vienna, Gdansk, Krakow, and Warsaw.

³ These estimated numbers come from a multi-variate regression analysis in which the number of Protestants, Catholics and Muslims are used as independent variables.

ley, 2001; Becker and Woessmann, 2009; Chen et al., 2014; Rubin, 2017). In summary, the existing research points out that Weber's observation regarding the positive impact of the Protestant Reformation is accurate.

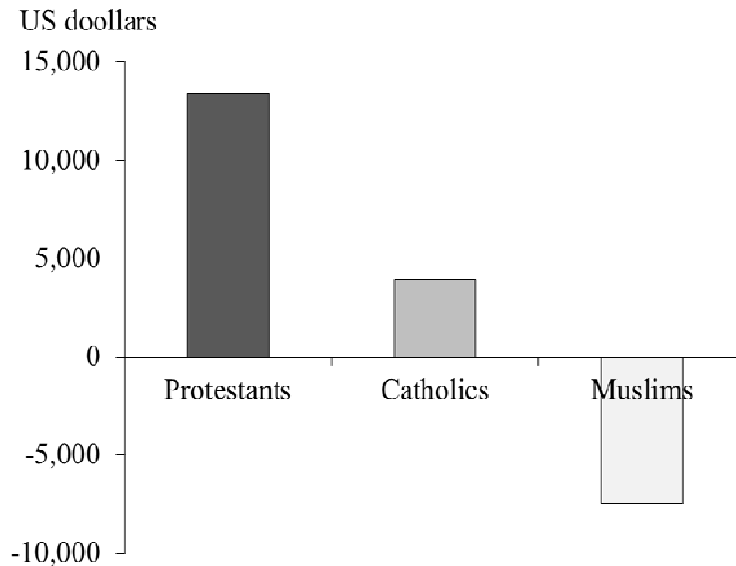

Figure 2. The impact of different religious groups on economic welfare.
Source: The data are taken from Rubin (2017).

3. The Causal Pathways Connecting the Reformation to Economic Growth

While there is an agreement among economists and other social scientists that the Protestant Reformation had a positive impact on economic growth in Western Europe, there is an active discussion as to what are the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success. In what follows, we discuss the causal pathways that received substantial empirical support in academic literature. The challenge is to identify the characteristics or defining

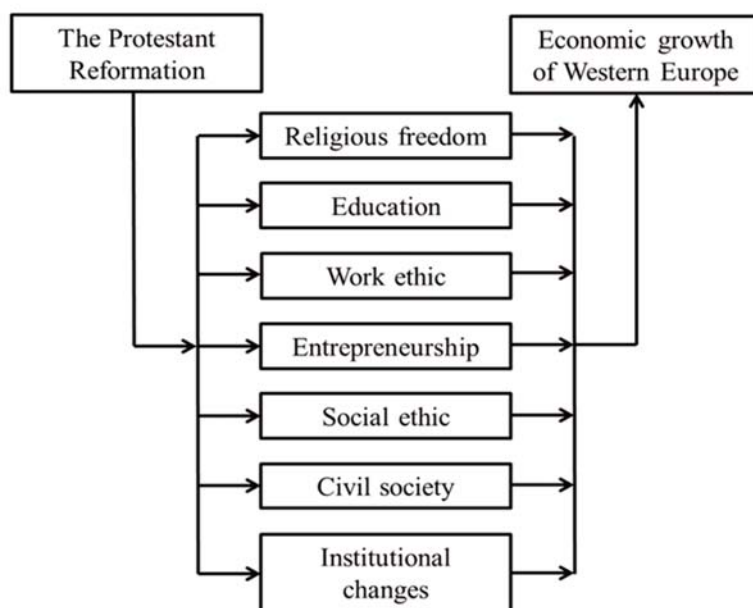

Figure 3. Causal pathways connecting the Protestant Reformation to economic growth.

features of Protestantism that accounts for its measured higher economic performance. Figure 3 provides a schematic demonstration of these pathways. Some of them, such as “work ethic” and entrepreneurial spirit of Protestants, were originally suggested by Max Weber, while others, such as religious freedom and education, are deeply grounded in economic theory. More recently, other causal pathways have been suggested, such as social ethic, civil society, and institutional changes. We bring our view of these pathways, starting with religious freedom.

3.1. Religious freedom

Perhaps one of the central ideas of economics is that competition is beneficial to economic development by encouraging innovation (Schumpeter, 1942) and efficient allocation of resources (Smith, 1962; Fama, 1970; Arrow, 1974). Therefore, governments should strive to create an environment that maximally encourages competition, while discouraging any attempts of creating monopolies. Monopoly is routinely encouraged when governments impose restrictions on entry of new forms of economic activity. Incumbent suppliers lobby government to limit or prevent entry by innovators. Thus governments intervene to limit entry by UBER and LYFT that directly link customers with independent suppliers of local auto transportation. These entrants compete with taxi companies, car rental companies, airport parking, and even car ownership. The same idea of detrimental impact of monopolies applies when talking about religion (James, 1989; Stark and Iannaccone, 1994; Gill, 1998). Indeed, it is a well-documented empirical fact that societies with prevalent religious monopolies are characterized by slow economic growth, widespread poverty, and high rates of corruption (Norris and Inglehart, 2004; Ekelund et al., 2006).

Medieval Roman Catholic Church in Western Europe enjoyed exclusive monopolistic rights on religion. It was backed by the secular power of the state, actively enforcing orthodox claims, sanctioning excommunicates, and punishing heretics (Becker et al., 2016). Such monopolistic barriers, enforced by orthodox teachings and criminal persecution, prevented entry of rival ideas (Miller, 2002; Stark and Iannaccone, 1994). Perhaps the most cost-efficient barrier imposed by the Roman Catholic Church was the idea that the route to eternal salvation was only through the Holy Roman Church. This monopolistic right over the message of salvation allowed the Catholic Church to raise revenue by selling indulgences from sin, not only on behalf of the living, but also on behalf of the dead. Martin Luther was appalled by the implication that salvation of a human soul could be bought with money, and as a reaction on October 31, 1517 he nailed his famous Ninety-Five Theses to the door of the All Saints Church at Wittenberg. This daymarked the beginning of the Protestant Reformation (Bainton, 1950; Oberman, 1989). One of the five foundational Solae of the Reformation was *Sola Christus* (Latin: “Christ alone”) – the teaching that Christ is the only mediator between God and man, and that there is salvation through no other. The teaching that salvation is a free gift of God (and not a product that could be bought from a monopolist) paved a way for religious freedom. Within just a decade, new religious groups were formed that ultimately became known as Lutherans, Presbyterians, Methodists, Baptists, Pentecostals, and many others.

There are many reasons why religious freedom (as opposed to religious monopoly) is good for economic development. First, religious freedom reduces corruption (North et al., 2013). Economists have long recognized that monopolies are more likely to engage in unproductive and often illegal activities, resulting in economic losses⁴. Therefore, it is not surprising that there is a strong correlation between corruption and religious monopolies. Just to give you an example, eight of the ten most corrupt countries are also among the countries with the highest governmental restrictions on religious liberty (based on the 2011 Government Restrictions on Religion Index). Second, religious freedom reduces conflict within a society, encouraging tolerance and respect for different beliefs. Indeed, Pew Research Center shows that the increase in religious freedom is associated with the decrease in social hostilities. Third, religious freedom promotes

⁴ One of the central characteristics of monopolies is that they are prone to rent-seeking, i.e., monopolies spend substantial resources while lobbying for government to impose regulations on competitors (Krueger, 1974; Tullock, 1980). A large literature in experimental economics shows that rent-seeking can be even more extensive than predicted by the standard economic theory (Dechenaux et al., 2015; Sheremeta, 2013, 2015, 2016).

the protection of civil and human rights, such as freedom of speech, press and assembly (Grim and Finke, 2011). These rights are essential for the exchange of ideas – a very important component of an innovative economy.

3.2. Education

Another pathway through which the Protestant Reformation contributed to economic success of Western Europe is through education. Economists and others have long recognized the potential value education may have on economic growth. Following the classical contributions by Robert Barro (1991) and Greg Mankiw and co-authors (1992), a large economic literature found a significant positive correlation between education and economic growth (Hanushek and Woessmann, 2010). Although it is not an easy task, economists were also able to show, using theoretical modeling and various econometric techniques, that education has a causal impact on economic development – that is, education leads to economic development (Hanushek and Woessmann, 2012; Hanushek, 2016). Perhaps as important is the fact that it is not simply the number of years of education that matters, but the quality of education, as measured by mathematics and science test scores (Hanushek and Kimko, 2000). The immediate implication is that any country can achieve better economic outcomes by providing educational opportunities for its citizens.

Why was education important for Protestants? Martin Luther wanted all Christians to read the Bible. One of the five foundational Solae of the Protestant Reformation was *Sola Scripture* (Latin: “Scripture alone”) – the teaching that the Christian Scriptures are the supreme authority in all matters of doctrine and practice. However, for Christians to be able to read the Bible, it was necessary to increase their literacy rate. Historical data shows that Protestants indeed were able to do this. Using the 1871 Prussian census data, Sascha Becker and Ludger Woessmann (2009) showed that all-Protestant counties had a significantly higher literacy rate than all-Catholic counties. Moreover, they were able to show that this difference in literacy rates was caused by the Reformation. Not only Protestant cities had higher literacy rates on average, but also a smaller gender gap in literacy (Becker and Woessmann, 2008). In support of this, Figure 4 shows that in 1871 Prussia, Protestant men had a literacy rate of 93.4 percent compared to 84.8 percent for Catholic men, while for women had a literacy rate of 88.8 percent compared to 78.5 percent.

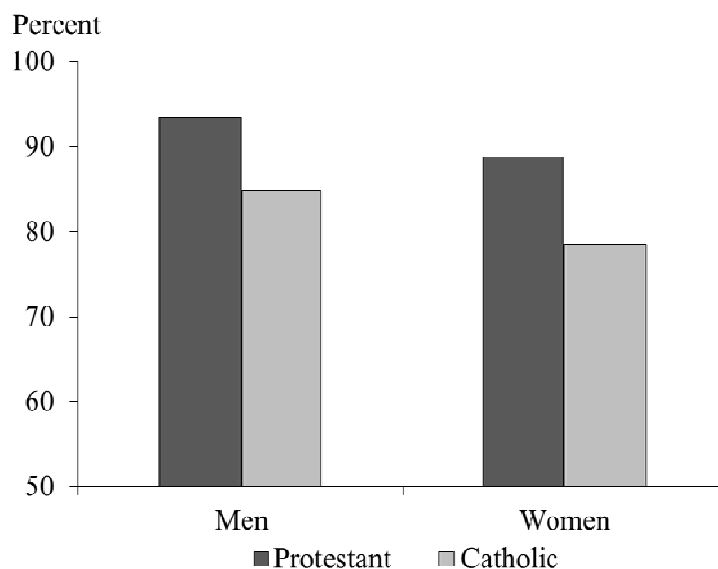

Figure 4. Literacy rates by religious group and gender, 1871.

Source: The data are taken from Becker and Woessmann (2008).

The Reformation not only had a significant impact on literacy rates, but also a significant impact on overall education. Boppert and co-authors (2013) used the data from the 19th century collected from pedagogical examinations in Switzerland. Standardized tests were compulsory for every male citizen and examined reading, writing, mathematics, and history. Their analysis showed that Protestants not only excelled in reading, but also on other cognitive tests. The higher educational attainments by Protestants also had significant positive spillovers. Francisco Gallego and Robert Woodberry (2010) provided evidence that regions in former Colonial Africa in which Protestant missionaries dominated have higher literacy rates than those where Catholic missionaries dominated. Ying Bai and James Kung (2015) provided similar evidence for China, Rachel McCleary (2013) for Korea, and Federico Mantovanelli (2014) provided evidence for India.

In summary, the above mentioned research studies point out that the Protestant Reformation had a significant impact on education, which in turn spurred economic growth. There are many reasons why education is important for economic development. First, education increases labor productivity (Barro, 1991; Mankiw et al., 1992). Enrico Moretti (2004) showed that factories in cities with more educated people are more productive than similar factories in cities with less educated people. Second, education fosters technological innovation and new knowledge creation (Lucas, 1988; Romer, 1990). Finally, education brings other external benefits, which could further advance economic development. For example, it has been shown that more educated individuals make better decisions about health, marriage, and parenting (Oreopoulos and Salvanes, 2011). Education also affects individual preferences, making people more patient, more goal-oriented, and less likely to engage in risky behavior. All of these behaviors could be linked with better economic outcomes.

3.3. Work ethic

Max Weber famously claimed in his classic essay that Protestantism cultivated preferences for hard work and thus resulted in greater economic prosperity (Weber, 1905). The argument that hard work leads to economic success is grounded in classical economic theory of production and growth (Solow, 1956). The theory shows that increasing work hours, while holding the other factors constant and assuming no technological change, will increase economic output. The obvious question is whether Protestants indeed had a different “work ethic?”

One of the foundational solae of the Protestant Reformation was *Sola Gratia* (Latin: “only grace”) – the teaching that salvation comes by divine grace or “unmerited favor” only, not as something that can be earned by hard work. For Protestants, beginning with Martin Luther, diligent work was seen as a response to the grace of God, as well as a God-given duty which benefits both the individual and society as a whole.

In 2003, Niall Ferguson published an article in the *New York Times*, where he pointed that the data from the Organization for Economic Cooperation and Development seems to confirm the Protestant work ethic hypothesis: “The experience of Western Europe in the past quarter-century offers an unexpected confirmation of the Protestant ethic. To put it bluntly, we are witnessing the decline and fall of the Protestant work ethic in Europe. This represents the stunning triumph of secularization in Western Europe – the simultaneous decline of both Protestantism and its unique work ethic” (Ferguson, 2003). There is other anecdotal evidence suggesting that Protestant work ethic is a driving force behind economic success of many countries (Mills, 2013; Bresiger, 2014).

To test Weber’s “work ethic” hypothesis more formally, Jork Spenkuch (2016) used micro-data from Germany, which shows that Protestants work longer hours than Catholics. Using an instrumental variable method, he provided causal evidence that Protestantism induced individ-

uals to work approximately 3.5 hours more per week. Christoph Basten and Frank Betz (2013) also provided strong empirical support for Weber's hypothesis by using the data from Switzerland. Finally, Andre van Hoorn and Robbert Maseland (2013) used the World Value Survey to show that unemployment brings more dissatisfaction to Protestants, confirming that Protestants value work more than other religious groups. Together, these research studies suggest that the Protestant Reformation had a significant impact on economic development of Western Europe by changing values and orientations of Europeans toward hard work⁵.

3.5. Social ethic: trust and honesty

Weber's idea that the Protestant Reformation may have triggered a certain mental revolution, lead others to examine if Protestants have a stronger "social ethic" which could be another pathway through which the Reformation impacted economic development of Western Europe. Consistent with this idea, a number of independent research studies showed that Protestants have a higher level of trust (Inglehart, 1999; Uslaner, 2002; Guiso et al., 2003; Delhey and Newton, 2005; Bjornskov, 2007) and lower level of corruption (Treisman, 2000; Guiso et al., 2003; Woodberry, 2004; Arrunada, 2010; Chen et al., 2014). Trust and honesty, of course, are important factors for economic growth. Figure 5 shows the correlation between gross national product and trust level in 1991, taken from the World Value Survey, for 25 European countries. There is a clear positive relation, showing that countries with higher trust level have wealthier economies.

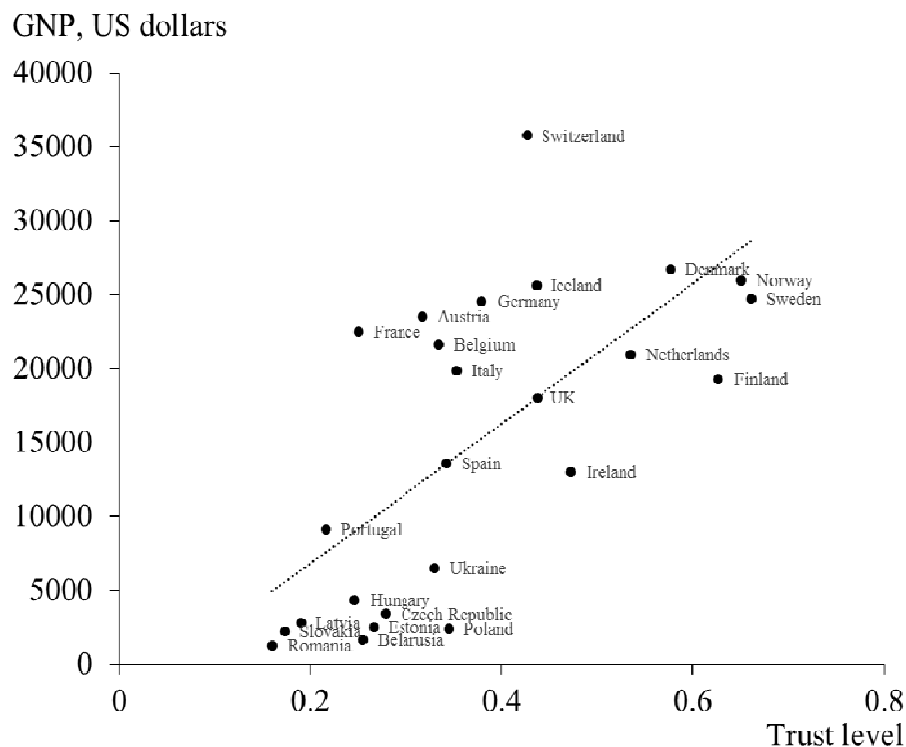

Figure 5. Gross national product and trust level, 1991.

Source: The data are taken from La Porta et al. (1997).

Benito Arrunada (2010) used the data from a large international sample, to study how people from different religious groups responded to a question: "Generally speaking, would you say that people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?" He found

⁵ The fact that Protestants tend to have fewer religious holidays could be also suggestive of Weber's hypothesis (Ekelund et al., 2006).

that Protestants are more likely to provide affirmative answer to this question than Catholics. Similarly, Luigi Guiso and co-authors (2003) used the World Value Survey to show that Protestants have higher levels of trust and are less willing to break the law. Given that trust has been shown to have a causal and positive effect on economic development (Knack and Keefer, 1997; Glaeser et al., 2000; Zak and Knack, 2001; Tabellini, 2010; Algan and Cahuc, 2013) and cooperation (La Porta et al., 1997; Burnham et al., 2000; Rietz et al., 2013), we can conclude that trust is one of the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success.

The same research studies by Benito Arrunada (2010) and Luigi Guiso and co-authors (2003) showed that Protestants not only have a higher level of trust, but in comparison to Catholics, they are also more likely to honestly report misbehaviors of others. Specifically, they found that Protestants are significantly less tolerant of tax fraud than Catholics, and Protestants are less willing to cover up for their delinquent friends in dealings with the police. Robert Woodberry (2004) showed that countries that were significantly influenced by Protestant missionaries have a significantly lower level of corruption. Corruption, of course, has been shown to have a negative effect on economic development (Mauro, 1995; Treisman, 2000).

Together, these findings, as well as findings from other research studies (Stulz and Williamson, 2003; Barro and McCleary, 2003; Chen et al., 2014), support Weber's idea that the Protestant Reformation may have fostered certain moral codes and social values that are conducive to economic growth. In fact, Yuyu Chen and co-authors (2014) attribute part of China's recent economic success to disseminations of Protestant social values by western missionaries.

3.6. Civil society

One of the main characteristics of highly developed Western countries is the presence of civil society. In civil society, citizens voluntarily organize activities and services for themselves and other people. A good example of a country with a strong civil society is the United State of America. Alexis de Tocqueville in *Democracy in America*, used the phrase the "art of association" to describe Americans' propensity for civil engagement (de Tocqueville, 1935). Strong civic engagement of American people is well demonstrated by the fact that, according to the 2014 World Giving Index, the United States is the most charitable country in the world, with Americans donating approximately 2 percent of gross domestic product.

The main principles of the American civil society were laid out in the 1776 Declaration of Independence and the 1789 Constitution of the United States of America. Where did the American founding founders get these principles? To give you a hint, out of the 55 delegates to the 1787 Constitutional Convention, 49 were Protestants (Lambert, 2003). Of course, we do not want to make any strong causal inferences from this observation, but it is clear that the formation of the American civil society was strongly influenced by Christian Protestant values (Wills, 1979; Amos, 1989).

Researches have shown that Protestant traditions indeed have a causal impact on development of civil society in different countries. After reviewing the academic literature on this topic, Robert Woodberry (2004) concluded that "in every society" there is strong evidence that "Protestant groups are more active than other religious groups in forming and supporting non-profit organizations"⁶. The more active civic engagement of Protestants has been documented in America (Curtis et al., 2001), Canada (Lam, 2002), Africa (Anheier, 1989), Japan (James, 1986), Thailand (Pongsapich, 1998), as well as other countries (Anheier and Salamon, 1998; Curtis et al., 2001). In all these countries, Protestant missionaries played an important role in fostering the growth of organizational civil society (Woodberry, 2004). They brought new forms of social or-

⁶ Non-profit organizations are, of course, one of the central characteristics of the civil society; sometimes it is referred to as the "third sector" of society, distinct from government and business.

ganization to the nonwestern world. Not only missionaries preached the Gospel (good news that Jesus Christ forgives sins) and set up religious organizations, but they also tried to reform what they viewed as abuses in other societies (Deol, 2000; van der Veer, 2001).

The cornerstone principle of civil society is voluntary cooperation – the willingness to help and to use one’s free time for the benefit of others. Such norms of cooperation are related to virtues like honesty, trust, reciprocity, and the like (Cook et al., 2005; McCarter and Sheremeta, 2013; Schniter et al., 2013), thus potentially reducing transaction costs in the economic sphere (Fukuyama, 2001). Also, greater civil engagement leads to closer monitoring of the government (Putnam, 1993) and lower corruption (Treisman, 2000). Not surprisingly, therefore, civil society has been linked to economic growth (Fukuyama, 2001; Martinussen, 2015). After examining the data from 85 countries, Daniel Treisman (2000) concluded that one of the potential reasons for the success of Protestant countries is that “Protestant traditions... lead to a more vibrant, autonomous civil society.” The Protestant Reformation, of course, was at the root of forming Protestant values.

3.7. Institutional changes: governance, politics and law

Recently, social scientists have begun to consider the role that the Protestant Reformation played in the evolution of the state. Politics was one area where the Reformation had an immediate and obvious impact (Rubin, 2017). Where the Reformation took hold, the ruling elite evicted the Catholic Church from power, thus fundamentally altering the governance system of Europe. Although political scientists and sociologists have long viewed this as one of the most important long-run effects of the Reformation, very few empirical research studies have examined how changes in political systems served as the pathway connecting the Protestant Reformation to long-run economic success.

Jared Rubin (2017) in his book, *Rulers, Religion, and Riches*, makes the case that when the ruling religious elite lost its power during the Reformation, the role of democratic parliaments has increased. Rubin argues that elected parliaments had interests that were more aligned with long-run economic development than the religious elite, and thus parliaments served as a catalyst for implementing economically beneficial laws. Daniel Nexon (2009) and Peter Stamatov (2010) pointed out that the Reformation also impacted the political structure of Europe by creating tight networks within parliaments which helped to overcome institutional barriers. Robert Woodberry (2012) highlighted the role Protestant missionaries played in influencing the rise and spread of stable democracy around the world. His statistical analysis showed that Protestant missions explain about half the variation in democracy in Africa, Asia, Latin America, and Oceania. Woodberry offers a number of causal mechanisms, including religious liberty, education, and printing press, through which Protestant missionaries were able to promote democracy in foreign countries.

In addition to impacting political systems, Harold Berman (2003) suggested that the Reformation affected the governance system of Europe through its effect on law. In his own words, the Protestant Reformation made a “revolution” in legal thinking and institutions. Berman argued that the legal reforms inspired by the Reformation laid the foundation of the “civic service state” characteristic of Western Europe. John Witte (2002), on the other hand, argued that Protestant legal innovations, such as protecting private property rights and contracts, were most effective in the economic sphere. Unfortunately, there is little current empirical evidence as to exactly what kind of Protestant legal innovations had a causal impact on long-run economic success of Western Europe. But as we stated before, there is consensus among political scientists and sociologists that the Protestant Reformation led to significant changes in governance, politics and law, which in turn had a long-run impact on economic development of Western Europe.

4. Conclusion

The Protestant Reformation is a vivid example of how religious transformation could set in motion institutional changes, leading to profound consequences for economic and political development. Max Weber was the first to identify the significant role that the Reformation played in socio-economic development of Western Europe. He went as far as to state that the Reformation triggered a mental revolution that propelled the development of modern capitalism. In this chapter we showed that while most economists and other social scientists agree that the emergence of economic growth in Western Europe is closely tied to the Reformation, there is an active discussion as to what are the causal pathways connecting Protestantism to long-run economic success.

The first pathway is religious freedom. The Protestant Reformation in Europe has removed monopolistic rights on religion held by the medieval Roman Catholic Church, leading to the establishment of many Christian groups that ultimately became known as Lutherans, Presbyterians, Methodists, Baptists, Pentecostals, and many others. Religious freedom, of course, has been shown to reduce corruption and promote the protection of civil and human rights, which in turn has been shown to promote economic growth.

The second causal pathway connecting Protestantism to long-run economic success is education. Luther strongly encouraged reading the Bible, which in turn gave Protestants an early start on acquiring literacy and better education. Education increased labor productivity, fostered technological innovation and new knowledge creation, as well as brought other external benefits, all of which contributed to economic improvements.

Max Weber's main explanation for the economic success of Protestantism, which he proposed in his seminal work, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, was that Protestants had a different "work ethic". The studies that we reviewed in this chapter indeed provided empirical support to Weber's hypothesis, showing that Protestants value work more and work longer hours than other religious groups. Another famous claim that Max Weber made in his seminal work is that Protestantism was central to the rise of capitalism by encouraging entrepreneurship. Again, this hypothesis found substantial empirical support.

In addition to Weber's explanations, others have provided evidence that Protestants have a stronger "social ethic" which could be another pathway through which the Reformation impacted economic development. For example, we have discussed empirical research showing that Protestants have a higher level of trust and lower level of corruption, and both of these factors have been shown to promote economic growth. Related to "social ethic", academic researchers showed that Protestants are more engaged in civic activities. As an example, we looked at the United States of America, and pointed out that the formation of the American civil society was strongly influenced by Christian Protestant values. The rise of civil society was instrumental in economic development, because it led to higher level of cooperation between people, lower corruption, and closer monitoring of the government.

More recently, social scientists started to discuss the role that the Protestant Reformation played in the evolution of the state, giving rise to more democratic parliaments that served as a catalyst for implementing economically beneficial laws. Moreover, this had an additional external effect, as Protestant missionaries went around the world contributing to development of democracy in Africa, Asia, Latin America, and Oceania. While spreading the Gospel, Protestant missionaries were able to transform entire countries.

References

1. Algan, Y., & Cahuc, P. (2013). Trust and growth. *Annual Review of Economics*, 5. – P. 521-549.

2. Allen, R. C. (2001). The great divergence in European wages and prices from the middle Ages to the First World War. *Explorations in Economic History*, 38. – P. 411-447.
3. Amos, G. T. (1989). *Defending the Declaration: How the Bible and Christianity influenced the writing of the Declaration of Independence*. Wolgemuth & Hyatt.
4. Anheier, H. K. (1989). Private voluntary organizations and development in West Africa: Comparative perspectives. In Jeames, E., (Ed.), *Thenonprofit sector in international perspective*, New York: Oxford University Press. – P. 337-57.
5. Anheier, H. K., & Salamon, L. M. (1998). *The nonprofit sector in the developing world: A comparative analysis*. Manchester, England: Manchester University Press.
6. Arrow, K. J. (1974). General economic equilibrium: purpose, analytic techniques, collective choice. *American Economic Review*, 64, P. 253-272.
7. Arrunada, B. (2010). Protestants and Catholics: Similar work ethic, different social ethic. *Economic Journal*, 120. – P. 890-918.
8. Bai, Y., & Kung, J. K. (2015). Diffusing knowledge while spreading God's message: Protestantism and Economic prosperity in China, 1840–1920. *Journal of the European Economic Association*, 13. – P. 669-698.
9. Bainton, R. H. (1950). *Here I stand: A life of Martin Luther*. Abingdon Press, New York.
10. Barro, R., & McCleary, R. M. (2003). Religion and economic growth across countries. *American Sociological Review*, 68. – P. 760-781.
11. Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106. – P. 407-443.
12. Basten, C., & Betz, F. (2013). Beyond work ethic: Religion, individual, and political preferences. *American Economic Journal: Economic Policy*, 5. – P. 67-91.
13. Becker, S. O., & Woessmann, L. (2008). Luther and the girls: Religious denomination and the female education gap in nineteenth-century Prussia. *Scandinavian Journal of Economics*, 110. – P. 777-805.
14. Becker, S. O., & Woessmann, L. (2009). Was Weber wrong? A human capital theory of Protestant economic history. *Quarterly Journal of Economics*, 124. – P. 531-596.
15. Becker, S.O., Pfaff, S., & Rubin, J. (2016). Causes and consequences of the Protestant Reformation. *Explorations in Economic History*, forthcoming.
16. Berman, H. (2003). *Law and revolution, II: The impact of the protestant Reformations on the Western legal tradition*. Harvard.
17. Bjornskov, C. (2007). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130. – P. 1-21.
18. Blum, U. & Dudley, L. (2001). Religion and economic growth: was Weber right? *Journal of Evolutionary Economics*, 11. – P. 207-230.
19. Boppart, T., Falkinger, J., Grossmann, V., Woitek, U., & Wüthrich, G. (2013). Under which conditions does religion affect educational outcomes? *Explorations in Economic History*, 50. P. – 242-266.
20. Bresiger, G. (2014). Millions of Americans skipping lunch to work: study. *New York Post*, February, 2.
21. Burnham, T., McCabe, K., & Smith, V.L. (2000). Friend-or-foe intentionality priming in an extensive form trust game. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 43. – P. 57-73.
22. Card, D. (1999). The causal effect of education on earnings. In Ashenfelter, O., & Card, D., (Eds.), *Handbook of labor economics*. Amsterdam: North Holland. – P. 1801-1863.
23. Chen, Y., Wang, H., & Yan, S. (2014). The long-term effects of Protestant activities in China. Working paper, available at SSRN 2186818.

24. Clark, J. B. (1899). *The distribution of wealth*. New York and London : MacMillan.
25. Cook, K. S., Hardin, R., & Levi, M. (2005). *Cooperation without trust?* Russell Sage Foundation.
26. Cuervo, A. (2005). Individual and environmental determinants of entrepreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 1. – P. 293-311.
27. Curtis, J. E., Baer, D. E., & Grabb, E. G. (2001). Nations of joiners: Explaining voluntary association membership in democratic societies. *American Sociological Review*, 66. – P. 783-805.
28. De Tocqueville, A. (2000 [1835]). *Democracy in America*. In Mansfield, H. C., & Winthrop, D., (Eds.), Chicago : University of Chicago Press.
29. Dechenaux, E., Kovenock, D., & Sheremeta, R. M. (2015). A survey of experimental research on contests, all-pay auctions and tournaments. *Experimental Economics*, 18. – P. 609-669.
30. Delhey, J., & Newton, K. (2005). Predicting cross-national levels of social trust: Global pattern or Nordic exceptionalism? *European Sociological Review*, 21. – P. 311-327.
31. Deol, H. (2000). *Religion and nationalism in India: The case of the Punjab*. London: Routledge.
32. Ekelund, R., Hebert, R. F., & Tollison, R. D. (2006). *The marketplace of Christianity*. Cambridge, MA : MIT Press.
33. Ekelund, R. B., Jr., Hebert, R. F., & Tollison, R. D. (2006). *The market for Christianity*, Cambridge, MA: MIT Press.
34. Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *Journal of Finance*, 25. – P. 383-417.
35. Ferguson, N. (2003). The world; Why America outpaces Europe (clue: The God factor). *The New York Times*, June, 8.
36. Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22. – P. 7-20.
37. Gallego, F. A., & Woodberry, R. (2010). Christian missionaries and education in former African colonies: How competition mattered. *Journal of African Economies*, 19. – P. 294-329.
38. Gill, A. (1998). *Rendering unto Caesar: the Catholic Church and the state in Latin America*, Chicago.
39. Glaeser, E. L., Laibson, D. I., Scheinkman, J. A., & Soutter, C. L. (2000). Measuring trust. *Quarterly Journal of Economics*, 115. – P. 811-846.
40. Grim, B. J., & Finke, R. (2011). *The price of freedom denied*. New York: Cambridge University Press.
41. Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2003). People's opium? Religion and economic attitudes. *Journal of Monetary Economics*, 50. – P. 225-282.
42. Hanushek, E. A. (2016). Will more higher education improve economic growth? *Oxford Review of Economic Policy*. – P. 32, 538-552.
43. Hanushek, E. A., & Kimko, D. D. (2000). Schooling, labor force quality, and the growth of nations. *American Economic Review*, 90. – P. 1184-1208.
44. Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2010) Education and economic growth. *International Encyclopedia of Education*, 2. – P. 245-252.
45. Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2012). Do better schools lead to more growth? Cognitive skills, economic outcomes, and causation. *Journal of Economic Growth*, 17. – P. 267-321.

46. Hayek, F. A. (1937). Economics and knowledge. *Economica*, 4, – P. 33-54.
47. Inglehart, R. (1999). Trust, well-being and democracy. In Warren, M. (Ed.), *Democracy and trust*, New York and Cambridge UK: Cambridge University Press. – P. 88-120.
48. James, E. (1986). The private nonprofit provision of education: a theoretical model and application to Japan. *Journal of Comparative Economics*, 10. – P. 255-276.
49. James, E. (1989). The nonprofit sector in developing countries: The case of Sri Lanka. In *The Nonprofit Sector in International Perspective*, New York: Oxford University Press. – P. 289-318.
50. Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112. – P. 1251-1288.
51. Krueger, A. O. (1974). The political economy of the rent-seeking society. *American Economic Review*, 64. – P. 291-303.
52. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). Trust in large organizations. *American Economic Review*, 87. – P. 333-338.
53. Lam, P. Y. (2002). As the flocks gather: How religion affects voluntary association participation. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 41. – P. 405-422.
54. Lambert, F. T. (2003). *The Founding Fathers and the place of religion in America*. Princeton, NJ : Princeton University Press.
55. Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22. – P. 3-42.
56. Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107. – P. 407-437.
57. Mantovanelli, F. G. (2014). The Protestant legacy: Missions and literacy in India. Working paper, available at SSRN 2413170.
58. Martinussen, J. (2015). *Society, state and market: A guide to competing theories of development*. HSRC Publishers.
59. Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *Quarterly Journal of Economics*, 110. – P. 681-712.
60. McCarter, M. W., & Sheremeta, R. M. (2013). You can't put old wine in new bottles: The effect of newcomers on coordination in groups. *PLOS ONE*, 8. – P. 1-9.
61. McCleary, R. M. (2013). Protestantism and human capital in Guatemala and the republic of Korea. Working paper, available at SSRN 2239556.
62. McCloskey, D. (2010). *Bourgeois dignity: Why economics can't explain the modern world*. University of Chicago Press, Chicago.
63. Miller, K. D. (2002). Competitive strategies of religious organizations. *Strategic Management Journal*, 23. – P. 435-456.
64. Mills, G. (2013). Working hours in Spain are too long. *The Local*, July, 4.
65. Moretti, E. (2004). Workers' education, spillovers, and productivity: evidence from plant-level production functions. *American Economic Review*, 94. – P. 656-690.
66. Nexon, D. (2009). *The struggle for power in early modern Europe: Religious conflict, dynastic empires, and international change*. Princeton University Press.
67. Norris, P., & Inglehart, R. (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge University Press, New York.
68. North, C. M., Orman, W. H., & Gwin, C. R. (2013). Religion, corruption, and the rule of law. *Journal of Money, Credit and Banking*, 45. – P. 757-779.
69. Nunziata, L., & Rocco, L. (2014). The Protestant ethic and entrepreneurship: Evidence from religious minorities from the former Holy Roman Empire. Working Paper.

70. Nunziata, L., & Rocco, L. (2016). A tale of minorities: Evidence on religious ethics and entrepreneurship. *Journal of Economic Growth*, 21. – P. 189-224.
71. Oberman, H. A. (1989). *Luther: Man between God and the devil*. Translated by Eileen Walliser-Schwarzbart. New Haven: Yale University Press.
72. Oreopoulos, P., & Salvanes, K. G. (2011). Priceless: The no pecuniary benefits of schooling. *Journal of Economic Perspectives*, 25. – P. 159-184.
73. Parker, S. (2005). The economics of entrepreneurship: What we know and what we don't. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 1. – P. 1-54.
74. Pongsapich, A. (1998). The nonprofit sector in Thailand. In Anheier, H. K., & Salamon, L., (Eds.), *The nonprofit sector in the developing world*, Manchester: Manchester University Press. – P. 294-347.
75. Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
76. Rietveld, C. A., & Van Burg, E. (2014). Religious beliefs and entrepreneurship among Dutch Protestants. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 23. – P. 279-295.
77. Rietz, T. A., Sheremeta, R. M., Shields, T. W., & Smith, V. L. (2013). Transparency, efficiency and the distribution of economic welfare in pass-through investment trust games. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 94. – P. 257-267.
78. Romer, P. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 99. – P. 71-102.
79. Rubin, J. (2017). *Rulers, religion, and riches: Why the West got rich and the Middle East did not*. Cambridge University Press.
80. Samuelsson, K. (1957). *Religion and economic action: A critique of Max Weber*. Toronto: University of Toronto Press.
81. Schniter, E., Sheremeta, R. M., & Sznycer, D. (2013). Building and rebuilding trust with promises and apologies. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 94. – P. 242-256.
82. Schumpeter, J. A. (1942). *Socialism, capitalism and democracy*. New York : Harper and Brothers.
83. Sheremeta, R. M. (2013). Overbidding and heterogeneous behavior in contest experiments. *Journal of Economic Surveys*, 27. – P. 491-514.
84. Sheremeta, R. M. (2015). Behavioral dimensions of contests. In Congleton, R. D., & Hillman, A. L., (Eds.), *Companion to political economy of rent seeking*, London: Edward Elgar. – P. 150-164.
85. Sheremeta, R. M. (2016). Impulsive behavior in competition: Testing theories of overbidding in rent-seeking contests. Working Paper, available at SSRN 2676419.
86. Smith, V. L. (1962). An experimental study of competitive market behavior. *Journal of Political Economy*, 70. – P. 111-137.
87. Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70. – P. 65-94.
88. Spenkuch, J. L. (2016). The protestant ethic and work: Micro evidence from contemporary Germany. Working paper, available at SSRN 1722044.
89. Stamatov, P. (2010). Activist religion, empire, and the emergence of long-distance advocacy networks. *American Sociological Review*, 75. – P. 607-628.
90. Stark, R., & Iannaccone, L.R. (1994). A supply-side reinterpretation of the “secularization” of Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33. – P. 230-252.
91. Stulz, R. M., & Williamson, R. (2003). Culture, openness, and finance. *Journal of Financial Economics*, 70. – P. 313-349.

92. Tabellini, G. (2010). Culture and institutions: Economic development in the regions of Europe. *Journal of the European Economic Association*, 8. – P. 677-716.
93. Treisman, D. (2000). The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*, 76. – P. 399-457.
94. Tullock, G. (1980). Efficient rent seeking. In Buchanan, J. M., Tollison, R. D., & Tullock, G., (Eds.), *Toward a theory of the rent-seeking society*. College Station, TX: Texas A&M University Press. – P. 97-112.
95. Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
96. Van der Veer, P. (2001). *Imperial encounters: Religion and modernity in India and Britain*. Princeton, NJ : Princeton University Press.
97. Van Hoorn, A., & Maseland, R. (2013). Does a Protestant work ethic exist? Evidence from the well-being effect of unemployment. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 91. – P. 1-12.
98. Weber, M. (1905, 2002). *The protestant ethic and the 'spirit' of capitalism*. New York : Penguin.
99. Wills, G. (1979). *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence*. New York: Vintage Books.
100. Witte, J. (2002). *Law and Protestantism: The legal teachings of the Lutheran Reformation*. Cambridge University Press.
101. Woodberry, R. D. (2004). *The shadow of empire: Christian missions, colonial policy, and democracy in post colonial societies*. PhD dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill.
102. Woodberry, R. D. (2012). The missionary roots of liberal democracy. *American Political Science Review*, 106. – P. 244-274.
103. Zak, P. J., & Knack, S. (2001). Trust and growth. *Economic Journal*. – P. 111, 295-321.

УДК 339.7

FROM ADAM SMITH TO VERNON SMITH: LESSONS FOR UKRAINE

ВІД АДАМА СМІТА ДО ВЕРНОНА СМІТА: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

OT АДАМА СМІТА ДО ВЕРНОНА СМІТА: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Kistersky L. L.

Doctor of Economic Sciences, Professor, Director Institute for International Business Development, professor of the International Economic Relations Department, Vasil Stus Donetsk National University. E-mail: iibd@i.kiev.ua

Кістерський Л. Л.

Доктор економічних наук, професор, директор Інституту міжнародного ділового співробітництва, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького Національного університету імені Василя Стуса. E-mail: iibd@i.kiev.ua

Кистерский Л. Л.

Доктор экономических наук, профессор, директор Института международного делового сотрудничества, профессор кафедры международных экономических отношений Донецкого Национального университета имени Василя Стуса. E-mail: iibd@i.kiev.ua

Abstract. *The article analyses the long-term consequences of Reformation and Protestantism, which gave extraordinary impetus to the strategic development of the European continent. The role of Adam Smith's book "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" and his arguments that society has a moral obligation to ensure a decent standard of living for all people are considered related to the present course of reforms in Ukraine. It is justified that the Government of Ukraine badly needs modern tools that will effectively facilitate reforming of public administration. Special attention is attributed to the Nobel laureate Vernon Smith's ideas which promote the ways that changed European countries and lessons that Ukraine could learn for successful development along the European path.*

Key words: *Reformation, free market, currency rate, inflation, tax policy, private property, competition, Christian values, economic reform.*

Анотація. *У статті проведено аналіз довгострокових наслідків Реформації і протестантизму, які дали надзвичайна імпульс стратегічного розвитку європейського континенту. Роль книги Адама Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» і його аргументи, що суспільство має моральне зобов'язання забезпечити гідний рівень життя для всіх людей, досліджені стосовно нинішнього курсу реформ в Україні. Обґрунтовано, що уряд України має гостру потребу в сучасних інструментах, що стимулюватимуть ефективне реформування системи державного управління. Особливу увагу приділено ідеям нобелівського лауреата Вернона Сміта, які сприятимуть європейським реформам в Україні, а також конструктивним урокам, які Україна могла б витягти для успішного розвитку європейським шляхом.*

Ключові слова: *реформація, вільний ринок, курс валют, інфляція, податкова політика, приватна власність, конкуренція, християнські цінності, економічні реформи.*

Аннотация. В статье проведен анализ долгосрочных последствий Реформации и протестантизма, которые дали чрезвычайный импульс стратегическому развитию европейского континента. Роль книги Адама Смита «Исследование о природе и причинах богатства народов» и его аргументы относительно того, что общество имеет моральное обязательство обеспечить достойный уровень жизни для всех людей исследованы относительно нынешнего курса реформ в Украине. Обосновано, что правительство Украины остро нуждается в современных инструментах, которые будут стимулировать эффективное реформирование системы государственного управления. Особое внимание уделено идеям Нобелевского лауреата Вернона Смита, способствующим европейским реформам в Украине, а также конструктивным урокам, которые Украина могла бы извлечь для успешного развития по европейскому пути.

Ключевые слова: реформация, свободный рынок, курс валют, инфляция, налоговая политика, частная собственность, конкуренция, христианские ценности, экономические реформы.

Statement of the problem. Reformation strategically changed the European continent. Changes occurred in all spheres of individual countries and at the level of the continent as a whole. Adam Smith further developed reformation postulates in economic sphere; he favored the idea that society has a moral obligation to ensure a decent standard of living for all people, which could be achieved only through a free-market system where people can buy and sell goods and services in a system created by the state. A leading representative of the experimental economics Vernon Smith promotes long-term achievements of the Reformation, the ways they changed European countries, and lessons that Ukraine can learn for successful development.

Analysis of recent studies and publications. The subject of European development way is rather popular in world publications and covered by a number of prominent classical and contemporary researchers such as Adam Smith, Milton Friedman, John Maynard Keynes, Wayne Grudem, Barry Asmus, Dalai lama XIV, Laurence van den Muyzenberg, Vernon Smith. However, the issue of constructive applicability of long-term European reforms in Ukraine based on Christian values and the lessons that the country can and should take out of the European development path remain practically unexplored.

Statement of the objectives of the article. The purpose of the article is to provide the systemic analysis of the European experience related to successful political, economic and other reforms based on the Reformation ideology. Also to analyze shortcomings of the Ukrainian reform process and to show ways and means for successful country development on the basis of European experience and Christian values.

Presentation of basic materials. World experience shows that a purely pragmatic approach to economic development, while providing acceptable rates of growth, does not solve many fundamental problems of a society, which entails the growth of extremism and shocks, crises and social difficulties. Though, in today's world, these problems are exacerbated in both – individual countries and in the international system as a whole. A vivid example of those problems demonstrates the current global economic crisis, from which have not yet found any exit either individual countries and international organizations, or prominent economists of our time.

Reformation and Protestantism gave extraordinary impetus to the strategic development of the European continent. Changes took place both in all spheres of individual countries and at the continent as a whole. A process of active state building was underway in Europe that stimulated new economic relations between the countries. The ideological foundations of the Reformation were being formed on the basis of the teachings of Martin Luther, who half a millennium ago proclaimed that the Greek word “calling” refers not only to the ministry of a priest, but to an en-

trepreneur, a worker and a peasant who do their daily work, which is also important for God. Martin Luther declared insolvent Catholic dogma that the Church and clergy are essential intermediaries between God and man. He called to consider the Bible to be the main source of Christian truths, not the institutional church [1]. Thus, Luther formulated anthropological component of the doctrine as a “Christian freedom” as freedom of the soul doesn’t depend on external circumstances, but solely on the will of God.

Another crucial event in this sphere happened almost a quarter of a millennium ago in 1776 when Adam Smith published his famous book “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” [2]. In this book, the author argues in favor of the fact that society has a moral obligation to ensure a decent standard of living for all people. This can be achieved, according to Smith, only through a free-market system where people can buy and sell goods and services in a system created by the state. This conclusion was made on the basis of two cornerstone assumptions: first, competition provides the most effective way of creating wealth and, second, the effectiveness of competition depends on its regulation on a governmental level.

Those assumptions still remain in force and are widely commented by economists and world moral leaders. His Holiness the Dalai Lama in the book “The Leader’s Way” points out that in the time of Adam Smith governments did not work to ensure the effectiveness of competition. On the contrary, governments of different countries protected their industries from foreign competition imposing import duties, as well as other barriers, such as import quotas. These restrictions exist even now [4]. Adam Smith found that under such conditions companies can try to circumvent the competition. They convince the government that by protecting them from foreign competition, it will act in the interests of the state. All this led to two negative consequences: the purchasing power of wage people decreased and companies cease being motivated in implementing innovations, since at the noncompetition dominant period they can earn enough profit without additional efforts aimed at increasing efficiency of work or at implementation of innovations.

In addition, Smith noted that companies operating in a particular sector, in many cases, create associations that put pressure on government to obtain undeserved benefits paid by society as a whole. Such companies also often collude in order to simultaneously increase prices or reduce production below the demand level in order to raise prices. Governments have to resist such pressure from business to prevent collusion aimed at artificial price raise. However, the pressure on governments to distort competition is not limited to companies, but also exercised by professional organizations and guilds. Adam Smith was not opposed to the associations as such, but he warned governments that these associations are really interested in their own well-being, and not in the well-being of the society.

Adam Smith grounded that whenever individuals or companies get an opportunity to do something for their own benefit at the expense of a society as a whole, they necessarily do it; he called this personal gain “an invisible hand”. He believed that human ability to present oneself in the place of other people is one of the ways of developing morality. Adam Smith (as well as the Dalai Lama) was concerned that people tend to think that a constant increase in wealth will make them happy. He wrote that, although there is a possibility of such a delusion, striving for wealth, at least, helps to solve the problem of poverty. Similar optimism is permeated by other views of Adam Smith. In particular, he believed that it is natural for a person to rejoice in the happiness of others, even if he does not benefit from it. In addition, Smith wrote that a highly moral person seeks not to be recognized by others, but to stick to high moral principles in his life, even if his actions do not find recognition. Adam Smith himself lived like this: after his death, most of his savings were donated to charity [4, 185-186].

Despite sincere interest in moral issues and their deep understanding, Adam Smith was convinced that competition and its regulation by the government could lead to universal prosperity. However, only regulation and only competition cannot ensure a decent standard of living for every person. Adam Smith was ahead of his time in many respects. He believed that the government faces many challenges, including creation of infrastructure, establishment of property rights, and formation of an effective judicial system; he attached special importance to property rights, as they stimulate people to save money, invest them and improve their living standard.

Nobel Prize winner Milton Friedman pointed out that “there are only two ways of coordinating the economic activities of millions. One is central direction involving the use of coercion – the technique of the army and of the modern totalitarian state. The other is voluntary co-operation of individuals – the technique of the market place” [5, 13]. Thus, in a “free-market system” (FMS) economic production and consumption are determined by free choices of producers and consumers rather than a government, which is responsible for maintaining the balance with a view of securing prosperity for the society as a whole. So, those features of FMS drastically distinguish it from other variants of capitalism like oligarchic capitalism that is dominant in Ukraine.

Last fall, the Minister of Social Policy of Ukraine informed that for the first 7 months of 2016, 43.8% Ukrainian families more requested subsidies to reimburse for housing and communal services than for the same period of 2015. The Minister also said that households’ number that is likely to receive subsidies after the tariff increase from the beginning of the heating season in 2016 will increase from 6 to 8-9 mln. out of almost 15 mln. country households. Thus, by the end of 2016, it is officially planned to “put” on subsidies between 55-60% of the country population. Such a situation clearly highlights the main problem of the social sphere – the discrepancy between public commitments and budget capabilities. It is more than alarming indicator of the economy, showing the absence of the growth strategy.

The Government of Ukraine badly needs modern tools that will effectively facilitate reforming of public administration on the basis of greater decentralization of power alongside with the transfer of powers to the level of local communities. This will promote the development of local communities through their reasonable merger and capacity building that will increase their capability in providing social services to vulnerable groups of people. This process will simultaneously increase capacity of local authorities to manage community needs through active participation of citizens in local self-government.

While merger of communities is a voluntary process, the government should help all levels of power to encourage this process through defining territorial reforms parameters and by additional investment support. Some regions have already adopted perspective plans of community mergers and envisaged financial incentives for communities that coalesce, especially for smaller communities that suffer from a sustainable budget deficit. For such communities merger will consolidate some of the costs by using economies of scale, make possible direct access to central taxes and transfers, and stimulate local revenue base expanding.

Also, an important part of the decentralization process should be capacity building of local communities through comprehensive transfer of knowledge and positive experience for the development of their potential. In this context, particular attention should be paid to temporarily unemployed residents to involve them in active social and economic life. This approach will facilitate implementation of the Poverty Reduction Strategy, which was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine in March 2016. Together with the acquisition of employment habits, it is necessary to gradually change the mentality of people, transforming their habit from sustainable consuming of budgetary expenditures to stable taxpaying to its revenue part.

In practice, existing in Ukraine social assistance system encourages people to be its recipients which contradict to the development policy. Fallaciousness of such social policy has been proven by the experience of the United States, Britain and other developed countries. Largely, social policy of subsidies caused acute financial crisis in Greece. Practice has proved conclusively that any, even the most developed economy will not sustain even a medium-term subsidy policies without significant growth. Besides, persistent social policy of subsidies is not attractive for investors since doesn't ensure economic growth and investment profitability.

It is more effective to fund retraining of citizens and creation of new jobs rather than paying meager social subsidies, which only hinder economic development.

Another significant error of economic policy in Ukraine is the lack of selectivity in relation to the poor as a homogenous group of people and providing subsidies based on statistical principle. In practice there is a big difference between the two main types of needy families. The first type includes normal families, which for various reasons has found themselves in a difficult situation, where parents are educated, willing to work and can return to a functional state in case of targeted support. The second type includes families of anti-social behavior that with priority growth rate reproduce subsequent generations of anti-social people. No subsidies or other forms of support will not produce positive changes in this family group until the cause of their behavior is eradicated.

Thus, fundamental changes in economic policy should be the basis for the policy of economic growth. Radical economic reforms are appropriate to be introduced in a crisis phase of the cycle. It is necessary to reduce tax burden on business and to abolish numerous tax breaks that vividly reflect interests of the lobbying groups and prevent creation of effective jobs where wages would many times exceed subsidies and unemployment benefits.

It is well known that economic growth must involve both direct factors – improving the quality of human resources, improving technology and production organization, growth entrepreneurial abilities in society etc. and indirect – reduction of markets monopolization and income taxes decrease, as well as expanding opportunities for business loans. Reforms in Ukraine have to take into account those axiomatic factors if the Government is really going to change the economy of subsidies for the economy of business development and growth [6, 9-11].

Particularly significant damage to the standard of living of Ukrainian citizens over the past 2.5 years was inflicted by the Ukrainian government through the mechanism of the devaluation of the national currency by more than three hundred percent and the corresponding level of inflation. Thus, the state has reduced its obligations to citizens more than threefold. It should be noted that the economic failures of the government have affected people's confidence in it even more than the drop in the standard of living.

Although in 2017 there is a prospect for economic growth in Ukraine of about 2%, this does not mean an improvement in the well-being of citizens, since a small group of people, whose power in the economy of Ukraine characterizes the state of oligarchic capitalism, where there are only a few wealthy people benefit. However, the solution to those old problems is not just to redistribute wealth from the rich to the poor.

Wayne Grudem and Barry Asmus very clearly and affordably characterized a principle approach for the transition from oligarchic to free-market capitalism: "The cause of the problem is not inequality in wealth in the nation; rather, it is the selective use of government power to protect only the wealthy few and effectively prevent others from increasing their own prosperity through hard work and thrift. If a nation establishes a clear and simple path to private ownership of property, and if it establishes the rule of law, two other economic policies are crucial for a free-market system to function effectively: a stable currency and low tax rates. This is because a sta-

ble currency ensures that the prices in the market give accurate signals about value and supply and demand, and low tax rates guarantee that people are genuinely free to decide how to use their money themselves rather than a government agency that has taken their money deciding this for them” [7, 155].

It is a remarkable fact that market prices, if they can be measured and fairly compared, produce actions by both selfish and unselfish individuals that benefit everyone. While an entrepreneur might intend to promote only his enlightened (or even unenlightened!) self-interest and personal gain, the secondary effect of a voluntary exchange is a significant benefit to the buyer. The agreement of a seller and a buyer on a price is voluntary, and therefore both must think it is mutually beneficial. But it is the currency used that provides a mutually understood means of exchange, and allows both seller and buyer to evaluate whether the deal is a good one for them. In order for the system to work correctly, the currency used in a transaction must have a known and stable value. [7, 156]

Currently, money represents printed paper that is not backed by gold or any other valuable metal and it has value because the government announces that it has got value based on its hard currency and gold reserves. Under those circumstances an exchange rate is very vulnerable, since it has value only as long as people trust the government enough to think that it has value. The government may lose the confidence of citizens for political, economic or other reasons; it, as it has repeatedly happened in Ukraine, can deliberately undermine confidence by bankrupting the national currency and provoking uncontrolled inflation. So, money has power through the stability of its value. If money does not have a stable and predictable value, the price-signaling system breaks down. Hence, the loss of the purchasing power of money through inflation stimulates uncertainty and causes additional risks of the agreed exchange.

So, when the value of money is unstable, everything in the economy goes astray breaking basic “previously agreed balances” like supply and demand, profits and losses, borrowing and paying back, trade, etc. Both Karl Marks and Milton Friedman were almost similar in formulating the causes of inflation, saying that it occurs when the quantity of money rises noticeably more rapidly than output. Later the Friedmans specified that “the more rapid the rise in the quantity of money per unit of output, the greater the rate of inflation” [7, 157]. Hence, the loss of the purchasing power of money through inflation most negatively affects citizens of the country and, on the other hand helps government to gain; governments are in charge of money supply and currency exchange rates and their policies are the main causes of inflation. It is government who inflates the money supply because it is easier to pay off growing government debts with cheaper money. In fact, all prominent economists were unanimous about the consequences of inflation. John Maynard Keynes said: “There is no surer means of overturning the existing basis of society than to debauch the currency. By a continuing process of inflation, governments can confiscate, secretly and unobserved, an important part of the wealth of their citizens” [8, 235].

Taxation is another instrument governments may stimulate or retard economic grows. If the fruits of production efforts are largely confiscated with high taxes, entrepreneurial efforts diminish, employment contracts and, consequently, economic growth rates fall. Unfortunately in Ukraine, governments used to levy high tax rates for filling the budgets. This is just the opposite of what they need to do if they want to foster economy, since there is another well-known fact that high tax rates retard economic growth.

To this end, tax authorities in Ukraine should be especially aware of the interdependencies of the Laffer Curve. The curve shows the relationship between tax rates and tax revenue; it reflects the fact that tax revenues are low for both very high and very low tax rates. Obviously, tax revenues would be zero if the tax rate was zero. It is equally obvious that tax revenues would

also be zero if the tax rates were near 100%, since such a high tax rate would completely de-stimulate entrepreneurs to produce. High tax rate is more destructive for an economy, since may cause its total collapse by a threat of confiscating all taxable income. The only way out for entrepreneurs to survive is “to go in the shadow” that is to stop paying taxes like it is the case in Ukraine where around 55% of the GDP generated in the shadow – that is not taxable. The most stimulating tax rate, according to practice, should be some 15-20% lower the Curve’s middle point.

Modern economic experience provides much evidence for the validity of the Laffer Curve. The most successful were Ronald Reagan tax cuts of the early 1980s in the United States. This and other tax cuts stimulated growth, created employment, raised per capita GDP, and helped balance the national budget. Specifically, Republican president Ronald Reagan consecutively lowered tax rates from 70 to 28% during 8 years. As a result, a considerable expansion of the economy had been accompanied by doubling of tax revenues during this period.

In April 2017, the US administration announced a project of radical tax reform that suggests cutting corporate taxes from 39,6% to 15%. The project also provides for lowering taxes for citizens and weakening regulation of markets. Under the US law, only Congress can approve major changes in the tax system. Implementation of the tax cut project is expected to give impetus to economic growth with a view of achieving a steady minimum of 3% GDP annual growth. This is going to be the next large-scale tax legislation reform after Ronald Reagan.

However, stable currency and reasonable tax rate are not enough for sustainable economic development. Adam Smith explained that no society can move from poverty to prosperity unless government establishes and guarantees crucial economic and political freedoms. He pointed out that when people have the freedom to enjoy the fruits of their labor, they naturally work in such a way as to increase the economic well-being of a nation.

Adam Smith paid special attention to the reliability of monetary circulation and stability of the exchange rate of the national currency. In his classic monograph “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” he studied in detail the dynamics of the role of money in the economy and importance of their stability for the benefit of all in the country.

Adam Smith justified that for facilitating the exchange of goods and services and thus facilitating development of all types of industry and trade it was necessary to mark with public stamps certain quantities of those metals that were usually used in the purchase of goods. So, there was the way of emerging a coined coin and those state institutions that received the name of mints. The inconveniences and difficulties associated with the precise weighing of these metals led to the establishment of a coinage of coins and the marks which completely covered both sides of the coin, and sometimes also its ribs; such marks had to certify not only the purity, but also the weight of the metal. Therefore, such coins were accepted, as now, on the account, without weighing them. Thus, in all civilized nations, money has become a universal instrument of trade, through which all kinds of goods are sold and bought or exchanged one for another.

Sovereigns and governments often imagined that at the moment it would be beneficial for them to reduce the amount of pure metal contained in their coin, but it rarely occurred to them to increase it. “I therefore think – wrote Smith – that the amount of metal contained in the coins of all peoples has almost continuously decreased and hardly ever increased. Therefore, such changes almost always led to a reduction in the value of cash rents” [2, 17].

The use of paper money instead of gold and silver replaces an expensive instrument of exchange for much cheaper and often just as convenient. There are several types of paper money, but circulating banknotes are the most known of them, which, apparently, is best suited for this purpose. When the population of a country has confidence in the honesty of a banker, and is

confident that he will be able at any time to pay on demand those of his credit tickets that will be presented to him, these tickets acquire the same circulation as the gold and silver coin, because there is a certainty that in exchange for these tickets at any time you can get such money [2, 94]. However, as mentioned above, governments have not always adhered to their obligations and were launching the inflation mechanism for unilateral enrichment.

Considerable attention in the work of Adam Smith was paid to taxes and “inventors of taxes”. He considered that subjects of the state should, as far as possible, according to their ability and forces participate in the maintenance of the government under protection of which they function. The tax, which each individual is obligated to pay, must be precisely defined, and not arbitrary. The term of payment, the method of payment, the amount of payment – all this must be clear and certain for the payer and for any other person. Where it does not exist, every person who is taxed is given a greater or lesser degree to the authority of the tax collector who can extort a gift or bribe for himself. Uncertainty of taxation develops impudence and contributes to the bribery of tax collectors who already are not popular. Precise certainty of what each individual has to pay, in the matter of taxation, is an issue of great importance. Each tax must be levied at that time or in the manner in which it should be most convenient to pay it for a tax payer.

An unreasonable tax creates a great temptation for smuggling, and punishments for smuggling must be strengthened in accordance with the temptation. The law, contrary to all the usual principles of justice, first creates temptation, and then punishes those who are susceptible to it [2, 371-372].

Almost two hundred years later, one more Smith was destined to have a huge impact on the development of economic processes in the world. In 2002, the 1995 Adam Smith Award recipient conferred by the Association for Private Enterprise Education, **Vernon Lomax Smith** was awarded the Nobel Prize in economics “for having established laboratory experiments as a tool in empirical analysis, especially in the study of alternative market mechanisms”.

The dominant view among economists as recently as the 1970s was that unlike chemistry or biology the economy belongs to those sciences where an experimental verification of theoretical ideas is fundamentally impossible. Vernon Smith challenged this opinion, becoming one of the founders and leading representative of the experimental economics – the direction of economic theory, which reproduces real situations of economic life, but not in mathematical models, as was previously accepted, but in experiments with people.

Vernon Smith began setting up his own experiments, during which his participants were offered to “play the market” according to specially developed rules. The most famous were his experiments on modeling the formation of the price equilibrium, the work of auctions and the stock exchange. The methods of experimental simulation proposed by Vernon Smith were successfully used to solve specific problems of economic practice [9, 10, 11, 12]. Already in the 1980s they were used in antitrust trials, in the 1990s, they played a major role in developing programs for the deregulation and privatization of the electricity sector in Australia, New Zealand and the United States.

An encouraging factor for the process of comprehensive European-style reforms in Ukraine became Vernon Smith's interest in the country. As part of an international team of researchers, he took part in writing the book “Reformation: the success of Europe and the chance for Ukraine” [13] which has been published in Ukrainian this year.

As one of the most prominent contemporary intellectuals and economists Vernon Smith propagates long-term achievements of the Reformation and the ways they changed European countries. In economy Reformation especially affected business, where success was perceived as a reward for honest and dedicated work. In Education and science Reformation played a major

role by giving a powerful impetus to school education; it laid foundations of modern mass state schools, without which social and technological progress would not be possible. Reformation also affected universities through abandoning scholasticism and speculative theories; instead, much attention was paid to the study of languages, experiments, and natural sciences. In linguistics and state building the translation by Luther of the Bible into German caused a profound revolution, since created a literary norm, uniting the whole of Germany. This translation was used in all churches and schools that marked the beginning of the formation of the modern German nation and the unified German state. Same processes decisively influenced the progress of other European states where most successful were the countries which based their development on the protestant ideology.

Christian values became a core of the Reformation that had numerous historical and social reasons and consequences. Its success was largely dependent on the high individual qualities of persons who were inspiration by moral and organizational leadership of Martin Luther who forever changed the course of history; many of the ideas existed before Luther, but only he designed them together and conveyed to the general public. The message centered on loyalty to the Bible as the source of the Christian faith, refusal to compromise with conscience, and reliance on reason and logic. Those values were the foundation for the success of European civilization.

Conclusions. Half a millennium ago, Reformation and Protestantism gave extraordinary impetus to the strategic development of the European continent. Changes took place both in all spheres of individual countries and at the continent as a whole. Modern Europe has as many shortcomings as progressive values, including the fundamental commitment to the Christian heritage. And that as a result of the turbulent history of Europe it is now at a high level of human civilization.

Another crucial event happened almost a quarter of a millennium ago when Adam Smith published his famous book “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. In this book, the author argues in favor of the fact that society has a moral obligation to ensure a decent standard of living for all people. This can be achieved, according to Smith, only through a *free-market system* where people can buy and sell goods and services in a system created by the state. This conclusion was made on the basis of two cornerstone assumptions: first, competition provides the most effective way of creating wealth and, second, the effectiveness of competition depends on its regulation on a governmental level.

The Government of Ukraine badly needs modern tools that will effectively facilitate reforming of public administration, including greater decentralization of power. This will promote development of local communities through their reasonable merger and economic capacity building.

Particularly significant damage to the standard of living of Ukrainian citizens over the past years was inflicted by through the mechanism of the devaluation of the national currency by more than three hundred percent and the corresponding level of inflation. Thus, the state has reduced its obligations to citizens more than threefold. Economic failures of the government have affected people’s confidence in it even more than the drop in the standard of living.

Considerable attention in the work of Adam Smith was paid to taxes. If the fruits of production efforts are largely confiscated with high taxes, entrepreneurial efforts diminish, employment contracts and, consequently, economic growth rates fall. Unfortunately in Ukraine, governments used to levy high tax rates for filling the budgets. This is just the opposite of what they need to do if they want to foster economy, since there is another well-known fact that high tax rates retard economic growth.

Stable currency and reasonable tax rate are not enough for sustainable economic development. Adam Smith came to a conclusion that no society can move from poverty to prosperity unless government establishes and guarantees crucial economic and political freedoms. He stressed that when people have the freedom to enjoy the fruits of their labor, they naturally work in such a way as to increase the economic well-being of a nation.

Almost two hundred years later, one more Smith was destined to have a huge impact on the development of economic processes in the world. In 2002, the 1995 Adam Smith Award recipient conferred by the Association for Private Enterprise Education, **Vernon Lomax Smith** was awarded the Nobel Prize in economics “for having established laboratory experiments as a tool in empirical analysis, especially in the study of alternative market mechanisms”. Vernon Smith became one of the founders and leading representative of the experimental economics – the direction of economic theory, which reproduces real situations of economic life, but not in mathematical models, as was previously accepted, but in experiments with people.

An encouraging factor for the process of comprehensive European-style reforms in Ukraine became Vernon Smith’s interest in the country. As part of an international team of researchers, in 2017 he took part in writing the book “Reformation: the success of Europe and the chance for Ukraine”. As one of the most prominent contemporary intellectuals and economists Vernon Smith propagates long-term achievements of the Reformation, the ways they changed European countries, and lessons that Ukraine can learn for successful development along the European path.

References

1. Holy Bible, Authorised King James Version, Collins Bible publishers since 1839.
2. Smit Adam. “Issledovanie o prirode I prichinah bogatstva narodov” // Izdatelstvo Eksmo. – Perevod Vladilena Afanasieva. – Moskva. – 2007. – Elektronnaya versia. – 446 s.
3. Kistersky L. L. U poshukah vyhodu z kryzu: Byblia ochuma ekonomista // Ekonomika Ukraini. – 2014. – № 1. – S. 21-32.
4. Dalai-lama XIV, Lorens van den Maizenberg. Putj istinnogo lidera // Izdateljstvo “Mann, Ivanov i Farber”. – Perevod s angliyskogo Natalji Yatsyuk. – Moskva. – 2014.
5. Friedman Milton. Capitalism and Freedom: A Leading Economist’s View on the Proper Role of Competitive Capitalism // Chicago : University of Chicago Press. – 1962.
6. Kistersky L. Business development versus subsidies // KIMV, Materialy III mijnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsii. – Kyiv. – 30 veresnia 2016.
7. Grudem W., Asmus B. The Poverty of Nations // Crossway, Wheaton, Illinois. – 2013.
8. Keynes John Maynard. Economic Consequences of the Peace // New York: Harcourt, Brace, and Howe. – 1920. – P. 235.
9. Smith V. L. An experimental study of competitive market behavior // Journal of Political Economy. – 1962. – № 70. – P. 111–137.
10. Smith V. L. Experimental Economics: Induced Value Theory // American Economic Review. – 1976. – № 66. – P. 274-279.
11. Smith V. L. Microeconomic Systems as an Experimental Science // American Economic Review. – 1982. – № 72. – P. 923-955.
12. Smith V. L. Bargaining and Market Behavior: Essays in Experimental Economics // Cambridge. Description and chapter-preview links (1990–98). – 2000.
13. Smit Vernon, Sheremeta Roman. Vplyv Reformatsii na ekonomichniy rozvitok Zahidnoi Evropi // Reformatsia: uspih Evropi I shans dlia Ukraini (kolektivna monografia) – Universitet menedjment osviti. – Cammit-kniga. – K. – 2017. – 212 s.

Список використаних джерел

1. Holy Bible, Authorised King James Version, Collins Bible publishers since 1839.
2. Смит Адам. «Исследование о природе и причинах богатства народов» // Издательство Эксмо. – Перевод Владилена Афанасьева. – Москва. – 2007. – Электронная версия. – 446 с.
3. Кістерський Л. Л. У пошуках виходу з кризи: Біблія очима економіста // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 21-32.
4. Далай-лама XIV, Лоренс ван ден Майзенберг. Путь истинного лидера // Издательство «Манн, Иванов и Фербер». – Перевод с английского Натальи Яцюк. – Москва. – 2014.
5. Friedman Milton. Capitalism and Freedom: A Leading Economist's View on the Proper Role of Competitive Capitalism // Chicago: University of Chicago Press. – 1962.
6. Kistersky L. Business development versus subsidies // КІМВ, Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. – Київ. – 30 вересня 2016.
7. Grudem W., Asmus B. The Poverty of Nations // Crossway, Wheaton, Illinois. – 2013.
8. Keynes John Maynard. Economic Consequences of the Peace // New York: Harcourt, Brace, and Howe. – 1920. – P. 235.
9. Smith V. L. An experimental study of competitive market behavior // Journal of Political Economy. – 1962. – № 70. – P. 111–137.
10. Smith V. L. Experimental Economics: Induced Value Theory // American Economic Review. – 1976. – № 66. – P. 274-279.
11. Smith V. L. Microeconomic Systems as an Experimental Science // American Economic Review. – 1982. – № 72. – P. 923-955.
12. Smith V. L. Bargaining and Market Behavior: Essays in Experimental Economics // Cambridge. Description and chapter-preview links (1990-98). – 2000.
13. Сміт Вернон, Шеремета Роман. Вплив Реформації на економічний розвиток Західної Європи // Реформація: успіх Європи і шанс для України. (колективна монографія) – Університет менеджмент освіти. – Самміт-книга. – К. – 2017. – 212 с.

РЕФОРМАЦІЯ І ВІДПОВІДАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ**REFORMATION AND RESPONSIBLE MANAGEMENT****РЕФОРМАЦИЯ И ОТВЕТСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ****Унгурян П.**

Кандидат наук з державного управління, професор. Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління, народний депутат України.

Романенко О.

Кандидат економічних наук, доцент Київського національного торговельно-економічного університету, член Ради молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України. E-mail: romanenko_olya@ukr.net

Хмара М.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член Ради молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України. E-mail: hmaram@mail.ru

Unguryan P.

PhD in Public Administration, Professor, State Environmental Academy of Postgraduate Education and Management, MP of Ukraine.

Romanenko A.

PhD, Associate Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, member of the Council of Young Scientists at the Ministry of Education and Science of Ukraine. E-mail: romanenko_olya@ukr.net

Khmara M.

PhD, Associate Professor of International Business Institute of International Relations of National Taras Shevchenko University, a member of Young Scientists of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

E-mail: hmaram@mail.ru

Унгурян П.

Кандидат наук по государственному управлению, профессор. Государственная экологическая академия последипломного образования и управления, народный депутат Украины.

Романенко А.

Кандидат экономических наук, доцент Киевского национального торгово-экономического университета, член Совета молодых ученых при Министерстве образования и науки Украины.

E-mail: romanenko_olya@ukr.net

Хмара М.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченка, член Совета молодых ученых при Министерстве образования и науки Украины. E-mail: hmaram@mail.ru

Анотація. В Україні потрібно створити умови для духовного і професійного росту управлінців. Зокрема, необхідно формувати світогляд управлінців на основі принципу «любові до ближнього», який закладений в Біблії та емпірично обґрунтований науковими дослідженнями. Також необхідно розвивати емоційний інтелект в управлінні персоналом, адже це передумова довготривалих та стабільних стосунків. Щодо практики взаємовідносин з клієнтами та іншими суб'єктами приватної, громадської та державної діяльності, необхідно підвищувати рівень довіри шляхом виправдання очікувань та забезпечення прозорих та чесних взаємовідносин. рекомендуємо приватним компаніям, державним установам та громадським організаціям запроваджувати щоденні або щотижневі вивчення Божого Слова та молитву на робочому місці. Адже цінності, що сформовані на основі Біблійного вчення, створюють сталу платформу стабільного розвитку

місцевої громади та цілої держави, передбачаючи одночасний гармонійний розвиток трьох основних векторів стратегії «сталого розвитку»: соціально-гуманітарного, ресурсно-екологічного та економічного. Цей рух вже давно є поширеним в США та інших країнах світу й наразі розповсюджується в регіонах України. За цими принципами розпочинають свій день підрозділи компанії Mainstream Consulting and Communications, Асоціація соціальних підприємців України та інші.

Ключові слова: релігія, протестантизм, громада, статут, економічна діяльність, підприємництво.

Abstract. *Ukraine should create conditions for spiritual growth and professional managers. In particular, it is necessary to shape the outlook of managers on the basis of “love of neighbor”, which is inherent in the Bible and empirically grounded research. It is also necessary to develop emotional intelligence in personnel management, as a prerequisite for long-term and stable relations. Regarding the practice of customer relationships and other subjects of private, public and state activities necessary to increase the level of trust through justify expectations and ensure transparent and fair relations. Encourage private companies, government agencies and NGOs to implement daily or weekly study God’s Word and prayer in the workplace. It values generated based on biblical teaching, creating a stable platform stable development of the local community and the whole country, providing simultaneous and harmonious development of the three main vectors strategy of “sustainable development”: social and humanitarian, resource, environmental and economic. This movement has long been common in the US and other countries and is currently distributed in the regions of Ukraine. According to these principles begin their day business units Mainstream Consulting and Communications, Association of Social Entrepreneurs of Ukraine and others.*

Key words: religion, Protestantism, community, manual, economic activity, business.

Аннотация. *В Украине нужно создать условия для духовного и профессионального роста управленцев. В частности, необходимо формировать мировоззрение управленцев на основе принципа «любви к ближнему», который заложен в Библии и эмпирически обоснован научными исследованиями. Также необходимо развивать эмоциональный интеллект в управлении персоналом, ведь это предпосылка длительных и стабильных отношений. В практику взаимоотношений с клиентами и другими субъектами частной, общественной и государственной деятельности, необходимо повышать уровень доверия путем оправдания ожиданий и обеспечения прозрачных и честных взаимоотношений. Рекомендуем частным компаниям, государственным учреждениям и общественным организациям вводить ежедневные или еженедельные изучения Божьего Слова и молитву на рабочем месте. Ведь ценности, сформированные на основе Библейского учения, создают постоянную платформу стабильного развития местной общины и целого государства, предвидя одновременный гармоничное развитие трех основных векторов стратегии «устойчивого развития»: социально-гуманитарного, ресурсно-экологического и экономического. Это движение уже давно является распространенным в США и других странах мира и теперь распространяется в регионах Украины. По этим принципам начинают свой день подразделения компании Mainstream Consulting and Communications, Ассоциация социальных предпринимателей Украины и другие.*

Ключевые слова: религия, протестантизм, общество, устав, экономическая деятельность, предпринимательство.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття загострились кризові явища в багатьох сферах світового розвитку. Така ситуація поставила людство перед необхідністю

формування нового світогляду, обґрунтування нових цінностей та визначення спільних цілей і пріоритетів.

Україна стратегією свого розвитку до 2020 року обрала концепцію «сталого розвитку», що передбачає новий підхід до розв'язання проблем світового та державного устрою, який потребує суттєвих змін у всіх сферах суспільного життя, насамперед у сфері управління (як у державному секторі, так і у приватному та громадському)¹. «Сталий розвиток» висуває на порядок денний усіх країн, у тому числі й України, проблеми, пов'язані з віднайденням балансу між необхідністю глобального управління та збереженням державного суверенітету, пошуком ефективних методів вирішення глобальних і локальних питань, визначенням ефективного політичного ладу та системи державного управління.

Концепція «сталого розвитку» (англ. sustainable development) набуває великої популярності у світі у зв'язку з необхідністю встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному й здоровому довкіллі. Концепція включає три складові: суспільство, економіку і екологію (рис. 1).

Рис. 1. Три складові «сталого розвитку»: суспільство, економіка і екологія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З метою впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі 12 січня 2015 року Указом Президента України схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», яка передбачає здійснення ряду реформ за такими векторами:

1. Вектор розвитку – це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього необхідно, передусім, відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему.

2. Вектор безпеки – це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'ю людини, що неможливо без ефективної медицини,

¹ Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». — [Електронний ресурс URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>].

захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, якісних харчових продуктів та промислових товарів.

3. Вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни.

4. Вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт.

Стратегія «сталого розвитку» як наукова концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі, почала формуватися ще на початку 80-х років ХХ століття. Автором інноваційної економічної теорії «сталого розвитку» [Дейлі, 1996], системно висвітленої в монографії «Поza зростанням: економічна теорія сталого розвитку», є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля, професор Школи публічної політики Мерілендського університету Герман Дейлі².

Відомий своїми консервативними християнськими поглядами, активний член протестантської громади Герман Дейлі засновує свій науковий енвайронменталізм та соціоекономічний лібералізм саме на біблійній заповіді про любов до ближнього та до всього Божого творіння. Адже заповіт Творця першим людям керувати Землею та всім Божим творінням передбачав необхідність збереження балансу між потребами людства та гармонійним розвитком Землі [Буття 1:26]. Про це теж йдеться у заповідях про семирічний цикл використання поля, в якому сьомий рік є періодом відновлення землі [Левит 25:4]. Заповідь Ісуса Христа про любов до Бога, що розкривається у любові до ближнього, також містить припис піклуватися про потреби оточуючих, що передбачає необхідність збереження потенціалу планети для майбутніх поколінь.

Таким чином, спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, Герман Дейлі тлумачив термін «сталий розвиток» як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес всієї земної цивілізації, груп країн, а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами, коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та переслідувань як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими, релігійними чи статевими ознаками.

Ідеї «сталого розвитку» були офіційно проголошені на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро («Саміт Землі») у 1992 році. Ця конференція розглядала оточуюче середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані і взаємозалежні області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звичайно, однієї стратегії недостатньо. Необхідне ефективне управління (менеджмент), яке б забезпечило виконання цієї стратегії. Країни світу, що мали досвід Реформації, успадкували модель управління на різних рівнях, що була заснована на конгрегаціоналістській системі управління протестантськими

² Ще працюючи в Університеті Луїзіани, Дейлі зі співавторами запропонували економічну концепцію нерентабельного зростання в роботі «До загального блага. Переорієнтація економіки до людей, оточуючому середовищу та сталому майбутньому» [Дейлі та ін., 1994].

общинами [де Токвіль, 1935; Нексон, 2009; Стаматов, 2010]. Саме відхід від одноосібної, вертикально інтегрованої до інклюзивної та горизонтальної системи прийняття рішень у місцевих церквах дав поштовх формуванню місцевих виборних органів влади та став прототипом майбутньої парламентської моделі.

Саме країни з християнською історією у протестантській традиції на сьогодні мають найкращі стратегії, що визначають напрямки та методи управлінської діяльності. По-перше, якість управлінських рішень визначається духовною глибиною самих управлінців. Так, наприклад, у країнах протестантської традиції є звичним те, що управлінці проводять молитовні сніданки, регулярно відвідують церкву і навіть приймають участь у богослужіннях. Канцлер ФРН Ангела Меркель так розповідає про свою віру: «Я вірю в Бога. Віра є основою мого життя. Віра дає мені напрямок, вона відкриває мені християнську звістку про сенс життя, дає надію і надихає. Ми, християни, повинні не боятися відстоювати свої духовні переконання».

По-друге, важливим елементом якісної управлінської діяльності є постійний взаємозв'язок управлінців із суспільством через громадські інститути, серед яких важливе місце посідає церква. Адже показники, індикатори та коефіцієнти «сталого розвитку» мають встановлюватися, корегуватися та аналізуватися через відгук та сприйняття кінцевим споживачем управлінської діяльності – конкретними людьми³.

По-третє, управлінці в розвинутих західних країнах – це професіонали своєї справи, які досягають успіху шляхом важкої праці та індивідуального росту. Саме Реформація сприяла розвитку протестантської трудової етики, яка і сьогодні спонукає християн-управлінців до самовідданої і некористолюбної праці [Вебер, 1905]. Відомий принцип протестантської трудової етики «Все, що ти робиш, роби, як для Господа» був заповіддю, що міститься у листі Апостола Павла до християн у Колосах [До Колосян 3:23]. Це правило також підтримує загальну логіку Біблійного вчення про необхідність досконалого управління на основі любові до Творця.

Позитивні зміни на шляху розвитку України. На жаль, історичний розвиток України відбувався не під впливом протестантської Реформації та християнських цінностей, а під впливом комуністичної системи та атеїстичного світогляду. Проте зміни прийшли із розпадом Радянського Союзу, коли Україна у 1990 році стала незалежною країною. Крок за кроком почалося національно-культурне, духовне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Незважаючи на велику кількість проблем, позитивні зміни є й сьогодні. Хоч і повільно, але все ж таки відбуваються реформи [Білан та ін., 2017]. Особливо це помітно в економічних та фінансових реформах. Робляться позитивні кроки і в міністерстві юстиції стосовно антикорупційних реформ. Теж спостерігається значно вища громадська активність, яка є притаманною протестантським країнам [де Токвіль, 1935; Вудбері, 2004].

Ще одним позитивним кроком стало те, що Президент України підписав Указ «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації»⁴. Метою цього указу є визнання вагомого внеску протестантських церков і релігійних організацій в розвиток релігійної, культурної і соціальної сфери України, вияв поваги до їхньої ролі в українській історії та становленні незалежної держави. Згідно указу в Україні планується відзначення 500-річчя Реформації та проведення цілої низки заходів:

³ У Броварській міській раді відбувся перший в її історії Молитовний сніданок [Електронний ресурс: URL: <http://brovary.net.ua/reportazhi/u-brovarskij-miskij-radi-vidbuvsya-pershij-v-yiyi-istoriyi-molytovnyj-snidanok>].

⁴ Указ Президента України №357/2016 «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації» [Електронний ресурс: URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3572016-20423>].

1. Проведення тематичних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів, інших наукових та просвітницьких заходів з нагоди 500-річчя Реформації, розроблення необхідних методичних рекомендацій для забезпечення виконання зазначених заходів.

2. Здійснення підготовки та випуску наукових і науково-популярних праць, присвячених 500-річчю Реформації, та збірки творів діячів Реформації.

3. Проведення у навчальних закладах тематичних заходів з висвітлення історії Реформації.

4. Збереження та популяризацію визначних вітчизняних пам'яток духовної культури.

5. Створення музейних експозицій, присвячених 500-річчю Реформації.

6. Проведення фестивалю духовної християнської музики та співу.

7. Карбування та введення в обіг у встановленому порядку монети, присвяченої 500-річчю Реформації.

8. Випуск поштової марки і конверта, присвячених 500-річчю Реформації, проведення спецпогашення поштової марки.

9. Виготовлення та розміщення соціальної реклами з нагоди 500-річчя Реформації.

10. Створення і показ документальних та художніх фільмів, присвячених історії Реформації.

Крім того, важливим є те, що Президентом України доручено Службі безпеки України разом із Державною архівною службою України сприяти релігійним і громадським організаціям, науковим установам та організаціям у доступі до архівних документів, пов'язаних із переслідуванням представників релігійних організацій. Необхідно виявити ті злочини та репресії «ворогів народу» в Україні, що здійснювалися протягом останнього століття тоталітарним режимом СРСР. Необхідно розкаятися в гріхах нашого народу, немудрих рішеннях управлінців нашої країни, що знищували цвіт нації та їх родини, як це зробила Німеччина після Другої Світової Війни. Покаяння і прощення – ключ до відродження нації.

Напрямки удосконалення систем управління в Україні. Україна стратегією свого розвитку до 2020 року обрала концепцію «сталого розвитку», Концепція «сталого розвитку» була розроблена представником протестантської общини і ґрунтувалася на вченні Біблії: любов до ближніх, відповідальне ставлення до Землі, яку створив Бог, та мудре управління ресурсами.

Для виконання цієї стратегії необхідне ефективне управління, яке б забезпечило її реалізацію. Беручи до уваги історичний досвід Реформації та практику протестантських країн, Україні необхідно створити платформу для розвитку ефективного, відповідального і духовно зрілого управління. Так, потрібно створити умови для духовного і професійного росту управлінців. Зокрема, можна виділити такі напрямки удосконалення систем управління в Україні:

1. *Формування світогляду управлінців на основі принципу «любові до ближнього»*

Наразі спостерігається зміна в концепціях менеджменту у світі. Так, Джеймс Отрі у своєму бестселері «Любов і прибуток» констатує: «Хороший менеджмент – це перш за все питання любові». Він продовжує: «Менеджмент – це сакральна процедура, при якій ваш робочий час присвячується в основному турботі про благополуччя інших людей. Спочатку вас наділяють довірою люди, що призначили вас на пост керівника. Але набагато важливіше, щоб вам почали довіряти люди, якими ви управляєте» [Отрі, 1991]. Цікаво, що за умови розумного менеджменту (бо лише моральні достоїнства не врятовують погано керовану організацію) компанії, що проявляють любов до ближніх, мають стійкі доходи. «Фірми, що несуть любов» стають «фірмами, що приносять дохід» [Сисодиа та ін., 2011].

Один з керівників Yahoo! Тім Сандерс в книзі «Love is the Killer App» визначає: «Я не думаю, що є щось вище Любові... Любов всеохоплююча. Мені було дуже важко визначити, що означає слово «Любов», але зараз я можу сказати: Любов – це безкорисливе прагнення сприяти зростанню іншої людини» [Сандерс, 2002]. Кевін Робертс, генеральний директор світового рекламного агентства Saatchi & Saatchi, в своїй книзі «Lovemark: Future Beyond» стверджує, що любов повинна лежати в самій основі менеджменту: «В Saatchi & Saatchi ми приділяємо особливу увагу тій ролі, яку Любов грає в бізнесі. Людина потребує Любові. Без Любові вона помирає. Любов – це підсвідоме, інтуїтивне відчуття. Вона завжди вимагає взаємності – без взаємності вона не може тривати довго. Її не можна вимагати в наказовому порядку. Її віддають добровільно» [Робертс, 2004].

По суті, така концепція відповідає одній з двох найголовніших заповідей Христа «Возлюби ближнього свого, як самого себе». Однак варто зауважити: на практиці її реалізація не можлива без першої заповіді: «Возлюби Господа Бога свого всім серцем своїм і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім розумом своїм» [Марка 12:26-31]. Так само, як і виконання останніх шести законів любові до людей із 10 заповідей Мойсея не можливі без виконання перших чотирьох заповідей любові до Бога.

2. Розвиток емоційного інтелекту в управлінні персоналом.

Демократизація суспільних відносин в Україні сприятиме виборності управлінців як у державному секторі, так і у приватному, а також в громадських організаціях та церквах. Досвід демократичних країн свідчить про дивовижний факт: громади далеко не завжди відновлюють контракти з найбільш професійними і грамотними менеджерами. І навпаки, деякі далеко не «зоряні» менеджери отримують від громад режим найбільшого сприяння.

Було проведено масштабне дослідження серед рад директорів компаній для того, щоб знайти причину цього загадкового явища [Сисодиа та ін., 2011]. Результат виявився досить несподіваним. З'ясувалося, що з кожною радою директорів заключалися фактично два контракти – юридичний і емоційний. Юридичний контракт (очевидний) на основі кількісних критеріїв, в письмовій або усній формі. Емоційний контракт (неявний) – на основі якісних критеріїв⁵. Дослідницька команда прийшла до висновку: «Ви можете бездоганно виконати юридичний контракт, але його навряд чи відновлять, якщо ви не зумієте виконати умови емоційного контракту. З іншого боку, якщо ви відповідаєте умовам емоційного контракту, клієнт може закрити очі на юридичні похибки».

Едгар Шейн, професор школи бізнесу Массачусетського технологічного інституту, досліджував ці два види контрактів – юридичний і емоційний (він називав його психологічним). Він прийшов до висновку: довготривалі стосунки між партнерами можливі лише в тому випадку, якщо обидві сторони однаково розуміють умови неявного психологічного контракту. В іншому випадку між партнерами виникнуть неминучі суперечки, причому найближчим часом [Шейн, 1965]. Цілком ймовірно, що причиною смерті більшості компаній є невміння дотримуватися умов емоційного контракту. Якщо емоційний контракт грубо порушується, клієнти перестають купувати товар, ефективність праці падає, постачальники відходять в сторону, партнери припиняють надавати допомогу, акціонери прагнуть позбутися від своїх активів, місцеві громади відмовляють у підтримці. Компанії витрачають величезні суми, прагнучи забезпечити себе від юридичних претензій, але не розуміють, що коріння подібних претензій можуть лежати в порушеннях емоційного контракту.

⁵ Ці критерії – очікування учасників, що відображають їх моральні та етичні цінності. Контракт негласно передбачає, що учасники бізнесу чекають з боку компанії такого ставлення до себе, яке б відповідало їх цінностям.

3. Підвищення рівня довіри

Наразі в довгостроковій перспективі в світі процвітають компанії, що люблять своїх клієнтів, поважають в них особистість і піклуються про якість своїх товарів і послуг. Вони мають почуття соціальної відповідальності. Такі компанії здатні значно підвищити рівень довіри своїх клієнтів. Це вони роблять шляхом виправдання і навіть перевершення покладених на них очікувань [Сисодиа та ін., 2011]. І, як результат, це позитивно впливає на економічні результати і на рівень щастя населення.

Сурас, головний фінансист компанії LL Bean, визнає: «Я вважаю, що сенс бізнесу полягає не тільки в тому, щоб робити гроші. У вас повинно бути відчуття, що ви дійсно покращуєте життя інших людей... Коли ви усвідомлюєте, що несете соціальну відповідальність не тільки перед своїми робітниками, а й перед клієнтами, постачальниками, суспільством, ви вже не можете сприймати бізнес як простий інструмент для заробляння грошей» [Арайза та Соріано, 2000].

4. Забезпечення чесних і відповідальних взаємовідносин

Цікаво, що в міру збільшення тривалості людського життя, тривалість життя корпорацій неухильно знижується. Ми схильні вважати, що організації, на відміну від людей, можуть існувати практично вічно (принаймні, теоретично). Проте Арі де Геусу, який досліджував тривалість життя корпорацій, виявив, що за період 1970–1983 років зі списку Fortune 500 зникла третина компаній [Геусу, 1997]. Вони були придбані або злилися з іншими, або просто припинили своє існування.

Багато компаній, що були дуже успішні спочатку, з часом або «запливають жиром», або виснажуються. В обох випадках вони втрачають моральний дух і впадають в депресію. Деякі з них «помирають» дуже швидко – без «важкої і тривалої хвороби». Сьогодні вони ще живі, а буквально завтра їх уже немає. В останній час в Україні також багато банкрутств. Однією з причин – відсутність чесних і відповідальних взаємовідносин між усіма сторонами бізнесу.

Як приклад, бізнес-філософія Whole Foods виражена в її Декларації взаємозалежності, яка оприлюднена в кожному магазині компанії. Декларація підкреслює взаємозалежність всіх учасників бізнесу. В Декларації говориться: «Наша мета – задоволеність всіх учасників бізнесу і досягнення високих стандартів діяльності. Головна задача керівництва Whole Foods Market – це баланс інтересів, бажання і потреб всіх учасників нашого бізнесу. Ми розуміємо, що цей процес динамічний. Він вимагає участі і комунікації всіх зацікавлених сторін. Необхідно уважно слухати один одного, ретельно обмірковувати свої дії і працювати максимально чесно. Будь-який конфлікт має вирішуватися до взаємного задоволення сторін. Довготривалий успіх нашої компанії залежить від створення життєздатного співтовариства учасників».

Результатом реалізації такого підходу в управлінні компанією є її висока акціонерна вартість. Whole Foods виділяється навіть на тлі інших компаній. За останні три роки її акціонерна вартість виросла на 185%, за п'ять років – на 400% і за десять років – на 921%. Для порівняння: середній п'ятирічний ріст компаній зі списку S & P 500 склав 13%. Фактично за період з 31 грудня 1995 року по 30 червня 2006 року акціонерна вартість Whole Foods зросла на 1800%.

Висновки та рекомендації. Ми обговорили ряд практичних порад для управлінців, базуючись на історичному досвіді Реформації та практиці протестантських країн. Ми зазначили, що в Україні потрібно створити умови для духовного і професійного росту управлінців. Зокрема, необхідно формувати світогляд управлінців на основі принципу «любові до ближнього», який закладений в Біблії та емпірично обґрунтований науковими дослід-

женнями. Також необхідно розвивати емоційний інтелект в управлінні персоналом, адже це передумова довготривалих та стабільних стосунків. Щодо практики взаємовідносин з клієнтами та іншими суб'єктами приватної, громадської та державної діяльності, необхідно підвищувати рівень довіри шляхом виправдання очікувань та забезпечення прозорих та чесних взаємовідносин.

Ще як один з практичних висновків ми рекомендуємо приватним компаніям, державним установам та громадським організаціям запроваджувати щоденні або щотижневі вивчення Божого Слова та молитву на робочому місці. Адже цінності, що сформовані на основі Біблійного вчення, створюють сталу платформу стабільного розвитку місцевої громади та цілої держави, передбачаючи одночасний гармонійний розвиток трьох основних векторів стратегії «сталого розвитку»: соціально-гуманітарного, ресурсно-екологічного та економічного. Цей рух вже давно є поширеним в США та інших країнах світу й наразі розповсюджується в регіонах України. За цими принципами розпочинають свій день підрозділи компанії *Mainstream Consulting and Communications*, Асоціація соціальних підприємців України та інші.

Список використаних джерел

1. Araiza E., Soriano P. C. LL Bean Latin America. International Graduate School of Management, Case #ISE088, 2000.
2. Schein E. H. *Organizational Psychology*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1965.
3. Roberts K. *Lovemarks: The Future Beyond Brands*, PowerHouse Books, New York, 2004.
4. Sanders T. *Love is the KillerApp: How to Win in Business and Influence Friends*, Crown Business, 2002.
5. Authry J. A. *Love and Profit: The Art of Caring Leadership*, Avon Books, New York, 1991.
6. Daly H. E. *Beyond growth: the economics of sustainable development*. Beacon Press, 1996.
7. Daly H. E., Cobb J. B. & Cobb C. W. *For the common good: Redirecting the economy toward community, the environment, and a sustainable future*. Beacon Press, 1994.
8. De Tocqueville A. *Democracy in America*. In Mansfield H. C. & Winthrop D., (Eds.), Chicago: University of Chicago Press, 2000 [1835].
9. Nexon D. *The struggle for power in early modern Europe: Religious conflict, dynastic empires, and international change*. Princeton University Press, 2009.
10. Stamatov P. *Activist religion, empire, and the emergence of long-distance advocacy networks*. *American Sociological Review*, 2010. 75, P. 607–628.
11. Weber M. *The protestant ethic and the 'spirit' of capitalism*. New York : Penguin, 1905, 2002.
12. Woodberry R. D. *The shadow of empire: Christian missions, colonial policy, and democracy in post colonial societies*. PhD dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill, 2004.
13. Білан О., Іванов О., Кононенко Г., Ніцович Р., Павленко О., Сологуб І., Тищук Т. 700 днів моніторингу реформ в Україні: рейтинг міністерств. *VoxUkraine*, 2017.
14. Сисодиа Р. С., Вольф Д. Б. & Шет Д. Н. *Фирмы, несущие любовь. Компании мирового класса. Как им удается завоевывать сердца людей*. М. : Баланс Бизнес Букс, 2011.

References

1. Araiza E., Soriano P. C. LL Bean Latin America. International Graduate School of Management, Case #ISE088, 2000.

2. Schein E. H. *Organizational Psychology*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1965.
3. Roberts K. *Lovemarks: The Future Beyond Brands*, PowerHouse Books, New York, 2004.
4. Sanders T. *Love is the KillerApp: How to Win in Business and Influence Friends*, Crown Business, 2002.
5. Authry J. A. *Love and Profit: The Art of Caring Leadership*, Avon Books, New York, 1991.
6. Daly H. E. *Beyond growth: the economics of sustainable development*. Beacon Press, 1996.
7. Daly H. E., Cobb J. B. & Cobb C. W. *For the common good: Redirecting the economy toward community, the environment, and a sustainable future*. Beacon Press, 1994.
8. De Tocqueville A. *Democracy in America*. In Mansfield H. C. & Winthrop D., (Eds.), Chicago: University of Chicago Press, 2000 [1835].
9. Nexon D. *The struggle for power in early modern Europe: Religious conflict, dynastic empires, and international change*. Princeton University Press, 2009.
10. Stamatov P. *Activist religion, empire, and the emergence of long-distance advocacy networks*. *American Sociological Review*, 2010. 75, P. 607–628.
11. Weber M. *The protestant ethic and the 'spirit' of capitalism*. New York : Penguin, 1905, 2002.
12. Woodberry R. D. *The shadow of empire: Christian missions, colonial policy, and democracy in post colonial societies*. PhD dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill, 2004.
13. Bilan O., Ivanov O., Kononenko G., Nyczovych R., Pavlenko O., Sologub I., Tyshhuk T. *700 dniv monitoryngu reform v Ukraini: rejtyng ministerstv*. VoxUkraine, 2017.
14. Sysodya R. S., Volf D. B. & Shet D. N. *Fyrmy, nesushhye lyubov*. *Kompany myrovogo klassa. Kak im udaetsya zavoievivat serdcza lyudej*. M. : Balans Byznes Buks, 2011.

ЕКОНОМІЧНА НОБЕЛЕЛОГІЯ XXI СТОЛІТТЯ: НАПРЯМИ ТА ПРОБЛЕМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ECONOMIC NOBELOLOGY OF THE XXI CENTURY: DIRECTIONS AND PROBLEMS OF SCIENTIFIC RESEARCH

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НОБЕЛЕЛОГИЯ XXI ВЕКА: НАПРАВЛЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Вергун В. А.

Доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: vergun.va@gmail.com

Vergun V. A.

Dr. of Economics, Professor of international business, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University. E-mail: vergun.va@gmail.com

Вергун В. А.

Доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: vergun.va@gmail.com

Анотація. *Найбільш актуальні проблеми сучасного світового господарства, міжнародних економічних відносин є складовою комплексу питань, що досліджуються у роботах лауреатів Нобелівської премії з економіки, започаткованої у 1969 році з нагоди 300-літнього ювілею Шведського королівського банку. Вона є формою світового визнання значного наукового внеску її лауреатом чи лауреатами у дослідження окремих теоретико-методологічних і практичних економічних проблем, визначальним показником напрямів подальшого розвитку світової економічної науки, кількісних і якісних трансформацій її течій, шкіль і теорій.*

Варто зазначити, що у XXI столітті, як і раніше, Нобелівську премію з економіки отримали і отримують переважно американські вчені. Виключення мали місце у 2004 році, коли премію розділили Е. Прескотт (США) та Ф. Кідланд (Норвегія), у 2003 році цієї нагороди були удостоєні Р. Інгл (США) та К. Гренджер (Великобританія), а також у 2010 році, коли нагорода дісталася П. Даймонду (США), Д. Мортенсену (США) і К. Пісарідесу (Великобританія), у 2014 році, коли премію отримав професор Тулузького університету Ж. Тіроль (Франція), а також у 2016 році, коли світове визнання отримали О. Харт (Великобританія) та Б. Хольмстрьом (Фінляндія).

Така тенденція переконливо свідчить про високий рівень наукових досліджень в американських університетах та інших вищих навчальних і дослідницьких закладах, про увагу і допомогу з боку держави та бізнесу науковцям у їх творчому пошуку. Сформувавшись наприкінці ХХ століття у відносно самостійну галузь наукових досліджень, економічна нобелелогія на сьогодні зосереджує увагу на поглибленому, всебічному аналізі теоретико-методологічного, прикладного внеску учених-економістів світового співтовариства, відзначених відповідною нагородою. У більш конкретному вимірі мова йде про такі питання, як зовнішня торгівля, пряме і портфельне інвестування, вплив ендогенних та екзогенних факторів на умови функціонування суб'єктів міжнародної підприємницької діяльності (транзакційні витрати, зміни валютних курсів і режимів, податки та ін.), зміни в інституційній та функціональній системах глобальної економіки.

Ключові слова: економічна нобелелогія, макро- та мікроекономічна проблематика, моделі функціонування ринку, суб'єкти міжнародної економіки, поведінкова економіка, інституційна економіка.

Abstract. *The most urgent problems of the modern world economy, international economic relations is part of the complex issues explored in the work of the Nobel Prize in Economics, launched in 1969 to mark the 300th anniversary of the Royal Swedish bank. It is a form of international recognition of significant scientific contribution of the winner or winners of the individual in the study of theoretical and methodological and practical economic problems defining indicator of direction for further development of world economics, quantitative and qualitative transformation of its movements, schools and theories.*

It should be noted that in the XXI century, remains the Nobel Prize in Economics and received mostly American scientists receive. Exceptions occurred in 2004, when the prize was shared E. Preskott (USA) and F. Kidland (Norway) in 2003, this award was awarded to R. Ingle (USA) K. Hrendzher (UK) and in 2010 when the award went P. Daymondu (USA) D. Mortensenu (USA) and K. Pissaridesu (UK) in 2014, when the prize was Zh. Tirol Professor University of Toulouse (France) and in 2016, when the world recognition to O. Hart (UK) and B. Holmstrom (Finland).

This trend clearly demonstrates the high level of research in American universities and other higher education and research institutions, the attention and assistance from the state and business scholars in their creative search. Formed in the late twentieth century in a relatively independent industry research, economic nobeleology today focuses on in-depth, comprehensive analysis of theoretical and methodological and applied contributions of scientists and economists the world community marked the corresponding reward.

In more concrete terms, we are talking about issues such as foreign trade, foreign direct and portfolio investments, the effects of endogenous and exogenous factors in terms of functioning of international business (transaction costs, changes in exchange rates and regimes, taxes, etc.), changes institutional and functional system of the global economy.

Key words: *nobeleology economic, macro and microeconomic issues, model of the market, subjects of international economics, behavioral economics, institutional economics.*

Аннотация. *Наиболее актуальные проблемы современного мирового хозяйства, международных экономических отношений является составной частью комплекса вопросов, исследуемых в работах лауреатов Нобелевской премии по экономике, основанной в 1969 году по случаю 300-летнего юбилея Шведского королевского банка. Она является формой мирового признания значительного научного вклада ее лауреатом или лауреатами в исследование отдельных теоретико-методологических и практических экономических проблем, определяющим показателем направлений дальнейшего развития мировой экономической науки, количественных и качественных трансформаций ее течений, школ и теорий.*

Стоит отметить, что в XXI веке, по-прежнему Нобелевскую премию по экономике получили и получают преимущественно американские ученые. Исключение имели место в 2004 году, когда премию разделили Е. Прескотт (США) и Ф. Кидланд (Норвегия), в 2003 году этому случаю были удостоены Р. Ингл (США) и К. Гренджер (Великобритания), а также в 2010 году, когда награда досталась П. Даймонду (США), Д. Мортенсену (США) и К. Писсаридесу (Великобритания), в 2014 году, когда премию получил профессор Тулузского университета Ж. Тироль (Франция), а также в 2016 году, когда мировое признание получили О. Харт (Великобритания) и Б. Хольмстрьом (Финляндия).

Такая тенденция убедительно свидетельствует о высоком уровне научных исследований в американских университетах и других высших учебных и исследовательских учреждениях, о внимании и помощи со стороны государства и бизнеса ученым в их творческом поиске. Сформировавшись в конце XX века в относительно самостоятельную область научных исследований, экономическая нобелелогия сегодня сосредоточивает внимание на углубленном, всестороннем анализе теоретико-методологического, прикладного вклада ученых-экономистов мирового сообщества, отмеченных соответствующей наградой. В более конкретном измерении речь идет о таких вопросах как внешняя торговля, прямое и портфельное инвестирование, влияние эндогенных и экзогенных факторов на условия функционирования субъектов международной предпринимательской деятельности (транзакционные издержки, изменения валютных курсов и режимов, налоги и др.), изменения в институциональной и функциональной системах глобальной экономики.

Ключевые слова: *экономическая нобелелогия, макро- и микроэкономическая проблематика, модели функционирования рынка, субъекты международной экономики, поведенческая экономика, институциональная экономика.*

Постановка проблеми. Економічна нобелелогія у процесі своєї генези поступово перетворилася у сучасний розділ як теорії економіки та бізнесу, так водночас і історії економічної думки, у форму прояву універсальності економічної науки, у якому акумульовано колосальну світову практику, досвід і знання [1]. У цьому розділі відбувається процес поєднання, конвергенції, синтезу ідей, підходів, теорій різноманітних наук, з економічною нобелелогією як вітчизняні, так і зарубіжні науковці пов'язують кардинальне оновлення не лише парадигми економічної теорії, а й інструментарію аналізу, практики міжнародної підприємницької, бізнесової діяльності.

Мета статті – проаналізувати міжнародну проблематику світового господарства і міжнародних економічних відносин в роботах лауреатів Нобелівської премії в цілому та економічної нобелелогії ХХІ століття, зокрема, згрупувавши її за окремими критеріями, позиціями і підходами авторів, напрямками і проблемами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика економічної нобелелогії є предметом наукового аналізу і досліджень ряду відомих зарубіжних авторів, зокрема Неклесси А. [2], Осадчої І. [3], Кисельгофа С. [4], Алексерова Ф. [4], Балашовой Е. [5], Замулина О. [6], а також українських науковців Базилевича В. [7], Гальчинського А. [8], Мочерного С., Довбенка М., Поручника А., Лук'яненко Д. та ряду інших. У публікаціях згаданих авторів розглядаються різноманітні аспекти міжнародної економічної і бізнесової проблематики, що містяться у роботах представників економічної нобелелогії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання, а відповідно і роботи лауреатів Нобелівської премії з економіки, з певною мірою умовності, можна згрупувати і класифікувати за такими ознаками: алфавітний іменний покажчик, країна (національність) лауреата, роки отримання нагороди, напрями і проблематика досліджень. Найбільш продуктивною, на наш погляд, виступає остання, оскільки вона дає можливість дослідити генезу тієї чи іншої теоретичної, прикладної економічної проблеми, розкрити її зв'язок з іншими, показати приналежність тієї чи іншої теорії до відповідного напрямку чи школи сучасної світової економічної науки (неокейнсіанство, неокласика, неокласичний синтез, неоінституціоналізм). Коло питань, що розглядаються в економічній нобелелогії початку ХХІ століття, торкається макро- та мікроекономіки, теорії, методології та інструментарію економічної науки, розробки моделей функцій ринку з асиметричною інформацією.

(Дж. Хекман, Д. Л. Мак-Фадден, Дж. Акерлоф, А. Майкл Спенс, Дж. Стігліц 2000–2001 роки). Водночас ряд робіт лауреатів Нобелівської премії присвячено впливу позаекономічних, зокрема психологічних чинників на процеси прийняття рішень в економічній сфері, на поведінку споживачів (Д. Канеман, В. Сміт – 2002–2003 роки). Особливої уваги з точки зору дослідження макроекономічних проблем, заслуговує науковий внесок Ф. Кютланда та Е. Прескотта у «теорію макроекономічної динаміки, у концепцію послідовності економічної політики у часовому вимірі» [3]. По суті мова йде про перегляд класичної кейнсіанської теорії, ґрунтовне дослідження економічних циклів та закономірностей вияву циклів ділової активності (2004 рік) [7].

Інституційно-функціональні суб'єкти міжнародної економіки та бізнесу розглядаються та аналізуються в економічній нобелелогії з позиції лібералізму, модернізації, постіндустріалізму та інтеграції. Стосовно домогосподарств, фірм і компаній, то теоретичну основу дослідження мотивів їх створення і діяльності, структурно-функціональних змін, що відбуваються на фірмі під впливом дії внутрішніх і зовнішніх чинників, складають роботи лауреатів Нобелівської премії Р. Коуза, Г. Бекера, Д. Норта, Р. Фогеля, Ж. Тіроля, О. Харта та Б. Хольмстрьома.

Головним об'єктом дослідження у концепціях згаданих авторів виступають різноманітні суспільні інститути, зокрема корпорації, профспілки, держава та інші організації, правові, морально-етичні норми, звичаї і правила поведінки у процесі їх еволюції під впливом науково-технологічної та інформаційної революції. Методологічною основою розуміння їх сутності, тенденцій, суперечностей і закономірностей еволюції виступають концепції «спонтанного характеру ринкового порядку» Ф. фон Хайека та М. Алле, монетарної теорії М. Фрідмена та інших представників Чиказької школи, теорія «раціональних очікувань» Р. Лукаса, «біхевіористської поведінки» суб'єктів господарської діяльності Г. Саймона, експериментальної економіки В. Л. Сміта та Д. Канемана. Так, згідно М. Алле, глобальна господарська система являє собою сукупність локальних ринків, її економічна рівновага залежить від стану цих ринків та від ефективності грошово-кредитної політики. Представники Чиказької школи, зокрема М. Фрідмен, Р. Лукас вбачали в основі поведінки фірми «адаптивні» та «раціональні очікування», що ґрунтуються на аналізі тенденцій минулого та прогнозах на майбутнє. Оскільки фірми, при формуванні своїх очікувань, використовують наявну інформацію про ситуацію на ринках товарів, зміни кон'юнктури, динаміку цін раціонально, то і ці очікування слід розглядати як «раціональні». Проте, подальші дослідження мотивів поведінки фірм засвідчили, що рішення, які вони приймають і їх дії на підставі цих рішень не завжди є раціональними. Найбільш повно теза про так звану «обмежену раціональність» знайшла відображення у «біхевіористській» моделі фірми Г. Саймона, який першим в теорію прийняття рішень на фірмі ввів психологічні фактори і довів необхідність об'єднання раціональних цілей економічної поведінки людини з її пізнавальними здібностями.

Лауреат Нобелівської премії 2002 р. американський економіст Вернон Л. Сміт (1927 р. н.) отримав разом з Д. Канеманом (1934 р. н.) нагороду за «впровадження лабораторного експерименту як засобу емпіричного економічного аналізу, особливо щодо вивчення альтернативних ринкових механізмів», «за впровадження висновків із психологічних досліджень в економічну науку». Одним із важливих внесків в економічні дослідження є перегляд моделі «людини економічної» як поінформованої та раціональної у своїх діях. Учені довели, що у процесі прийняття рішень переважна більшість суб'єктів підприємницької діяльності керується не раціональними, а інтуїтивними міркуваннями, так званими «поведінковими евристичними». У роботах В. Сміта та Д. Канемана отримала

подальший розвиток біхевіористична (поведінкова) теорія фірми як суб'єкта бізнесу, сформульована Г. Саймоном (лауреат Нобелівської премії 1978 р.). Одним із висновків поведінкової економічної теорії є висновок, що фірма для досягнення своєї мети – отримання прибутку не завжди діє раціонально, а обмежено раціонально. В. Сміт та Д. Канеман, використовуючи психологічні фактори в теорії прийняття управлінських рішень на фірмі, показали, що ці рішення приймаються колективно, а здібності кожного з її членів різні, вони обмежені певними факторами. Тому, фірма повинна розробляти стратегію та організувати свою діяльність з урахуванням усіх чинників «економічного біхевіоризму». Широке застосування експериментальних методів у якості інструментів емпіричного аналізу послугувало основою становлення експериментальної економіки як самостійного напрямку наукових досліджень. У сфері міжнародного бізнесу ці методи широко використовуються при аналізі аукціонної торгівлі сировинними товарами, виявленні закономірностей оптимального ціноутворення, розробці моделі функціонування фондових бірж, маркетингових дослідженнях та пошуку оптимальних систем менеджменту компаній.

Особливе місце в методологічному підґрунті сучасних досліджень економічної нобелелогії займає теорія «трансакційних витрат» лауреата Нобелівської премії 1991 р. Р. Коуза. У своїх працях «Природа фірми» та «Проблема соціальних витрат» Р. Коуз аргументує думку про те, що будь-яка форма соціальної організації – ринок, фірма, держава – вимагають чималих витрат для свого створення та функціонування. А звідси випливає, що різні соціальні інститути можуть досить сильно відрізнитись по рівню та структурі цих витрат; що найбільш ефективними є інститути, які обходяться суспільству дешевше; що мистецтво економічної політики є не що інше як відбір найменш дорогих способів координації економічної діяльності. У статті «Природа фірми» Р. Коуз ставить питання: чому створюються і функціонують фірми і чому одна частина економічної діяльності протікає всередині фірми, а інша – на ринку, де на основі добровільних двосторонніх контрактів встановлюються горизонтальні відносини і все вирішують ціни? Відповідаючи на ці питання Р. Коуз пише, що діяльність ринку може вимагати високих витрат, що виникають у зв'язку з використанням цінового механізму (наприклад, витрати, пов'язані з пошуком інформації про ціни, укладення контрактів, контролем за їх виконанням та юридичним захистом). Для визначення суті цих витрат Р. Коуз спочатку використовує поняття «витрати використання цінового механізму», «витрати здійснення ринкових угод» і лише пізніше вводить поняття «трансакційні витрати».

Існування трансакційних витрат змушує економічних агентів шукати можливості, шляхи і методи їх зменшення. Одним з найбільш ефективних способів мінімізації трансакційних витрат і є, на думку Р. Коуза, створення фірми. Фірми виникають як відповідь на дороговизну ринкової координації. Суть фірми, згідно теорії Р. Коуза, полягає у пригніченні цінового механізму і заміні його системою адміністративного контролю, командного управління. В тій мірі, в якій система командного управління дозволяє економити трансакційні витрати, фірма витісняє ринок, забезпечуючи стабільність і тривалість економічних зв'язків між учасниками виробничого процесу. Відповідаючи на питання, чому ж вся економіка не може будуватись виключно на командному механізмі як якась одна велика фірма, Р. Коуз пояснює, що координація економічної діяльності при допомозі наказів з єдиного центру також пов'язана з немалими витратами, які швидко зростають при збільшенні розмірів організації.

Значні теоретико-методологічні підходи Р. Коуза знайшли подальший розвиток в економічній нобелелогії, зокрема в роботах Г. Бекера, Д. Норта, О. Харта та Б. Холмстрьома. Г. Бекер, лауреат Нобелівської премії 1992 р. головну увагу у своїх наукових досліджен-

нях приділяє домогосподарству і, зокрема, сім'ї як соціальному інституту, а також людському капіталу (Human capital). Сформульований і визначений Г. Бекером «економічний мотив» виходить з того, що підприємство, фірма, домогосподарство, інші інституції залишаються постійно раціональними, а отже і цілеспрямованими. Бюджет кожної людини чи окремої сім'ї розглядається як своєрідна «маленька фабрика», де виробляються різні речі, такі як їжа, квартира чи відпочинок і економічний аналіз та обґрунтування дій і поступків цієї «маленької фабрики» – квінтесенція досліджень Г. Бекера.

Роботи Д. Норта, лауреата Нобелівської премії 1993 р., слугують теоретико-методологічною основою дослідження суті і ролі різноманітних суспільних інститутів, таких як приватна власність, фірма, домогосподарство, держава, профспілки у процесі їх історичного розвитку. Головне завдання, яке ставив перед собою Д. Норт – дослідити як змінюється структура економіки, розуміючи під структурою політичні, економічні, технологічні та інші інституції, під впливом зовнішніх ефектів, транзакційних витрат та інституційних норм. На основі аналізу історико-економічних процесів Д. Норт разом із Р. Фогелем закладають основи теорії взаємодії інституційних структур та функціональних економічних змін, започатковують нову, особливу форму наукових економічних досліджень – кліометрію. Роботи Р. Фогеля та Д. Норта значною мірою змінили уявлення про економічну історію Америки та світу. Як підкреслює Д. Норт, «докліометрична історія економіки фактично будувалася навколо інституцій і в руках найвидатніших її прибічників зуміла дати нам картину неперервності розвитку та інституційні зміни. Кліометричний внесок – це застосування систематичних положень теорії (неокласичної теорії) до історії і використання досконалих кількісних методів до окреслення та перевірки історичних моделей» [10]. Представники так званої кліометричної школи не лише розширили проблематику економічної теорії, але й започаткували економічну соціологію, показали роль і значення норм права і моралі для розвитку організації та суспільних економічних інститутів.

Ідеї Д. Норта та Р. Фогеля щодо формування нової інституційної економіки, вплив формальних і неформальних правил і норм на глобальний економічний розвиток сприяли подальшій активізації досліджень у цьому напрямі.

Доказом такої активізації стали роботи лауреатів Нобелівської премії 2009 р. О. Уільямсона та 2014 р. Ж. Тіроля, в яких досліджуються фірми як економічні організації та межі їх діяльності, а також організаційна структура різних галузей економіки з різним ступенем їх монополізації. О. Уільямсон створив теорію, в якій фірми виступають як структури для вирішення бізнес-конфліктів. Досліджуючи механізм і природу фірм О. Уільямсон розглядає останніх у широкому аспекті, включаючи не лише економічну, а й юридичну складову, фіксуючи основну увагу на такому елементі як контракт. Корпорація і ринок розглядаються з точки зору їх здатності здійснювати різноманітні трансакції.

У 2009 році премія присуджена двом американським науковцям Оліверу Остром (перша жінка-лауреат) та Оліверу Вільямсону за дослідження в галузі економічної організації, особливо у тій її частині, яка торкається колективної власності, а також меж фірми. О. Остром аргументовано показала яким чином суспільна (колективна) власність може ефективно керуватися асоціаціями її користувачів. Теорія єдності економіки, законів та організацій О. Вільямсона сприяє більш глибокому розумінню цілей економічної організації і комплексного контракту. Для цього корпорація розглядається не з технологічної, а інституційної точки зору. Корпорація та ринок аналізуються з позиції їх здатності до проведення різноманітних у своїй складності трансакцій, що дозволяють економити витрати при укладанні контрактів.

Значний внесок у теорію контрактів, в неокласичну та неоінституціональну теорію, стимулів економічної поведінки зроблено лауреатами Нобелівської премії 2016 р. О. Хартом та Б. Хольмстрьомом. О. Харт відомий як дослідник структури власності та контрактних домовленостей у корпоративному управлінні, а також меж фірми, пов'язану з дилемою про необхідність вертикальної інтеграції. Натомість Б. Хольмстрьом успішно розробляє теорію контрактів та її практичне використання у процесі управління компаніями, мотивації персоналу та формування корпоративної культури.

Проблематика ринків, сучасної методики їх аналізу стала об'єктом дослідження і в роботах лауреатів Нобелівської премії 2010 року, американських економістів П. Даймонда (Массачусетський технологічний університет), Д. Мортенсена (Північно-західний університет) та професора Лондонської школи економіки К. Піссарідеса. Згадані учені отримали нагороду за розробку теорії і здійснений ними аналіз ринків з пошуковими перешкодами, зокрема ринку праці, зайнятості та безробіття. У класичній економічній теорії вважається, що покупець та продавець знаходять одне одного майже миттєво і одразу володіють повною інформацією щодо цін на товари та послуги (так звана модель конкурентної рівноваги). Проте, такі специфічні ринки, як ринок праці чи нерухомості, демонструють значне відхилення від цієї ідеалізованої моделі. Це призводить до того, що незважаючи на високу кількість вакансій існує безробіття. Річ у тім, що здобувач намагається знайти роботодавця, який запропонує йому найкращі умови, а роботодавець шукає якомога більш кваліфікованого робітника. На пошук йдуть ресурси, в тому числі і час, а час, як відомо – гроші, які входять у кінцеву ціну продукту.

Саме таке «тертя» між покупцем та продавцем і цікавили лауреатів. Пітер Даймонд 1971 року опублікував роботу, в якій показав, що навіть невеликі витрати на пошук призводять до значної відмінності цін згідно моделі конкурентної рівноваги. Д. Мортенсен та К. Піссарідес продовжили ці дослідження і дійшли до двох головних висновків.

Перший полягає в тому, що коли один здобувач підвищує активність при пошуку роботи, це знижує шанси інших на її здобуття, але з іншого боку, роботодавцеві простіше заповнити вакансії. Зазвичай цей ефект не береться до уваги людиною, що шукає роботу через те, що вона не має інформації про активність своїх конкурентів.

Другий висновок полягає в тому, що модель конкурентної рівноваги призводить до єдиного найбільш ефективного підсумку. Модель Даймонда–Мортенсена–Піссарідеса (ДМП-модель) допускає й інші результати, однак лише один з них буде найбільш ефективним.

Ці фактори формують заробітні плати та ціни на житло, тощо. Вчені також показали, що такий чинник як допомога по безробіттю також буде впливати на кореляцію між безробіттям та кількістю вакансій: чим більша допомога, тим більший час буде витрачений на пошук роботи.

Поряд із дослідженнями таких макроекономічних проблем, як ринок праці, зайнятість та безробіття у роботах лауреатів Нобелівської премії 2011 року досліджуються й інші питання макроекономіки, наприклад причинно-наслідкові зв'язки. Зокрема, американським ученим Т. Сардженту та К. Сімсу премія присуджена за розробку наукових методів, які дозволяють знайти відповіді на питання щодо взаємозв'язку між економічною політикою і різноманітними макроекономічними змінними, такими як ВВП, інфляція, зайнятість та інвестиції. Як правило, такий взаємозв'язок знаходить свій прояв як у впливі політики на економіку, так і навпаки, при цьому вирішальним фактором, що визначає поведінку економічних і політичних суб'єктів є очікування відносно майбутнього. У цьому контексті ідеї Т. Сарджента та К. Сімса перекликаються з положеннями теорії «раціональних очікувань» Р. Лукаса. Крім того, К. Сімс розробив метод так званого структурного

регресійного аналізу, який дозволяє проаналізувати яким чином часові зміни в економічній політиці впливають на економіку, зокрема прослідкувати залежність між зміною процентних ставок центробанків та рівнем інфляції, а Т. Сарджент показав як структурна макроекономіка може бути застосована для аналізу постійних змін в економічній політиці.

Прикладні аспекти механізму функціонування різноманітних ринків стали об'єктом дослідження лауреатів Нобелівської премії з економіки 2012 року, американських економістів Л. Шеплі (Каліфорнійський університет) та Е. Рота (Гарвардська бізнес-школа). У рішенні Нобелівського комітету зазначається, що учені зробили вагомий внесок у теорію стійкого розподілу та практику моделювання ринку, теорію ігор та експериментальну економіку. Суть внеску полягає у тому, що вони пояснюють яким чином зробити вибір найкращого способу розподілу обмеженої кількості ресурсів між їх користувачами. Працюючи незалежно один від одного Е. Рот та Л. Шеплі, разом з тим, мали спільний науковий інтерес – математичне дослідження різноманітних аспектів теорії розподілу і відповідності на основі теорії ігор. Л. Шеплі є автором так званого «вектору Шеплі», тобто принципу оптимальності розподілу виграшу між гравцями, а також алгоритму Гейла-Шеплі, який гарантує принципи стабільної відповідності і дозволяє показати у якій мірі один і той же специфічний метод може приносити вигоду для того чи іншого учасника ринку. Е. Рот використав результати теоретичних досліджень Л. Шеплі у вивченні практичного механізму функціонування ринків, зокрема ринку праці медиків США та оптимального розподілу учнів по школах у Нью-Йорку. Метод Е. Рота, що отримав назву «алгоритм відкладеного схвалення» дозволяє старшокласнику обрати максимально підходящу для нього школу, а школі отримати максимально підходящого учня [4]. Такий же метод був використаний Е. Ротом при створенні системи зведення несумісних донорських пар та одиноких донорів з іншими донорами та отримувачами.

У цілому можна констатувати, що у роботах Л. Шеплі та Е. Рота сформульована і теоретично узагальнена проблема знаходження рівноваги на двосторонньому ринку при відсутності грошових трансферів. Учені заклали основи цілої галузі економічної науки – теорії узагальнених параспівпадінь» [4], зробили вагомий внесок, як у методологію економічних досліджень, так і у прикладну економіку.

Фінансові аспекти бізнесової проблематики досліджуються у роботах американських учених, лауреатів Нобелівської премії 2013 року Ю. Фамі, Л. Хансена та Р. Шіллера. Зокрема, учені відомі своїми науковими розробками у сфері теорії фінансів, глобальних фінансів, особливо у поведінкових фінансах. Крім того, учені є авторами гіпотези ефективного ринку цінних паперів, розробниками методів емпіричного аналізу оцінювання активів, фундаторами сучасних теоретичних підходів до трактування цін на капітальні активи, розробниками аналітичного апарату для перевірки різноманітних теорій ціноутворення активів, впливу інформації та психологічних факторів на процеси ціноутворення.

Проблеми взаємодії ринкових та монопольних структур, регулюючої ролі держави стали об'єктом дослідження у роботах лауреата Нобелівської премії 2014 року, професора університету м. Тулузи (Франція) Жана Тіроля. Світова наукова спільнота відзначала досягнення Ж. Тіроля у теорії галузевої організації і теорії ігор, які дозволили краще зрозуміти особливості недосконалого ринку під впливом монополій та олігополій, механізм взаємодії ринкової влади та регулювання, організаційну структуру різних галузей економіки, які вимагають особливого підходу до їх регулювання (наприклад, ринки металургії та інформаційних технологій не можна регулювати за єдиним шаблоном).

Ключовою особливістю різних галузей економіки є той чи інший рівень монополізації. На конкурентних ринках діє об'єктивний закон попиту і пропозиції, а на монополізованих великі компанії мають достатньо можливостей встановлювати свої ціни, незважаючи на дії конкурентів. На олігополістичних ринках ключові гравці можуть домовлятися між собою, підвищувати сукупну ринкову силу і, як наслідок, змінювати ціни на свою користь без урахування потреб споживачів. На відміну від висококонкурентних галузей, недосконалі ринки потребують більшої уваги з боку держави. І якраз наукові праці Ж. Тіроля дають відповідь на питання яким чином держава повинна розробити і використовувати механізм регулювання діяльності монопольних компаній у фінансовій, транспортній, телекомунікаційній та інших сферах, до яких меж втручатися у процеси концентрації і централізації капіталу (злиття і поглинання), яким чином запобігати картельним угодам, що руйнують основи ринкового встановлення цін. На думку Ж. Тіроля «прямолінійна антимонопольна політика заборони горизонтальної кооперації між гравцями одного ринку може мати не лише позитивні, але й негативні наслідки, наприклад, згортання інновацій, оскільки корпоративні альянси створюються як для цінової війни, так і з метою спільних науково-технічних проєктів» [9]. Наукові праці Ж. Тіроля, зокрема «Теорія корпоративних фінансів», «Теорія галузевої організації», «Теорія ігор», стали продовженням неокласичного напрямку в економічній науці, перш за все робіт Р. Коуза та О. Ульямсона. Проте, на відміну від своїх попередників, яким був притаманний описовий стиль викладу матеріалу, французький учений використав більш складні математизовані методи теорії ігор. Однією із наукових проблем дослідження Ж. Тіроля стала проблематика перегляду умов контрактів, яка пов'язана з асиметричністю інформації про реальний обсяг витрат у виконавця і замовника послуг. Наприклад, після перемоги у державному тендері компанія може виставити уряду значно вищу ціну, аніж та, яка була обумовлена контрактом, мотивуючи це значним подорожчанням сировини внаслідок падіння валютного курсу.

З метою недопущення виникнення такої ситуації, на думку вченого, було б доцільним та оптимальним рішенням передбачити можливість переукладання угоди компанії з урядом. У ряді своїх публіцистичних статей Ж. Тіроль достатньо жорстко критикує недосконалість державного механізму регулювання економіки і пропонує низку заходів по реструктуризації державного сектору економіки шляхом скорочення витрат на утримання державного апарату та передачі ряду його функцій незалежним агенціям.

Висновки. Науковий теоретичний і практичний доробок економічної нобелелогії може і повинен бути врахований при обґрунтуванні концепції соціально-економічного розвитку України, виробленні практичних рекомендацій внутрішньої і зовнішньої економічної політики нашої держави. Роботи лауреатів Нобелівської премії дають можливість глибше зрозуміти процеси, що відбуваються у сучасній світогосподарській системі, у міжнародному бізнесі під впливом глобалізації, виявити тенденції розвитку світової економічної науки.

Список використаних джерел

1. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка). Навчальний посібник / За ред. Мочерного С. В. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2004. – С. 270.
2. Неклеса А. Трансфінитная экономика // Экономические стратегии – 2010. № 3. – С. 19.
3. Осадчая И. Нобелевская премия по экономике 2004 года // Мировая экономика и международные отношения. – 2005, № 3. – С.18-23.

4. Алескеров Ф. Т., Кисельгоф С. Г. Лауреаты Нобелевской премии – 2012: Ллойд Шепли и Элвин Рот. / Экономический журнал ВШЭ. – 2012. – № 4. – С. 433. – Кисельгоф С. Г. Выбор вузов абитуриентами с квадратичной функцией полезности // Проблемы управления. 2012. – № 5. – С. 33-40.
5. Е. Балашова. Финн Кюдланд и Эдвард Прескотт: движущие силы экономических циклов // «Вопросы экономики», 2005, № 1. – С.132-143.
6. О. Замулин. Концепция реальных экономических циклов и ее роль в эволюции макроэкономической теории. – «Вопросы экономики». – 2005, № 1, С.144-153.
7. Лауреаты премії банку Швеції з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля // Економічна теорія. Підручник. / під ред. В. Д. Базилевича. – К., 2005. – С. 667-673.
8. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економіки знань. – К. : Либідь, 2013. – С. 61.
9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2014/advanced-economicsciences2014.
10. Дуглас Норт. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К. : Основи, 2000. – С. 168.

References

1. Istorija ekonomichnyh vchen' (Suchasna ekonomichna dumka). Navchal'nyj posibnyk / Za red. Mochernogo S. V. – L'viv : «Novy'j Svit – 2000», 2004. – S. 270.
2. Neklessa A. Transfynytynaya ekonomyka // Ekonomycheskyie strategyy – 2010. № 3. – S. 19.
3. Osadchaya Y. Nobelevskaya premyya po ekonomyke 2004 goda // Myrovaya ekonomyka y mezhdunarodnyie otnoshenyya. – 2005, № 3. – S.18-23.
4. Aleskerov F. T., Kysel'gof S. G. Laureaty Nobelevskoj premyy. – 2012: Llojd Sheply i Elvyn Rot / Ekonomycheskyj zhurnal VShE. № 2012. № 4. – S. 433. – Kysel'gof S. G. Vybor vuzov abytyuryentamy s kvadratychnoj funkcyej poleznosty // Problemy upravlenyya. 2012. – № 5 – S. 33-40.
5. E. Balashova. Fynn Kyudland i Edvard Preskott: dvyzhushhye syly ekonomycheskyh cyklov // «Voprosy ekonomyyky», 2005, № 1. – S.132-143.
6. O. Zamulyn. Konczenpcyya realnyh ekonomycheskyh cyklov i ieio rol v evolyucyy makroekonomychesoj teoryy. – «Voprosy ekonomiyki». – 2005. – № 1, S.144-153.
7. Laureaty premiyi banku Shvecziyi z ekonomichnyh nauk pam'yati Alfreda Nobelya // Ekonomichna teoriya. Pidruchnyk. / pid red. V. D. Bazylevycha. – K., 2005. – S. 667-673.
8. Galchynskyj A. Politychna nooekonomika: nachala onovlenoyi paradygmy ekonomiky znan. – K. : Lybid', 2013. – S. 61.
9. [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2014/advanced-economicsciences2014/
10. Duglas Nort. Instytutczyi, instytutczijna zmina ta funkczionuvannya ekonomiky. K. : Osnovy, 2000. – S. 168.

УДК 21

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО ВЧЕННЯ

ABOUT THE ECONOMIC ASPECT OF THE PROTESTANT DOCTRINE

К ВОПРОСУ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ ПРОТЕСТАНТСКОГО УЧЕНИЯ

Тимчик О. А.

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління факультету інформаційних технологій та управління Київського університету імені Бориса Грінченка. E-mail: eletim@ukr.net

Белая О. М.

Кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів та інформаційних технологій Державного архіву Київської області. E-mail: obela@ukr.net

Тумчук О. А.

Ph.D., Associate Professor of management department of faculty of information technologies and management of Borys Grinchenko Kyiv University. E-mail: eletim@ukr.net

Bielaia O. M.

Candidate of Historical Sciences, the head of department of use of documents' information and information technologies of the State Archive of Kyiv region. E-mail: obela@ukr.net

Тымчик Е. А.

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры управления факультета информационных технологий и управления Киевского университета имени Бориса Гринченко. E-mail: eletim@ukr.net

Белая О. Н.

Кандидат исторических наук, начальник отдела использования информации документов и информационных технологий Государственного архива Киевской области. E-mail: obela@ukr.net

Анотація. *Стаття презентує окремі економічні аспекти протестантського віровчення, які знайшли свій прояв у господарській діяльності релігійних громад. Протестантські вчення роз'яснювали питання економічної поведінки християнина, зміст його господарської діяльності в умовах капіталізму. Завдяки релігійній міграції ідеї та практичне втілення протестантської господарської етики розповсюджувалися на українських землях. Сільські громади протестантів демонстрували значні господарські успіхи. Міським релігійним громадам також були необхідні економічні дії для забезпечення свого існування. У статті вперше введені до наукового обігу документи Державного архіву Київської області, які надають уявлення про діяльність протестантських громад міста Києва у 1918-1920-х рр. – баптистів, християн-адвентистів сьомого дня, євреїв-євангелістів, євангельсько-лютеранської громади, латишів-лютеран та ін. У статутах цих громад й акті ревізії фінансів Київської громади християн-баптистів подані відомості про органи управління, ведення фінансової документації, рух грошових коштів, джерела фінансування громад. Угоди про прийняття у користування молитовних будинків та описи предметів релігійного культу і майна дозволяють визначити права громад на володіння, користування, розпорядження рухомим і нерухомим майном. У сучасних ста-*

тутак протестантських громад закладені основи для широкої господарської діяльності, яка має знаходити своє втілення у християнському способі здійснення підприємництва.

Ключові слова: релігія, протестантизм, громада, статут, економічна діяльність, підприємництво.

Abstract. *The article tells about specific economic aspects of the Protestant faith, which have been represented in the economic activity of religious communities. Protestant doctrine explained the issues of economic behavior of Christian, the content of his economic activity in the world of capitalism. Due to the religious migration, ideas and practical realization of Protestant economic ethic were being distributed in Ukrainian lands. Rural communities of Protestants demonstrated significant commercial success. Municipal religious communities also needed some economic steps to ensure their existence. For the first time the documents of the State Archive of Kiev region, that provide an unique impression about activity of the Protestant community in Kyiv in 1918-1920's – Baptists, Christians-Adventists of Seventh Day, Jews-Evangelicals, community of Evangelicals-Lutherans, Latvians-Lutherans and others, are being introduced into scientific circulation. The manuals of these communities and the certificate of finance audit of Kyiv community of Baptists provide information about the management authorities, the conduct of financial records, cash flows, the sources of communities' funding. The agreements on the acceptance for use of worship houses and the descriptions of religious items and property of community can help scientists to determine the communities' rights to own, use and dispose the movable and immovable property. The present Protestant communities' manuals have a foundation for the broad economic activity, which should find its realization in the Christian way of business operation.*

Key words: religion, Protestantism, community, manual, economic activity, business.

Аннотация. *Статья представляет отдельные экономические аспекты протестантского вероучения, которые нашли свое проявление в хозяйственной деятельности религиозных общин. Протестантские учения разъясняли вопросы экономического поведения христианина, содержание его хозяйственной деятельности в условиях капитализма. Благодаря религиозной миграции идеи и практическое воплощение протестантской хозяйственной этики распространялись в украинских землях. Сельские общины протестантов демонстрировали значительные хозяйственные успехи. Городским религиозным общинам также были необходимы экономические действия для обеспечения своего существования. В статье впервые введены в научный оборот документы Государственного архива Киевской области, которые дают представление о деятельности протестантских общин города Киева в 1918-1920-х гг. – баптистов, христиан-адвентистов седьмого дня, евреев-евангелистов, евангелическо-лютеранской общины, латишей-лютеран и др. В уставах этих общин и акте ревизии финансов Киевской общины христиан-баптистов представлены сведения об органах управления, ведения финансовой документации, движение денежных средств, источники финансирования общин. Соглашения о принятии в пользование молитвенных домов и описания предметов религиозного культа и имущества позволяют определить права общин на владение, пользование, распоряжение движимым и недвижимым имуществом. В современных уставах протестантских общин заложены основы для широкой хозяйственной деятельности, должно находить свое воплощение в христианском образе осуществления предпринимательства.*

Ключевые слова: религия, протестантизм, общество, устав, экономическая деятельность, предпринимательство.

Постановка проблеми. У сучасних умовах склалася широкомасштабна система взаємодії релігійних організацій з економікою практично в усіх державах світу. У країнах, незалежно від домінуючого віросповідання, релігія економічно присутня в багатьох аспектах суспільного і господарського життя.

Система взаємодії релігії та економіки формувалася протягом століть, породжуючи у різні історичні періоди ті чи інші форми. При аналізі цієї системи національні та державні кордони зникають, оскільки релігії розповсюджуються у різних країнах, зберігаючи при цьому свої сутнісні економічні прояви.

З цього приводу слушною є судження С. Булгакова: «Не можна відокремити від духовного життя будь-яку сторону взагалі, господарську чи іншу. Існує не одна лише людина економічна взагалі; кожна епоха має свою економічну людину; і релігійна особистість має і в господарському житті певне значення. Кожна релігія має свою практичну етику, яку вона включає і в господарське життя» [1, 844]. Отже, як кожне релігійне вчення, протестантизм несе нормативне економічне навантаження, визначаючи межі, у яких може здійснюватися господарська діяльність людини.

Мета статті – проаналізувати окремі прояви господарської діяльності протестантських громад відповідно до декларованих економічних ідей протестантизму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Економічним аспектам окремих релігійних учень та господарській діяльності релігійних організацій приділялася увага у дослідженнях А. Колодного, В. Єленського, В. Любашенко, О. Шкрібітько, В. Ульяновського, І. Сарданашвілі, К.-Х. Пешке, Ф. Фукуями, С. Гантінгтона, Й. Хеффнера, Чень Кайке, Є. Жернова, В. Керова, Т. Ташимова, В. Калабіна та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних науковців. Однак питання економічних проявів релігійної діяльності, реалізації релігійно-економічних настанов у конкретних історичних умовах, релігійної мотивації трудової діяльності, зокрема, міських релігійних громад, залишаються недостатньо розкритими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом часу кожна велика священна книга отримувала своє продовження і тлумачення послідовниками вчення. Пристосування давніх релігійних законів до змін сучасного життя дозволяло дати роз'яснення щодо господарських питань. При цьому основи обговорювалися, тлумачилися окремі положення і в результаті визначалися нові економічні догмати. Ідеї застосування релігійних догм отримували розвиток у реальних господарських умовах, внаслідок чого виникали окремі напрями релігійних економічних вчень.

Модифікація базових релігійно-економічних норм відбувалася не тільки еволюційним шляхом, що передбачало роз'яснення богословів щодо застосування релігійних настанов у нових економічних умовах, але й шляхом революційним – створенням нових релігійних течій. Історичним прикладом такого перевороту є формування протестантизму.

Як зазначав Людвіг Фейербах, протестантизм спростив зміст релігії, розклав її на прості, суттєві складові частини, звільнив від множини безглузвих обрядів, перетворив на справу розуму, на пряму думку, і в такий спосіб спрямував життєву силу та діяльність людини, поглинену церквою, на розумні, реальні цілі, світ і науку. Філософія нового часу знайшла в протестантизмі всесвітньо-історичне буття і вільний плідний розвиток [6, 78-79].

У вченні протестантизму отримали роз'яснення питання економічної поведінки християнина, зміст його господарської діяльності в умовах капіталізму. Протестантизм здійснив вплив на розвиток економічної теорії XVI-XVIII ст. Якщо до появи протестантського вчення економічні питання осмислювалися католицькими і православними теологами з моральної точки зору, то у протестантських країнах виникають перші економічні школи,

які розглядають можливості отримання вигоди, не апелюючи при цьому до моральної сторони проблеми.

Сучасні дослідники А. Юревич та І. Цапенко відзначають, що з протестантської етики виростають спільні для розвитку науки і бізнесу корені. Серед умов формування підприємництва Нового часу, породжених протестантською етикою, вони називають: індивідуалізм, тобто самостійність, незалежність і відповідальність особи; сумлінне ставлення до праці; культ терпіння, що передбачає помірність, утримання, самодисципліну; прагматизм і утилітаризм; ідеї свободи, рівності, що сприяли розвитку вільного підприємництва, утвердженню рівноправ'я підприємців, поваги один до одного, чесності та взаємної відповідальності; раціоналізм, який привчав людей до накопичення прибутку, самообмеження, відмови від нерациональних витрат, що зробило можливим акумуляцію капіталу та його розумне розміщення [8].

Завдяки релігійній міграції ідеї та практичне втілення протестантської господарської етики розповсюджувалися на українських землях. Господарські успіхи переселенців-протестантів забезпечувалися привезеним капіталом, передовими сільськогосподарськими знаряддями праці, пільгами, отриманими від уряду. Помітним також був їх вплив на процеси відтворення робочої сили. Протестанти організували мережу навчальних закладів для дітей, передавали місцевому населенню навички передового господарювання, організували товариства, які мали за мету узагальнення і розповсюдження досвіду господарювання у різних його галузях – шовківництві, лісництві, гуральництві, вівчарстві тощо.

Активна господарська діяльність протестантських громад продовжувалася деякий час після встановлення в Україні радянської влади. Певна річ, їх успіхи у сільськогосподарській діяльності були помітнішими, ніж економічна діяльність міських громад. Відома дослідниця В. Любащенко представила великий масив фактів діяльності сільськогосподарських комун в Україні у 1920-х рр.

Проте для облаштування життя міської релігійної громади чинити певні економічні дії було необхідно.

У фондах Державного архіву Київської області зберігається ряд документів, які містять відомості про діяльність протестантських громад міста Києва у 1918-1920 рр. Це Статути Київської громади баптистів (1918 р.), Першої київської громади християн-адвентистів сьомого дня (1918 р.), Київської громади євреїв-євангелістів (1918 р.), Західно-російського союзу християн-адвентистів 7-го дня (1920 р.), Київської євангельсько-лютеранської громади (1920 р.), релігійного товариства латишів-лютеран у м. Києві (1920 р.), а також Акт ревізії фінансів Київської громади християн-баптистів (1919 р.), Угода віруючих громадян м. Києва з Київським губвиконкомом про прийняття у користування молитовного будинку 1-ї Київської громади адвентистів 7-го дня (1919 р.), Опис предметів релігійного культу та майна 1-ї Київської громади (російсько-польської) адвентистів 7-го дня (1919 р.) і документи про передавання євангельсько-лютеранської церкви у м. Києві в користування євангельсько-лютеранської громади (1919 р.) та молитовного будинку у м. Києві в користування Латишській лютеранській релігійній громаді (1919 р.).

Документи засвідчують наявність у громадах посад скарбничого, касира. Так, параграфом 19 Статуту Київської громади євреїв-євангелістів зазначено, що громада обирає голову, секретаря та скарбничого. Відповідно до параграфу 21, скарбничий завідує громадською касою, приймає членські внески і веде касові книги згідно постанов Ради громади.

Ведення касових книг перевіряла ревізійна комісія, яка обиралася Загальними зборами. Параграфом 22 вищеназваного статуту встановлювалося, що ревізійна комісія у складі трьох осіб має перевіряти касові книги не менш як один раз на рік [12].

Крім того, фінансову документацію протестантських громад перевіряли уповноважені органи державної влади. Вони мали на меті виявлення грошових коштів і матеріальних цінностей для подальшої реквізиції. Про перевірки свідчить Акт ревізії рахівництва і каси Київської громади євангельських християн-баптистів. У ньому зазначено, що 23 червня 1919 р. фінансово-ревізійна комісія підвідділу з ліквідації майна релігійних установ (ЛПРУ) колегії соціального забезпечення прибула до помешкання громади (вул. Жилинська, 104, м. Київ) для перевірки звітності по грошовим оборотам. Голова громади пред'явив прибутково-витратну книгу. Комісія відмітила, що книга ця приватного характеру, ніким не завірена, записи помісячні, ведуться переважно олівцем, залишок на 16 червня 1919 р. складає 7311 рублів 57 копійок. Фінансово-ревізійна комісія констатувала наявність у касира громади кредитних білетів на цю суму, а також про відсутність золота, платини, дорогоцінного каміння та інших коштовностей. В акті був відображений рух грошових сум і надходжень до громади з січня 1919 р. по 16 червня 1919 р. [21].

Джерелом надходження коштів в касу громади були переважно десятина і пожертви. Так, у параграфі 9 Статуту Київської євангелічно-лютеранської громади зазначено, що кошти утворюються від: а) добровільно принесених членами громади десятин; б) всякого роду пожертв для бідних, хворих, для утримання службових приміщень тощо [19].

Київські протестантські громади також отримували допомогу від закордонних релігійних організацій. У параграфі 7 Статуту Київської громади євреїв-євангелістів зазначено, що вона виникла завдяки підтримці англійської Мальдмейської місії по розповсюдженню євангельських істин серед євреїв. Місія може користуватися приміщенням громади та її коштами, а директор місії та його помічник також мають переважне право голосу у справах громади [12].

Кошти громади витрачали на соціальні потреби, а також на утримання молитовних приміщень. Так, в угоді віруючих громадян міста Києва з губвиконкомом про прийняття у користування молитовного будинку Першою Київською общиною Адвентистів сьомого дня (пункт 4) записано, що віруючі зобов'язуються зі своїх коштів здійснювати поточні витрати, пов'язані з утриманням храму, зокрема, по ремонту опалення, охороні, оплаті боргів та інше. Також громада приймала за описом майно (56 предметів, які знаходилися у храмі) та зобов'язувалася витратити кошти на його утримання [14].

За останній період в Україні відбулися фундаментальні зміни у політичній та економічній системах. Основоположним фактором, який модифікував характер і джерела розвитку національного господарства, став процес переходу до ринкових відносин. Найважливішою рисою цього процесу є поява нових економічних суб'єктів, достойне місце серед яких займають протестантські релігійні організації.

Перебудова структури економіки надає можливість удосконалювати внутрішню структуру релігійних організацій, формувати їх економічну незалежність, досягати певного стабільного економічного зростання. Зміни в економіці створюють умови для нової поведінки релігійних організацій як суб'єктів господарювання, що акумулювали історичний і новітній господарський досвід діяльності релігійних установ інших держав з ринковою економікою. Стосовно цих суб'єктів господарювання докорінно змінилася позиція держави і певним чином склалося позитивне середовище, в якій держава грає роль скоріше помічника, ніж протидіючої сили. Відповідно, статuti сучасних протестантських громад набагато більше приділяють уваги економічним питанням. Так, у Статуті релігійної громади Церкви Євангельських Християн-Баптистів «Фіміам» м. Луцька (розділ 5) зазначено наступне.

Церква володіє, користується і розпоряджається майном, яке належить їй на праві власності. У її власності можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, со-

ціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення її діяльності. Церква має право власності на майно, придбане або створене нею за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом. У власності Церкви також може бути майно, що знаходиться за межами України. Церква має право звертатися за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями й отримувати їх, але не проводить примусового обкладання віруючих. Фінансові та майнові пожертвування, як і інші доходи Церкви, не оподатковуються.

Кошти Церкви складаються із добровільних пожертвувань, внесків за заповітами в Україні та за її межами. Ці кошти витрачаються на досягнення статутних завдань Церкви, оплату праці духовних і господарських працівників, а також на добровільні пожертви та внески. Розпорядниками церковних коштів є пастори (пресвітери) Церкви разом з дияконами та членами керівних органів Церкви.

Церква має право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їй на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами, а також здійснювати будівництво культових та інших споруд у порядку, встановленому чинним законодавством для об'єктів цивільного призначення.

Церква може продавати, дарувати, передавати за заповітом, давати в користування (здавати в оренду) майно, що їй належить.

Як суб'єкт цивільного права, Церква відповідає своїм майном за свої зобов'язання і не відповідає за зобов'язання інших організацій чи підприємств (закладів), що є складовою Церкви або діють при ній як громадські організації, мають власні статuti, зареєстровані у встановленому Законом порядку. Також Церква не несе відповідальності за зобов'язання окремих її членів.

Церква здійснює користування землею у порядку, встановленому «Земельним Кодексом України» та іншими законодавчими актами України. Вона має право на використання складських приміщень для зберігання та розповсюдження гуманітарної допомоги, релігійної літератури, предметів релігійного призначення тощо.

Для здійснення прозорої фінансової діяльності Церква створює Ревізійну комісію, що складається з Голови Ревізійної комісії, керівника адміністративного відділу, бухгалтера та інших членів Церкви, які мають відповідну освіту.

У Розділі 6 того ж Статуту визначені трудові правовідносини у Церкві. Вона має право приймати на роботу громадян. Умови праці встановлюються за угодою між Церквою і працівником та визначаються трудовим договором, який укладається у письмовій формі, реєструється у встановленому порядку. У такому ж порядку реєструються документи, що визначають умови праці служителів Церкви [22].

В основі розуміння економіки сучасними протестантами лежать біблійні положення щодо права власності, сумлінної праці, свободи підприємництва, благодійництва. Право власності дане Богом для земного добробуту людей. Приватна власність об'єднала в собі два види відносин, у які вступає людина: право керувати власністю Бога (взаємини людини і Бога), а також міжлюдські відносини при використанні цих ресурсів в земному житті. Творець стверджує законність цих відносин, що обумовлює відсутність протиріччя при виконанні людиною волі Божої.

Праця людини має першочергове значення серед всіх інших елементів економічного життя, оскільки у процесі праці формується і розвивається людська особистість. З моменту сотворіння людини праця є природним елементом її життя, невід'ємною частиною початкового плану Божого. Завдяки праці людина може задовольняти свої матеріальні потреби, а також дбати про тих, хто не здатний заробляти собі на життя.

Святе Письмо позитивно висловлюється про заповзятливу, старанну діяльність, у якій реалізуються свобода, ініціатива й відповідальність людини, а також дає низку попереджень і порад. У протестантській етиці споконвічно цінувалися скромність і помірність у всьому, що не могло не позначитися на розвитку підприємництва, причому відповідального і вільного.

Ревна праця та заповзятливість повинні винагороджуватися. У господарській діяльності це відбувається через отримання доходу і прибутку, а також у вигляді морального задоволення від реалізації своїх здібностей. З християнської точки зору, прибуток, одержуваний у процесі праці, – не спосіб накопичення для потішання власної жадібності та егоїзму, але можливість послужити благу – своєму, своєї сім'ї й ближніх. Підприємець зобов'язаний розуміти – все, що він має, належить Господу. Бог же, як Батько, піклується про всіх людей і очікує, що блага, які Він довірив підприємцеві, будуть раціонально використані не тільки ним самим, але й служитимуть загальній користі.

Проблеми сучасної економіки турбують очільників протестантських церков України. Так, 2005 р. тодішній Глава Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів Г. Комендант відзначив, що серед українських протестантів бізнесменів мало і пояснив це наступними причинами: українські протестанти не мали досвіду участі у ринковій економіці, бо ніколи не жили за принципом «мета виправдовує всі засоби»; ті, хто починали бізнесову діяльність, швидко відійшли від неї, вважаючи, що не місце чесній богобоязливій людині там, де нічого не робиться за законом [2].

Протестантські церкви не тільки хочуть запровадити релігійну мораль у бізнесове середовище, але й прагнуть виховати підприємців у релігійній сфері. Наприклад, 2002 р. була створена Асоціація Підприємців Адвентистів сьомого дня. Програма розвитку Асоціації передбачає створення єдиної інформаційної бази підприємств, консультативну та юридичну підтримку їх бізнесу, організацію юридичної особи, що об'єднує фермерські господарства адвентистів для їх входження до сільськогосподарської асоціації України. Церква Адвентистів сьомого дня видає журнал «Управитель», присвячений християнському способу життя для бізнесменів.

При Всеукраїнському Союзі Церков Віри Євангельської створено відділ християн-підприємців. Завідувач відділу А. Мельник визнав, що в Церкві ще не всі сприймають основну ідею цієї структури, вважаючи, що бізнес – це гріх. «Але час показує, що якщо Бог не підніме «Давидів» з числа багатих людей, то надалі буде дуже важко щодо росту і устрою церков. Кількість церков росте, а допомога із Заходу зменшується. ... Людина працювати в бізнесі християнськими методами без керівництва Духа Святого не зможе» – зазначив А. Мельник [9].

Може скластися враження, що активна діяльність протестантських церков у пострадянській Україні і збільшення кількості вірян-протестантів сприятиме ствердженню протестантської трудової етики і, зрештою, приведе до розвитку української економіки до рівня розвинутих країн Європи і Америки. Проте znana дослідниця протестантизму в Україні В. Любащенко слушно зауважила, що відсутність соціальних передумов і статусна маргінальність протестантизму роблять ілюзорними оптимістичні прогнози щодо його ролі в економічному піднесенні України. Господарські успіхи німецьких колоністів XVIII-XIX ст. або протестантів у 1920-х рр. тут не є показовими. Мотив праці баптиста, п'ятидесятника, адвентиста – не у «буржуазній бережливості» чи збагаченні, що не відповідає ідеалу Христа. Не йдеться тут і про «нове суспільство», яке можливе лише у Царстві Божому. Для протестанта самоцінність праці – у втіленні Христових завітів та уподібненні Христу. При цьому трудова етика набуває особливого євангельського загост-

рення, а суспільна упослідженість послідовників Христа постає її головним економічним рушієм [4].

Співзвучною у цьому контексті ми вважаємо думку відомого американського політолога С. Гантінгтона, який у праці «Зіткнення цивілізацій» стверджує: розповсюдження західних ідеалів і норм не приводить ані до виникнення загальної цивілізації, ані до вестернізації незахідних суспільств [7, 13].

Висновки. Протестантизм відіграє важливу роль у релігійному житті сучасної України. Для нього характерні висока місіонерська активність, дотримання моральних принципів, особливе ставлення до праці, високий рівень залучення віруючих до життя релігійних громад, етика соціального служіння. Протестантизм допомагає суспільству, що модернізується, виробити особливий тип економічної поведінки. Орієнтація протестантів на досягнення життєвого успіху добре вписується в логіку розвитку сучасного капіталізму, що вимагає від індивіда досить високої трудової мотивації та індивідуальної відповідальності, релігійного впливу на економіку.

Широким полем для дослідження у цій площині залишається питання як економіка зі своєю структурою і способом виробництва сприяла чи протидіяла релігійним економічним нормам і чому економічні інтереси нації відповідали релігійним приписам протестантизму.

Список використаних джерел

1. Булгаков С. Н. История экономических и социальных учений. – М. : Астрель, 2007. – 988 с.
2. Гудзик К. Служіння Богу відбувається не в церкві, а коли ми йдемо до людей // День. – 8 лютого 2005 р.
3. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. – Львів : Видавнича Спілка «Просвіта», 1995. – 350 с., 32 арк. іл.
4. Любащенко Вікторія. Протестантизм в Україні: творення стереотипів триває. – «І», № 22, 2001 року // Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/16446.
5. Тимчик О. А. Економіка та релігія: теорія і практика взаємоповагу. – К. : КНТ, 2014. – 410 с.
6. Фейербах Л. История философии. Собрание произведений в трёх томах. Пер. с нем. Т. 1. – М. : «Мысль», 1967. – С. 78-79.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеева. – М. : АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с.
8. Юревич А. В., Цапенко И. П. Наука и бизнес // Науковедение. – 2000 г. – № 4. – Режим доступу: www.vivovoco.rsl.ru.
9. Благовісник. – 2004 р. – № 2.
10. Статут Київської громади баптистів (документ російською мовою) // Державний архів Київської області (далі – ДАКО), Р-1, оп. 1, спр. 186, арк. 209-210 зв.
11. Статут Першої київської громади християн-адвентистів сьомого дня (документ російською мовою) // ДАКО, Р-1, оп. 1, спр. 186, арк. 158-159.
12. Статут Київської громади євреїв-євангелістів (документ російською мовою) // ДАКО, Р-1, оп. 1, спр. 186, арк. 364-365 зв.
13. Акт ревізії фінансів Київської громади християн-баптистів (документ російською мовою) // ДАКО, Р-862, оп. 1, спр. 95, арк. 2.

14. Угода віруючих громадян м. Києва з Київським губвиконкомом про прийняття у користування молитовного будинку 1-ї Київської громади адвентистів 7-го дня (документ російською мовою) // ДАКО, Р-862, оп. 1, спр. 132, арк. 1-5.
15. Опис предметів релігійного культу та майна 1-ї Київської громади (російсько-польської) адвентистів 7-го дня (документ російською мовою) // ДАКО, Р-862, оп. 1, спр. 132, арк. 6.
16. Про передавання євангельсько-лютеранської церкви у м. Києві в користування євангельсько-лютеранської громади (документ російською мовою) // ДАКО, Р-862, оп. 1, спр. 144, арк. 59-60.
17. Про передавання молитовного будинку у м. Києві в користування Латишській лютеранській релігійній громаді (документ російською мовою) // ДАКО, Р-862, оп. 1, спр. 144, арк. 57-58 зв.
18. Статут Західно-російського союзу християн-адвентистів 7-го дня (документ російською мовою) // ДАКО, Р-1, оп. 1, спр. 184, арк. 47-48 зв.
19. Статут Київської євангельсько-лютеранської громади (документ російською мовою) // ДАКО, Р-1, оп. 1, спр. 187, арк. 245 зв.
20. Статут релігійного товариства латишів-лютеран у м. Києві (документ російською мовою) // ДАКО, Р-1, оп. 1, спр. 185, арк. 58-60.
21. Акт ревізії рахівництва і каси Київської громади євангельських християн-баптистів // ДАКО, Р-862, оп. 1, спр. 91, арк. 1.
22. Статут релігійної громади Церкви Євангельських Християн-Баптистів «Фіміам» м. Луцька. Режим доступу: <https://fimiam.lutsk.ua/church/statut.php>.

References

1. Bulgakov S. N. *Istoriya ekonomicheskikh i sotsial'nykh ucheniy.* – М. : Astrel', 2007. – 988 s.
2. Gudzik K. *Sluzhinnya Bogu vidbuvaet'sya ne v tserkvi, a koli mi ydemo do lyudey* // *Den'*. – 8 lyutogo 2005 r.
3. Lyubashchenko V. I. *Istoriya protestantizmu v Ukrainy : Kurs lektsiy.* – L'viv: Vidavnicha Spilka «Prosvita», 1995. – 350 s., 32 ark. il.
4. Lyubashchenko Viktoriya. *Protestantizm v Ukraïni: tvorennya stereotipiv trivaie.* – «I», № 22, 2001 roku // *Rezhim dostupu: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/16446*
5. Timchik O. A. *Ekonomika ta religiya: teoriya i praktika vzaiemopovagy.* – К. : KNT, 2014. – 410 s.
6. Feyerbakh L. *Istoriya filosofiy. Sobranie proizvedeniy v trekh tomakh. Per. s nem. T. 1.* – М., «Mysl'», 1967. – S. 78-79.
7. Khantington S. *Stolknovenie tsivilizatsiy. Per. s angl. T. Velimeeva.* – М. : AST: AST MOSKVA, 2006. – 571 s.
8. Yurevich A.V., Tsapenko I. P. *Nauka i biznes* // *Naukovedenie.* – 2000 g. – № 4. – *Rezhim dostupu: www.vivovoco.rsl.ru.*
9. *Blagovisnik.* – 2004 r. – № 2.
10. *Statut Kyivs'koy gromadi baptistiv (dokument rosiys'koyu movoyu)* // *Derzhavniy arkhiv Kyivs'koy oblasti (dali – ДАКО), R-1, op.1, spr.n186, ark.n209-210zv.*
11. *Statut Pershoi kyivs'koy gromadi khristiyan-adventistiv s'omogo dnya (dokument rosiys'koyu movoyu)* // *ДАКО, R-1, op.1, spr. 186, ark. 158-159.*

12. Statut Kyivs'koy gromady itvreyv-ievangelistiv (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-1, op.1, spr.186, ark. 364-365 zv.
13. Akt reviziy finansiv Kyivs'koy gromadi khristiyan-baptistiv (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-862, op. 1, spr. 95, ark. 2.
14. Ugoda viruyuchikh gromadyan m. Kyiva z Kyivs'kim gubvikonkomom pro priynyattya u koristuvannya molitovnoho budinku 1-y Kyivs'koy gromadi adventistiv 7-go dnya (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-862, op.1, spr. 132, ark. 1-5.
15. Opis predmetiv religiynogo kul'tu ta mayna 1-i Kyivs'koi gromadi (rosiys'ko-pol's'koy) adventistiv 7-go dnya (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-862, op. 1, spr. 132, ark. 6.
16. Pro peredavannya ievangel's'ko-lyuterans'koy tserkvi u m. Kyevi v koristuvannya ievangel's'ko-lyuterans'koy gromadi (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-862, op. 1, spr. 144, ark. 59-60.
17. Pro peredavannya molitovnoho budinku u m. Kyevi v koristuvannya Latishs'kiy lyuterans'kiy religiyniy gromadi (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-862, op. 1, spr. 144, ark. 57-58 zv.
18. Statut Zakhidno-rosiys'kogo soyuzu khristiyan-adventistiv 7-go dnya (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-1, op. 1, spr. 184, ark. 47-48 zv.
19. Statut Kyivs'koy evangel's'ko-lyuterans'koy gromadi (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-1, op. 1, spr. 187, ark. 245 zv.
20. Statut religiynogo tovaristva latishiv-lyuteran u m. Kyevi (dokument rosiys'koyu movoyu) // DAKO, R-1, op. 1, spr. 185, ark. 58-60.
21. Akt revizii rakhivnitstva i kasi Kyivs'koy gromadi yevangel's'kikh khristiyan-baptistiv // DAKO, R-862, op. 1, spr. 91, ark.1.
22. Statut religiynoï gromadi Tserkvi Yevangel's'kikh Khristiyan-Baptistiv «Fimiam» m. Luts'ka. Rezhim dostupu: <https://fimiam.lutsk.ua/church/statut.php>

УДК 339.7

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ БІБЛІЙНИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

THE FOREIGN TRADE EVOLUTION THROUGH THE PRISM OF BIBLE'S MORAL VALUES

ЭВОЛЮЦИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ БИБЛЕЙСКИХ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Пузанов І. І.

Доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: ipouzanov@gmail.com

Pouzanov I. I.

Dr. Sc. (Economics), Professor of the Department of International Finance Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: ipouzanov@gmail.com

Пузанов И. И.

Доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: ipouzanov@gmail.com

Анотація. У статті проведено аналіз еволюції розвитку зовнішньої торгівлі через порівняння з основоположними принципами організації економічних відносин у суспільстві, що описані у Біблії. Автор враховує ту обставину, що не можна нав'язати примітивний погляд на механізм економічного розвитку через впровадження релігійних цінностей, оскільки Християнство і економіка мають різні цілі і поняття. Зокрема, це підтверджується аналізом розвитку торгівлі через методологічні принципи християнських цінностей, що приводить до висновків, які іноді знаходяться в суперечності сучасним теоретичним і філософським канонам світового економічного розвитку, що базується на ринкових основах. Чи вирішує сучасна економіка всі проблеми, що постають перед суспільством? Яке з існуючих суспільств краще? Що більше турбує або повинно турбувати нас – бідність або нерівність? Ці питання торкаються індивідуальних цінностей, і кожен повинен дати на нього відповідь самому собі. Економічна теорія не може піти далі пояснень щодо суті відмінностей, шукає шляхи як задовольнити суспільство матеріальними цінностями. Християнство дає підказки щодо умов можливої гармонії процесу суспільного відтворення.

Ключові слова: Бог, Божественні заповіді, релігія, християнство, гріх, фундаментальні проблеми економіки, розвиток, торгівля, духовні цінності, спеціалізація, справедливість, несправедливість, прибуток, обман, беззаконня, цар Соломон, моральна система цінностей.

Abstract. The article is devoted to the evolution of the development of foreign trade through comparison with the fundamental principles of the organization of economic relations in society, described in the Bible. The author takes into account the fact that one can't impose a primitive view on the mechanism of economic development by introducing religious properties, since

Christianity and the economy have different purposes and concepts. In particular, this is confirmed by the analysis of trade development through the methodological principles of Christian's properties, leads to conclusions that sometimes contradict to modern theoretical and philosophical canons of world economic development based on market principles. Does the modern economy solve all the problems facing society? Which of the existing societies is better? What is more disturbing for us or should be troubling us – poverty or inequality? These questions are about individual properties, and everyone should give an answer to himself. Economic theory can not go beyond explaining the essence of differences, looking for ways to satisfy society with material values. Christianity gives clues about the conditions for a possible harmony of the process of social reproduction.

Key words: *God, Divine commandments, religion, Christianity, sin, fundamental problems of the economy, development, trade, spiritual values, specialization, justice, injustice, profit, deception, lawlessness, King Solomon, moral value system.*

Аннотация. *В статье проведен анализ эволюции развития внешней торговли через сравнение с основополагающими принципами организации экономических отношений в обществе, описанных в Библии. Автор учитывает то обстоятельство, что нельзя навязать примитивный взгляд на механизм экономического развития путем внедрения религиозных ценностей, поскольку Христианство и экономика имеют разные цели и понятия. В частности, это подтверждается анализом развития торговли через методологические принципы христианских ценностей, приводит к выводам, которые иногда находятся в противоречии современным теоретическим и философским канонам мирового экономического развития, базирующегося на рыночных основах. Решает ли современная экономика все проблемы, стоящие перед обществом? Какое из существующих обществ лучше? Что больше беспокоит или должно беспокоить нас – бедность или неравенство? Эти вопросы касаются индивидуальных ценностей, и каждый должен дать на него ответ самому себе. Экономическая теория не может пойти дальше объяснений относительно сути различий, ищет пути, как удовлетворит общество материальными ценностями. Христианство дает подсказки об условиях возможной гармонии процесса общественного воспроизводства.*

Ключевые слова: *Бог, Божественные заповеди, религия, христианство, грех, фундаментальные проблемы экономики, развитие, торговля, духовные ценности, специализация, справедливость, несправедливость, прибыль, обман, беззаконие, царь Соломон, моральная система ценностей.*

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку засобів виробництва, планетарні масштаби індустріальної діяльності людства, інтенсифікація дифузійних процесів, що протікають в області економічних, соціальних і політичних відносин зумовлюють перетворення проблем соціально-економічного і політичного характеру в проблеми глобальні в самому буквальному розумінні цього слова. У спробі перейти при постановці і аналізі зазначених проблем сучасності на ліберальний реформізм з метою зміцнення хисткої системи духовних цінностей сучасного суспільства призводить до тупикового шляху розвитку людства. Про це, на наш, погляд вперше з тривогою стали виступати на рубежі 70-х рр. Дж. Форрестер, М. Месарович, Е. Пестель та ін. в перших доповідях Римському клубу.

Суто прагматичний підхід до економічного розвитку, хоча й забезпечує прийнятні темпи зростання рівня економічного життя, не вирішує багатьох фундаментальних проблем суспільства. У цих умовах реальна світова економічна обстановка перетворюється в головний детермінант загальноінтелектуальної, політичної і соціальної атмосфери, в

якій здійснюється наукова дискусія про характер шляхів подальшого розвитку, одним з яких є цільова переорієнтація у використанні в економічному розвитку релігійних цінностей. Тим більш, що історичний досвід людства показує, що релігія робить людей мудрішими, а суспільство – гуманніше і стабільніше. Якщо держава базує свої закони та суспільножитні правила на моральних релігійних засадах, то отримує вряди годи схвальний відгук і є непохитною. Оскільки навіть у суспільстві, де переважають атеїсти, культурна спадщина та менталітет має фундаментом релігійні традиції регіону.

Дійсно необхідно відзначити, що основоположні принципи організації економічних відносин у суспільстві описані у Біблії. Однак історичний досвід свідчить, що не можна нав'язати примітивний погляд на механізм економічного розвитку через впровадження релігійних цінностей.

Адже Християнство і економіка мають різні цілі. Економіка шукає можливість співіснування людей у соціумі, який виробляє і споживає продукцію. Християнство стоїть над політикою, економікою, соціальними потребами, суспільства, бо відповідає на надголовні питання людської совісті. Якщо економічна наука виділяє три фундаментальних проблеми економіки – що виробляти? як виробляти? для кого виробляти? і відповідає на ці запитання, то релігія дає відповідь на питання: «навіщо?». Християнство не шукає шляхи як задовольнити суспільство, але постійно дає підказки як це можливо зробити. Тому Біблія насичена мудрим досвідом людства, що освячено не тільки віками, але й релігійним уявленням як іудейського народу, так і народів, що прийняли Християнство. Частково біблійна мудрість увійшла у релігійне та побутове життя інших релігійних конфесій.

Християнство будує погляд на економіку не просто на цитатах з Біблії, а на цілісній картині Християнського світогляду. І, якщо в економічних відносинах відсутнє поняття «Возлюби ближнього, як самого себе», то ця економіка антихристиянського характеру. У історичному ретроспективному аналізі досить багато свідочтв ігнорування цього поняття і людство в окремі періоди свого розвитку в економічному плані розвивалося за грабіжницьким шляхом (достатньо привести приклади колоніальних володінь, впровадження в практику меркантилізму та ін.).

Необхідно відзначити, що від сучасної економічної думки слід очікувати систематизації і формування чітких економічних знань через призму Біблії. Необхідний вкрай обережний підхід до вкладу у економічний прогрес і розвиток економіки різних християнських конфесій. Справжніми служителями прогресу і значить розвитку економіки були і римо-католики (більшість вчених Заходу з XIV по XX ст.), пригадаймо скільки відкриттів було зроблено православними вченими, протестантами і іудеями. Однак саме протестанти і іудеї швидше застосовували ці знання, оскільки в їхньому світі існувала вкрай жорстка конкуренція. Саме ця конкуренція і створювала характер подальшого розвитку людства, у тому числі і негативний (війни, економічні кризи).

Може саме зараз постає питання переосмислення подальшого економічного розвитку світу через релігійні цінності. Сьогодні як ніколи для України через призму свого менталітету важливо вивчати, досліджувати та запроваджувати в економічну політику ті біблійні принципи та цінності, які є рушійною силою для всеохоплюючого і всебічного розвитку.

Керівники православної церкви неодноразово відзначали, що будівля нашої цивілізації не може існувати без євангельського фундаменту, на якому вона була зведена. Нації, що через призму свого генетичного менталітету втратили етику самообмеження і служіння Богу, Батьківщині і ближньому, втрачають духовну силу, стають слабкими і вразливими,

що тягне за собою загрозу зникнення і сумну перспективу поступитися своїм місцем іншим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні відомості, що дійшли до наших днів свідчать про існування торгівлі між регіонами у далекій давнині. Стародавня Месопотамія у III тис. до Р. Х. імпортувала сировину; торгівля між Вавилоном і Індією мала місце ще у 800 р. до Р. Х., а давньогрецька цивілізація Східного Середземномор'я з V ст. до н. е. мала торговельні зв'язки як зі Сходом, так і з Заходом. Протяжність торговельних зв'язків завжди обмежувалася в давнину географічними перешкодами і браком знань про те, що знаходиться за межами відомих територій, а також можливостями сухопутних і морських транспортних засобів. Австралія і Америка ще не були відкриті і залишалися за межами Євразійських і Африканських торговельних зв'язків. У зв'язку з тим, що в Америці не було достатньо великих домашніх тварин і не розвивалися колісні транспортні засоби, торгівля на континенті була обмежена. Незважаючи на те, що Центральноамериканська цивілізація володіла великим досвідом у справі дорожнього будівництва, створила спадковий клас носіїв і розгалужену річкову транспортну мережу, товари по якій перевозилися на каное, цього було недостатньо для розширення їх торговельної мережі за межі сучасної Мексики. Американські цивілізації доколумбової епохи залишалися, здебільшого, зовсім ізольованими один від одного всесвітами [2].

У заповіді Бога Аврааму йдеться про торгівлю, точніше про покупку рабів у іноплеменників.

Быт. 17: 12. *Восьми дней от рождения да будет обрезан у вас в роды ваши всякий младенец мужеского пола, рожденный в доме и купленный за серебро у какого-нибудь иноплеменника, который не от твоего семени.*

У першій книзі Мойсея описана покупка Авраамом землі і всього, що на неї розташоване в його власність на основі існуючої в той період торговельної практики між купцями.

Быт. 23: 12-18. *Авраам поклонился пред народом земли той и говорил Ефрону вслух (всего) народа земли той и сказал: если послушаешь, я даю тебе за поле серебро; возьми у меня, и я похороню там умершую мою. Ефрон отвечал Аврааму и сказал ему: господин мой! послушай меня: земля стоит четыреста сиклей серебра; для меня и для тебя что это? похорони умершую твою. Авраам выслушал Ефрона; и отвесил Авраам Ефрону серебра, сколько он объявил вслух сынов Хетовых, четыреста сиклей серебра, какое ходит у купцов. И стало поле Ефреново, которое при Махмеле, против Мамре, поле и пещера, которая на нем, и все деревья, которые на поле, во всех пределах его вокруг, владением Авраамовым пред очами сынов Хета, всех входящих во врата города его.*

Про торгівлю і про професійних торговців згадується у 37 розділі Буття. У тексті йдеться, що сповненні заздрістю до Йосипа, брати продають його за двадцять срібняків купцям-ізмаїльтянам, караван яких віз товари в Єгипет.

Быт 37:25-28. *И сели они есть хлеб, и, взглянув, увидели, вот, идет из Галаада караван Измаильтян, и верблюды их несут стираксу, бальзам и ладан: идут они отвезти это в Египет. И сказал Иуда братьям своим: что пользы, если мы убьем брата нашего и скроем кровь его? Пойдем, продадим его Измаильтянам, а руки наши да не будут на нем, ибо он брат наш, плоть наша. Братья его послушались и, когда проходили купцы Мадямские, вытащили Иосифа из рва и продали Иосифа Измаильтянам за двадцать сребреников; а они отвели Иосифа в Египет.*

Деян 7:9. *Патриархи, по зависти, продали Иосифа в Египет; но Бог был с ним.*

Як видно з тексту присутні два самостійних моменти. По-перше, сам факт торгівельних відносин, торгівля представляється як звичайний вид людської діяльності (Про те ж Мф 25: 15-29) – йде караван. По-друге, в конкретних умовах характер даної торгівельної угоди свідчить і про її несправедливість, оскільки йдеться про продаж людини (одноплемінника) в рабство. Викрадення одноплемінника з метою продажу його в рабство за синайським встановленням повинно каратися смертю.

Исх 21:16. *Кто украдет человека [из сынов Израилевых] и [поработив его] продаст его, или найдет его в руках у него, то должно предать его смерти.*

У найдавніші часи формувалася стійка спеціалізація виробників окремих країн і районів на виробництві різних видів продукції і на цій основі складався регулярний взаємний обмін такою продукцією, тобто закладалися основи міжнародного поділу праці і обмін результатами виробництва, який породжується ним, що в цілому представляє взаємопов'язаний процес.

Тир, имея выгодное географическое положение и удобные гавани, господствовал в морской и сухопутной торговле, в частности, активно торговал с Фарсисом, финикийской колонией в Испании, откуда поступало серебро, железо, свинец и олово; Иаван, Фувал и Мешех продавали Тиру рабов и медную посуду; из Малой Азии доставляли лошадей; Эфиопия и Аравия поставляли слоновую кость и черное дерево; сирийцы – драгоценные камни, дорогие ткани; Иудея продавала пшеницу, мед, сладости, деревянное масло и бальзам; из Дамаска поставлялось вино и белая шерсть; Дан и Иаван продавали изделия из железа, благовония, Дедан продавал драгоценные попоны для верховой езды; из Аравии поставлялся мелкий скот; купцы из Савы и Раемы привозили благовония, драгоценные камни и золото; купцы Савейские Асур и Хилмад продавали дорогие одежды, шелковые и узорчатые ткани (Иез 27:3,12-36).

Купівлю та продаж товарів Спаситель відносить до звичайних повсякденних занять людей в усі часи.

Лк 17:28-30. *Так же, как было и во дни Лота: ели, пили, покупали, продавали, садили, строили; но в день, в который Лот вышел из Содомы, пролился с неба дождь огненный и серный и истребил всех; так будет и в тот день, когда Сын Человеческий явится.*

Однак торгівля повинна здійснюватися на основі осмислення і прийняття людиною всіх Божественних заповідей, відступ від них призводить до гріха і закономірного покарання.

Благочестива Лідія з міста Фіатіра торгувала багрянницею¹ і Бог відкрив серце для розуміння того, що говорив апостол Павло².

Деян 16:14-15. *И одна женщина из города Фиатир, именем Лидия, торговавшая багрянницею, слушая Бога, слушала; и Господь отверз сердце ее внимать тому, что говорил Павел.*

Купуючи блага і користуючись благами світу, християнин повинен купувати як не вступаючи у володіння і користуватися благами світу як не користуючись ним, тобто для християнина важливо не володіти, не збирати, а виробляти на благо інших. Він повинен трудитися на славу Божу. Це і дало привід цілком багатим людям перебувати в співтоваристві християн і навіть бути в числі шанованих святих.

¹ Багрянниця – дорогоцінна тканина фіолетового кольору, найдорожча тканина того часу, оскільки багрянницю носили тільки імператори і консули. Тому Лідія була дуже багатою і, швидше за все, була незалежна в торгівлі, незважаючи на те, що була жінкою.

² Сучасне трактування слова «отверз» – відкрити, відчинити, розкрити, тобто відкрити серце для розуміння того, що говорив апостол Павло – авт.

1 Кор 7:29-31. *Я вам сказываю, братия: время уже коротко, так что имеющие жен должны быть, как не имеющие; и плачущие, как не плачущие; и радующиеся, как не радующиеся; и покупающие, как не приобретающие; и пользующиеся миром сим, как не пользующиеся; ибо проходит образ мира сего.*

В Євангелії від Матфея в гл. 5 є слова Христа, які слід інтерпретувати у всіх випадках соціального співіснування:

45. *да будете сынами Отца вашего Небесного, ибо Он повелевает солнцу Своему восходить над злыми и добрыми и посылает дождь на праведных и неправедных.*

46. *Ибо если вы будете любить любящих вас, какая вам награда? Не то же ли делают и мытари?*

47. *И если вы приветствуете только братьев ваших, что особенного делаете? Не так же ли поступают и язычники?*

48. *Итак будьте совершенны, как совершен Отец ваш Небесный.*

Таким чином, Христос відкидає людське поняття справедливості, ставляючи над ним закон милосердя і любові. І в цьому сенсі закон економіки не втрачає своєї конкурентності як стимулу до розвитку, але набуває ступінь доцільності всередині самої конкурентності.

Торгівля і отримання прибутку самі по собі не суперечать біблійним моральним цінностям. Торгівля і прибуток можуть бути присвячені Господу. Прибуток повинен забезпечувати ситість в їжі і гарний одяг³.

Ис 23:18. *Но торговля его и прибыль его будут посвящаемы Господу; не будут заперты и уложены в кладовые, ибо к живущим пред лицем Господа будет переходить прибыль от торговли его, чтобы они ели до сытости и имели одежду прочную.*

Природним є прагнення покупця збільшити свій споживчий надлишок, тобто різницю між власною оцінкою і ціною угоди, причому це може викликати радість покупця і розчарування продавця.

Притч 20:14. *«Дурно, дурно», говорит покупатель; а когда отойдет – хвалится.*

Йдеться про збиванні ціни. Покупець лає товар, щоб збити ціну. А потім купує і радіє вдалій покупці. В Притчі оголюється лукавство, яке присутнє торгівлі.

Иез 7:12-13. *Пришло время, наступил день; купивший не радуется, и продавший не плачет; ибо гнев над всем множеством их. Ибо продавший не возвратится к проданному, хотя бы и остались они в живых; ибо пророческое видение о всем множестве их не отменится, и никто своим беззаконием не укрепит своей жизни.*

Тут глибинне пророцтво, що свідчить про скорботні часи Ізраїлю через його беззаконь. Пророк Єзекиїль підкреслює суєтність всіх діянь перед гнівом Божим. Він говорить про невідворотність Божого покарання.

Однак знову необхідно акцентувати неможливість поліпшити своє життя за рахунок беззаконня, нечесність.

Навіть в ті далекі часи обсяги торгівлі досягали значних вартісних значень. Про це свідчить досить широкий спектр торгівельних операцій царя Соломона. До наших днів дійшли історичні свідчення про постійні покупки царем Соломоном у Хірама, царя Тирського кедрової і кипарисової деревини. Цар Соломон щорічно сплачував за це 20000 куров

³ Досить складно кількісно інтерпретувати положення про ситість в їжі і гарному одязі, але висунемо гіпотезу, зокрема, що під терміном «ситість в їжі» сьогодні можна мати на увазі раціональні норми споживання харчових продуктів, що відповідають сучасним вимогам здорового харчування і необхідних для підтримки нормального (здорового) стану організму, виходячи з статі, віку, професії, стану здоров'я та інших факторів.

(за деякими розрахунками 800000 літрів або за оцінкою автора 616 тонн⁴) пшениці і 20 куров оливкового масла.

3 Цар 5:10-11. *И давал Хирам Соломону дерева кедровые и дерева кипарисовые, вполне по его желанию. А Соломон давал Хираму двадцать тысяч куров пшеницы для продовольствия дома его и двадцать куров оливкового выбитого масла: столько давал Соломон Хираму каждый год.*

Направлені царем Соломоном і царем Тирським Хирамом моряки відправилися з порту на Червоному морі в Офір (Індія або Південна Аравія) і привезли звідти (ймовірно обмінявши на палестинські товари) 420 (по 2 Пар 8: 18- 450) талантів золота.

3 Цар 9:26-28. Царь Соломон также сделал корабль в Ецион-Гавере, что при Елафе, на берегу Чермного моря, в земле Идумейской. И послал Хирам на корабле своих подданных корабельщиков, знающих море, с подданными Соломоновыми; и отправились они в Офир, и взяли оттуда золота четьреста двадцать талантов, и привезли царю Соломону.

У поточних цінах це дуже високі вартісні обсяги продажів, які приблизно еквівалентні 600 млн. дол.⁵

Купці купували в Єгипті для царя Соломона коней (за 150 сікльв срібла за коня) і колісниці (600 сікльв срібла за колісницю)⁶.

3 Цар 10:28-29. *Коней же царю Соломону приводили из Египта и из Кувы; царские купцы покупали их из Кувы за деньги. Колесница из Египта получаемая и доставляема была за шестьсот сиклей серебра, а конь за сто пятьдесят. Таким же образом, они руками своими доставляли все это царям Хеттейским и царям Арамейским.*

Про те ж: 2 Пар 1:16-17; 9:28.

⁴ 1 літр пшениці важить 770 г. Для розрахунку використовувалися дані про щільність пшениці при нормальному атмосферному тиску (760 мм рт. ст.) і температурі 0° С, яка становить: 770 кг/м³. Стаття «Сколько весит 1 литр пшеницы?». – Сайт «СколькоЧего?» – Режим доступу: <http://skolkochego.ru/skolko-vesit/1/pshenitca>.

⁵ В Біблії майже немає вказівок на співвідношення мір і ваг між собою і зовсім немає даних для визначення абсолютної їх величини. У талмудичній літературі є більше вказівок, але в неї багато неясного. Для визначення співвідношення цих величин доводиться вдаватися до обхідних і непрямих шляхів. І оскільки майже всі дослідники згодні щодо взаємної відносини одиниць мір і ваг між собою, остільки ж вони розходяться у визначенні абсолютної їх величини. Тут майже стільки ж думок, скільки авторів (стаття «Библейские денежные единицы». – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Библейские_денежные_единицы).

Талант найбільша вагова грошова одиниця, що згадуються в Старому Завіті, злитки срібла (рідше золота), імовірно загальною масою від 43,5 кг. (3000 священних сікльв, 60 мін) і нижче. Існував і так званий «народний талант», меншої, але також значної маси (18,75 кг, або 1290 сіклей). (Див. Розділи «Денежные единицы в Ветхом Завете», «Деньги без указания единиц в Новом Завете», «Денежные единицы в Новом Завете» в кн. Слово Божье о богатстве материальном и духовном. – Минск: Братство в честь Святого Архистратига Михаила, 2012. – С. 54-66.).

У статті «Сколько золота было у царя Соломона?». – (Режим доступу: <https://otvet.mail.ru/question/172213816> від 15. 04. 2017) вказується, що в ті давні часи шістьсот шістьдесят шість золотих талантів дорівнювали більш ніж 25 тоннам. З урахуванням, що на 13.04.17 ціна за тройську унцію (31,1034768 грам) золота складала 1289,50 дол. [Див. «Динамика цен на золото (comex. GC, USD за тройскую унцию).» – Режим доступу: <https://news.yandex.ua/quotes/10.html> за 15.04.2017] у поточних цінах ця сума приблизно еквівалентна 650-660 млн. дол.

У статті «Меры (измерения), упоминаемые в Библии». – (Режим электронного доступу: <http://scolaire.ru/bible-meri.php>) відзначається, що 1 талант дорівнює 33,51-36,6 кілограм або 3000 сіклей. Виходячи з вище наведеної ціни тройської унції отримуємо, що вартість у 420 талантів в поточних цінах приблизно еквівалентна 583-637 млн. дол.

⁶ Сикль дорівнює 11,17-12,2 грам. Вартість срібла на 17. 04. 2017 р. складала 18,59 дол. за тройську унцію [(Динамика цен на серебро (comex.SI, USD за тройскую унцию). – Режим доступу: <https://news.yandex.ua/quotes/1506.html>]. У поточних цінах наведені вартісні значення еквівалентні 1000-1100 і 4005-4375 дол.

Зовнішня торгівля згідно з біблійними цінностями повинна носити справедливий характер. Це ще старозавітний підхід для примітивної людини, яка не знає Бога і не слухає свою совість. Тому Закон Божий втручається в питання торгівлі і наполягає, що товаро-обмінні угоди повинні бути чесними.

Ця теза багаторазово відзначається в Біблії. Мойсеевим законодавством заборонявся обман при зважуванні і вимірі, пропонувалося мати вірні ваги, гирі, міри рідин і сипучих тіл.

Лев 19:35-36. *Не делайте неправды в суде, в мере, в весе и в измерении: да будут у вас весы верные, гири верные, ефа верная и гин верный. Я Господь, Бог ваш, Который вывел вас из земли Египетской.*

Втор 25:14. *Если будешь продавать что ближнему твоему, или будешь покупать что у ближнего твоего, не обижайте друг друга.*

Притч 11:1. *Неверные весы – мерзость перед Господом, но правильный вес угоден ему.*

Не слід соромитися точності в вагах і мірах і неупередженості в купівлі і продажу, незалежно від того, багато чи мало купуєш.

Сир 42:2-5. *Не стыдись точного исполнения закона Всевышнего и завета, и суда, чтобы оказать правосудие нечестивому, спора между товарищем и посторонними и предоставления наследства друзьям, точности в весах и мерах, – много ли, мало ли приобретаешь, – беспристрастия в купле и продаже и строгого воспитания детей, и – окровавить ребро худому рабу.*

Не може бути морально чистою людина з неправильними вагами і обманними гирями в сумі.

Мих 6:11. *Могу ли я быть чистым с весами неверными и с обманчивыми гирями в суме.*

Ханаан або фінікійці відзначаються як синонім нечистоплотності торгівців. Хананеянин з неправильними вагами в руках любить обманювати, подібною торгівлею, за словами пророка Осії, займалися і єфремляни, хоча цього вони не визнавали і вважали, що не роблять нічого незаконного і грішного.

Ос 12:7-8. *Хананеянин с неверными весами в руке любит обижать; и Ефрем говорит: «однако я разбогател; накопил себе имуществва, хотя во всех моих трудах не найдут ничего незаконного, что было бы грехом».*

Моральні цінності забороняють використання грошей для вилучення додаткової вигоди від торгівельних угод. Ця практика носила і носить постійний характер в сучасній зовнішній торгівлі.

Порок Єзекіїль виступає проти зниження маси сікля, міни та ін. номінальних одиниць, як в приватній, так і державній практиці, тобто за тверду валюту.

Иез 45:10-12. *Да будут у вас правильные весы и правильная ефа и правильный бат. Ефа и бат должны быть одинаковой меры, так чтобы бат вмещал в себе десятую часть хомера и ефа десятую часть хомера; мера их должна определяться по хомеру. В сикле двадцать гер; а двадцать сиклей, двадцать пять сиклей и пятнадцать сиклей составят будут у вас мину.*

Несправедливі торгові відносини з точки зору вічності не принесуть користі. Якщо Господь спустошить землю і зробить її безплідною, то одна доля осягне і того, хто купує і того, хто продає, і позичальника і позикодавця, і лихваря і того, хто дає у ріст.

Ис 24:1-3. *Вот, Господь опустошает землю и делает ее бесплодной; изменяет вид ее и рассеивает живущих на ней. И что будет с народом, то и со священником; что со слугою, то и с господином его; что со служанкою, то и с госпожею ее; что с покупающим,*

то и с продающим; что с заемщиком, то и с заимодавцем; что с ростовщиком, то и с дающим в рост.

Зокрема це зазначається в Пророцтві Ісаї про падіння Тиру. Навіть досягнувши успіхів, піднявшись в становому відношенні і ставши шанованими торговці – «торжища народів», «якого купці були князі, торговці – знаменитості землі» – можуть потерпіти крах, якщо їх діяння «мерзотні перед Господом Богом твоїм».

Ис 23:1-4, 8-9. Пророчество о Тире. – Рыдайте, корабли Фарсиса, ибо он разрушен; нет домов, и некому входит в дома. Так им возвещено из земли Киттийской. Умолкните, обитатели острова, который наполняли купцы Сидонские, плавающие по морю. По великим водам привозились в него семена Сихора, жатва большой реки, и был он торжищем народов. Устыдись, Сидон; ибо вот что говорит море, крепость морская: «как бы ни мучилась я родами и ни рождала, и ни воспитывала юношей, ни возвращала девиц».

Кто определил это Тиру, который раздавал венцы, которого купцы были князя, торговцы – знаменитости земли? Господь Саваоф определил это, чтобы посрамить надменность всякой славы, чтобы унизить все знаменитости земли.

Пророк Ісаїя порівнює торгівлю Тиру з блудом «з усіма царствами земними у всьому всесвіті» (Іс 23:17).

Одним з гріхів Тирського царя, за словами пророка Єзекіїля, є те, що придбане великою мудрістю та торгівлею багатство загорділо його розум. Свій розум він поставив на рівні з розумом Божим.

Иез 28:4-6, 16, 18. Твоею мудростью и твоим разумом ты приобрел себе богатство и в сокровищницы твои собрал золота и серебра; большую мудростью твоею, посредством торговли твоей, ты умножил богатство твое, и ум твой возгордился богатством твоим, – за то так говорит Господь Бог; так как ты ум твой ставишь наравне с умом Божиим, вот, Я приведу на тебя иноземцев, лютейших из народов, и они обнажат мечи свои против красы твоей мудрости и помрачат блеск твой; низведут тебя в могилу, и умрешь в сердце морей смертью убитых.

От обширности торговли твоей внутреннее твое исполнилось неправды, и ты согрешил; и Я низвергнул тебя, как нечистого, с горы Божией, изгнал тебя, херувим осеняющий, из среды огнистых камней.

Множеством беззаконий твоих в неправедной торговле твоей ты осквернил святилища твои; и Я извлеку из среды тебя огонь, который и пожрет тебя: и Я превращу тебя в пепел на земле перед глазами всех, видящих тебя.

Той, хто вступає в торговельні відносини сам визначає систему відносин, йому нема чого виправдовуватися тезою, що «так склалося доводиться грати за усталеними правилами гри».

Сир 37:11-13. Не советуйся с женою о сопернице ее и с боязливым – о войне, с продавцом – о мене, с покупщиком – о продаже, с завистливым – о благодарности, с немилосердным – о благотворительности, с ленивым – о всяком деле, с годовым наемником – об окончании работы, с ленивым рабом – о большой работе: не полагайся на таких ни при каком совещании.

Рішення приймаються в залежності від моральних установок, системи цінностей, які служать межею далі якої поступатися не можна. Компроміс призводить тільки до знищення.

Цар Соломон віддав царю Тирському Хірама в сплату за золото і кедрові і кипарисові дерева 20 міст в землі Галилейській, що на пряму суперечило забороні законом продавати землю назавжди. Соломон, при цьому не досяг своєї мети, оскільки міста і їх пустельні околиці не сподобалися Хіраму.

3 Цар 9:10-13. *По окончании двадцати лет, в которые Соломон построил два дома, – дом Господень и дом царский, – на что Хирам, царь Тирский, доставлял Соломону дерева кедровые и дерева кипарисовые и золото, по его желанию, – царь Соломон дал Хираму двадцать городов в земле Галилейской. И вышел Хирам из Тира посмотреть города, которые дал ему Соломон, и они не понравились ему. И сказал он: что это за города, которые ты, брат мой, дал мне? И назвал их землею Кавул, как называются они до сего дня.*

Виходячи з біблійних моральних цінностей не можна отримувати прибуток з торгівлі товарами, що виробляються для забави і які приносять зло.

Ремісники, які виготовляють і продають ідолів *считают жизнь нашу забавою и житие прибыльною торговлею; ибо говорят, что должно же откуда-либо извлекать прибыль, хотя бы и из зла. Впрочем, такой более всех знает, что он грешит, делая из земляного вещества бранные сосуды и изваяния* (Прем 15:12-13).

Прибуток не може бути отриманий за рахунок продажу товарів, що мають «іраціональну» вартість. Це стосується продажу зброї з метою вбивства, захоплення інших націй (сюди не може відноситися захист Батьківщини), реалізація наркотиків і тому подібного.

Купівля-продаж нерідко відбувається з гріхом.

Сир 26:27. *Купец едва может избежать погрешности, а корчемник не спасется от греха.*

Сир 27:2. *Посреди скрепленных камней вбивается гвоздь: так посреди продажи и купли вторгается грех.*

Пророк Амос викриває багатіїв, які обманюють, нечесно здійснюють торгівельні справи, які купують за срібло незаможних, тобто зробили їх предметом торгівлі.

Ам 8:4-6. *Выслушайте это, алчущие поглотить бедных и погубить нищих, – вы, которые говорите: «когда-то пройдет новолуние, чтобы нам продавать хлеб, и суббота, чтобы открыть житницы, уменьшит меру, увеличит цену сикля и обманывает неверными весами, чтобы покупать неимущих за серебро и бедных за пару обуви, а высевки из хлеба продавать».*

Спаситель виганяє продавців і покупців у храмі і міняльників зі словами: «Написано: *«дом Мой домом молитвы наречется; а вы сделали его вертепом разбойников»* (Мф 21:12-13; Мк 11:15-17; Лк 19:45-46; Ин 2:14-16).

Справа в тому, що в Єрусалимському храмі завжди була торгівля приготованими для жертвоприношення тваринами. В цьому була необхідність. Так само, як з часів еліністичної і римської окупації Іудеї в Храмі заборонено було жертвувати «нечисту» монету із зображенням верховного правителя. І для цього були міняльники, які обмінювали світські гроші на внутрішньохрамові шекелі. Це так само була необхідність для Храмового служіння.

Проте проблема в тому, що в той час священиків і левітів стало настільки багато, що прогодуватися від жертвоприношень вони вже не могли. І завели свій «бізнес» у вигляді жертвовного продажу, проти чого повстав Христос, оскільки священнослужителі не мали право продавати і таким чином оскверняти Дім Божий. Це повинні були робити люди спеціально призначені Сахрендіном (Синедріоном).

Священикам же і левітам дозволялося своєю особистою працею добувати гроші на прожиття, виключаючи торгівлю.

Таким чином, Спаситель не тільки вказав на порушення Закону, але ще і відновив земну справедливість по відношенню до людей торгівлі. Показавши тим самим, що кожен має займатися за його призначенням. І, що не осуджуючи торгівлю як таку, ставить її нижче за значимістю з релігійним священнодійством. Для Христа, як видно, це принци-

пове питання. Оскільки призначення людини у всьому служити Богу. А значить поступати відповідно до Закону. Поза законом економічні взаємини людей стають вразливими і що уражають. Поза Закону Божого комерція не корисна і егоїстична за суттю, а значить допускає будь-які потенціальні злочини.

З тих прадавніх часів торгівля продовжувала розвиватися. Однак всі зазначені вище причинно-наслідкові взаємозв'язки в розвитку торгівлі залишалися.

У раннє середньовіччя особливо в торгівельній справі досягли успіху сирійці. Св. Єронім зазначає, сирійці виявляють природжену схильність до торгівлі; жадоба до наживи жене їх по всьому світу, і їх пристрасть до торгівлі настільки сильна, що і тепер ще, коли варвари володіють римським Тиром, вони серед мечів і трупів намагаються добути багатства і, наражаючись на небезпеки, здобувають перемогу над бідністю. У IV ст. Тир названий «дуже щасливим, оскільки жодне місто Сходу не володіє таким умінням в області торгівлі», а жителі Тиру – «найбагатші і могутні завдяки їх торговій діяльності». Вони мають факторії в найголовніших гаванях Італії – Поццуоді і Остії, Акваітанії. Сирійці привозять вино і шовкові вироби, виробництвом яких славилася Сирія. Вони займалися і ливарством (наприклад, в Равенні) [3].

Таким чином, з приходом нашої ери, коли більшості людства вже досить добре були відомі Божественні заповіді торгівля розвиватися на принципах, всупереч ним.

В Євразії одомашнення тварин, забезпечення безпеки в межах державних утворень і удосконалення транспортних засобів, а також картографія та способи навігації забезпечили можливість міжконтинентальної і міжрегіональної торгівлі. Близько 300 р. до Р. Х. грецькі торговці мали контакти з Північною Індією через Аравію, а між Індією і Китаєм розвивалися торговельні відносини. Коли Китайська династія Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.) взяла під свій контроль землі між Гімалаями і Степом, був відкритий Східно-Західний євразійський торгівельний коридор, що мав дуже важливе значення і дійшов до нас, як Великий шовковий шлях, який був складним сплетінням сухопутних і морських шляхів, що зв'язали Римську імперію на Заході з Китайською імперією Хань на Сході за допомогою Анатолії, Месопотамії і Персії, а також торгових шляхів на північ і на південь від пустелі Талкіман, і в самому Китаї. Від цього коридору відгалужуються інші торгівельні шляхи, що зв'язували Північну Індію, Південно-Східну Азію, Росію і Аравію. На будь-якому кінці цього маршруту існували місцеві торгівельні мережі, що зв'язують периферійні регіони Європи, Японії та Кореї з Великим шовковим шляхом [4].

Цей маршрут був надзвичайно важливий для торгівлі майже виключно дорогоцінними металами і предметами розкоші. Він процвітав до падіння Західної Римської імперії і Імперії Хань. Торгівля здійснювалася протягом чотирьох століть, розпочавшись у 1000 р. н. е. і досягнувши свого розквіту в період між 1000 і 1350 рр. Як підсумовує Дж. Ден, «китайська торгівля на далекі відстані поклала початок системи міжнародного обміну ... і фактично ... означає існування в середньовічній Азії системи торгівлі, центр якої знаходився в Китаї» [4].

Протягом того ж періоду активно функціонували морські торгівельні шляхи між країнами «Родючого півмісяця» і Аравією, між прибережними містами Індії, африканськими королівствами і арабськими транзитними портами на східному узбережжі Африки. У XIV – початку XV ст. торгівельні шляхи зв'язали ісламські країни безпосередньо з самим Китаєм, сприяли розвитку торгівлі між Європою, Азією і Африкою [5].

Таким чином, торгівля між різними регіонами світу в цей період свідчить про активну взаємодію, що еволюціонували, але сформованих (за Біблією після Потопу), двох основних типів цивілізації – каїнової (хамітської) і Авелевою (сімо-нефетової).

Таким чином, торгівля між різними регіонами світу в цей період свідчить про активну взаємодію, що склалися і згодом еволюціонували, двох основних по Біблії після Потопу типів цивілізації – каїнової (хамітської) і Авелевої (сімо-нефетової).

Коли європейські країни, починаючи з XVI ст., стали розширювати свій вплив в Азії, між двома континентами були встановлені більш широкі торговельні зв'язки, завдяки посередництву імперських торговельних компаній. Протягом цього періоду Європа постійно відчувала платіжний дефіцит в торгівлі з Азією, покриваючи його золотими і срібними потоками з Америки, що надходили до Європи після завоювання іспанцями «Нового Світу». Протягом XVII-XVIII ст. існувала атлантична система торгівлі – рабський трикутник – між Вест-Індією, Європою і Африкою. Хоча торговельні відносини цієї системи рідко розширювалися до такого ступеня, щоб охопити собою і Азію, майже чверть британського експорту в Африку вироблялася в Індії. В цьому сенсі можна стверджувати, що система світової торгівлі виникла на рубежі XVI ст. [6].

Торгівля на далекій відстані особливо інтенсивно відбувалася між перевалочними пунктами, розташованими вздовж морських і караванних шляхів. Головні торговельні міста, такі як Венеція, були також центрами регіональної торгівлі та сполучними ланками внутрішніх ринків, що стрімко розвивалися. В Європі в різних місцях регулярно влаштовуються ярмарки, що підтримували ринки, які торгують місцевими, регіональними і навіть несередземноморськими товарами. Між континентами переважала торгівля предметами розкоші, хоча для того, щоб морська торгівля з Азією приносила найбільший дохід, необхідно було перевозити змішаний вантаж: предмети розкоші та товари широкого вжитку. В Європі торгівля зростала в міру того, як балтійські країни постачали іншій частині континенту зерно, тканини і залізо. Що стосується торгівлі між континентами, то дорогоцінні метали Америки покривали частину дефіциту Європи, що утворювався в результаті її торгівлі з балтійськими країнами. Технологічні інновації, вдосконалена навігація і краща організація торгівлі знизили транспортні витрати і сприяли тому, що вигідніше стало торгувати великим асортиментом товарів [7].

Протягом цього періоду торгівля грала суттєву роль в процесі росту і розвитку міст та формуванні сучасної держави. Це однак торкалося торговельних міст, які існували протягом століть і де існувала розгалужена торгівля, так і зростання і процвітання інших міст, за винятком міст Китаю і Японії з їх порівняно закритою економікою, часто виявлялося пов'язаним з розвитком торгівлі. Розвиток економічної динаміки в цих містах залежав від їх промислового і торговельного процвітання. Торгівля за своєю природою, як правило, збільшувала екстенсивність і інтенсивність ринкових відносин між різними регіонами. З появою абсолютистської держави в Європі уряд став відігравати активну роль у справі стягнення податків з торгівлі і в той же час заохочував діяльність своїх власних торговців і надавав їм заступництво. Торгівля стала основним джерелом доходу, за рахунок якого покривалися військові витрати.

Абу-Лугход вказує на те, що є свідчення про те, що ще в XII ст. торгівля впливала на виробництво основних європейських країн. Цей вплив був в значній мірі обмежений товарами, які не вироблялися в Європі, і тому торгівля ними не викликала безпосередньої конкуренції [5]. В цьому відношенні, якщо абстрагуватися від розвитку експорту, що базувався на праці рабів в Америці і країнах Карибського моря, міжконтинентальна торгівля в цей період не привела до спеціалізації в області виробництва: трудова діяльність і вироблена продукція як і раніше носили в основному сільськогосподарський характер. Таким чином, торгівля ще не була тим єдиним фактором, який сам по собі міг створювати нерівність між країнами і регіонами, про що свідчить той факт, що деякі регіони, які пізніше виявилися на периферії світової економіки, в цей період процвітали завдяки тор-

гівлі. Торгівля була необхідна для економічного процвітання головних торговельних міст, які становили світову факторію, але вплив торгівлі на економічну діяльність був обмежений [8].

Наприкінці XVII ст. з'явилися меркантилістські доктрини, що стали політично пануючими. В історичній і економічній літературі меркантилізм в рівній мірі ототожнюють з протекціонізмом або кольбертизмом. Останній напрям пов'язаний з ім'ям Жана Баптиста Кольбера – генерал-контролера фінансів Франції в період 1661-1683 рр. Кольбер не був творцем протекційної системи, але він надав їй стрункого виду в практичному застосуванні. Реформи, що проводилися Кольбером, вважаються свого роду вершиною меркантилізму.

Виникнення і розвиток меркантильної системи проходило в достатньо бурхливих історичних і соціально-економічних умовах європейських країн того періоду. Це була епоха географічних відкриттів, що створили передумови для подальшого розвитку міжнародної торгівлі, зростання населення, розквіту Ренесансу в культурі, зростання значущості купецтва, доступу до нових джерел дорогоцінних металів в Новому Світі [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]. Це була епоха кінця Реформації, який історики пов'язують з підписанням Вестфальського миру у 1648 р., за підсумками якого релігійний фактор перестав відігравати суттєву роль в європейській політиці. Необхідно тільки підкреслити, що ці процеси сприяли становленню капіталістичного способу виробництва.

Меркантилізм виходив з переконання, що держава нібито могла збільшувати своє багатство, продаючи більше, ніж купуючи, і постійно накопичуючи дорогоцінні метали. Торгівля, таким чином, представлялася як гра з нульовою сумою: втрати однієї держави ставали вигодою для іншої. Це не була чисто антиторгівельна стратегія, – швидше прагнення максимізувати експорт і мінімізувати імпорт, розвиваючи промисловість всередині країни і одночасно з цим обмежуючи імпорт [6].

Зовнішня торгівля грала другорядну роль під час промислової революції в Англії. Її вплив на економіку протягом цього періоду носив обмежений характер. На початку XIX ст. світовий експорт, згідно з підрахунками С. Кузнеця [8; 16], складав всього лише 1-2% від світового валового національного продукту, що спростовує уявлення, згідно з яким існуюча на той момент світова капіталістична економіка з'явилася у XVI ст. в зв'язку з розвитком торгівлі. Політичний і інтелектуальний клімат радикально змінився після того, як ідеї меркантилізму були поступово витіснені під впливом опублікованого у 1776 р. Адамом Смітом дослідження «Багатстві народів» і у 1817 р. Давидом Рікардо «Начала політичної економії та оподаткування» та публікаціями інших економістів-теоретиків, в яких показані великі перспективи для отримання обопільного прибутку від вільної торгівлі. Триумф фритредерів і епоха вільної торгівлі в Англії починається з середини XIX ст., зі скасування у 1846 р. «хлібних законів» (які встановлювали тарифи на імпортоване зерно), зі скасування у 1849 р. Навігаційних Актів і підписання англо-французької торговельної угоди у 1860 р. [17; 38] Бажання інших країн брати участь в торгівлі задовольнялося підписанням двосторонніх угод, що сприяло зростанню торгівлі та аналогічного зниження рівня протекціонізму. Хоча тарифи залишилися в цілому високими, фундаментальна зміна була ознаменована майже повсюдним встановленням режиму найбільшого сприяння.

На початку XIX ст. обсяг торгівлі був стійко низьким. Він в період з 1820 по 1850 рр. став зростати приблизно на 2,3% щорічно., а потім з 1850 по 1870 рр. його зростання склало приблизно 5%. [18] Хоча точних даних про зростання світового доходу не існує, протягом усього XIX ст. обсяг торгівлі зростав швидше, ніж світовий дохід. Для західних держав експорт зріс до середини століття приблизно до 5% від валового національного продукту і до 10% у 1880 р. [19]

Розширення торгівлі з кінця XIX в. до початку Першої світової війни було частково наслідком індустріалізації. Індустріалізація призвела до збільшення попиту на сировину. Це створювало умови для розширення торгівельних відносин, так як все більше число країн і колоній потребувало поставок сировини. Вперше за весь час стала вигідною масова торгівля товарами першої необхідності, а не тільки предметами розкоші. Число країн, що брали участь в торгівлі, стрімко збільшувалося: у 1913 р. було зареєстровано 155 країн-учасниць міжнародної торгівлі, тоді як на початку XIX ст. їх число було, ймовірно, в два рази менше [8]. Таким чином, широка міжнародна система торгівлі стала реальністю до початку XX в.

С. Кузнець вважав, що до початку Першої світової війни світовий експорт становив 16-17% від світового доходу [8]. Більш сучасні оцінки свідчать про те, що цей показник був нижче – в межах 12%, причому зростання торгівлі щодо виробництва продукції сповільнилося в роки Першої світової війни [19].

Особливо швидкими темпами світова торгівля стала рости після Другої світової війни.

У 1948 р. обсяги світового експорту склали 50,1 млрд. дол. і зросли до 61,8 млрд. дол. у 1950 р., 93,9 млрд. дол. у 1955 р., 130,5 млрд. дол. у 1960 р., 190,0 млрд. дол. у 1965 р., 317,1 млрд. дол. у 1970 р., 887,8 млрд. дол. у 1975 р. і 2050,1 млрд. дол. у 1980 р. [23]. З 1948 р. по 1960 р. зовнішня торгівля зросла більше, ніж у 2,5 рази, з 1960 р. по 1970 р. – вона зросла майже у 7 разів і з 1970 р. по 1980 р. – у 2,3 рази.

В даний час в світову торгівлю втягнуті всі країни світу. У 1985 р. обсяги світового експорту склали – 5169,0 млрд. дол., у 1990 р. – 3495,7 млрд. дол., 1995 р. – 5126,6 млрд. дол., 2000 р. – 6452,3 млрд. дол., 2005 р. – 10502,5 млрд. дол., 2010 р. – 15302,1 млрд. дол., досяг свого історичного максимуму у 2014 р. – 18995,7 млрд. дол. і знизився до 16551,6 млрд. дол. [20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33]. З 1980 р. по 1990 р. експорт зріс на 70,5%, з 1990 р. по 2000 р. – на 84,6%, з 2000 р. по 2010 р. – у 2,4 рази і з 2010 р. по 2014 р. – на 24,1% і знизився з 2014 р. по 2015 р. – на 12,9%.

Частка експорту у структурі ВВП поступово збільшилася. А це означає, що з кожним роком зовнішня торгівля все глибше проникає в економіку всіх країн світу, а самі країни через міжнародний обмін товарами і послугами стають все більш залежними в економічному плані один від одного.

Стабільне і постійне зростання світового зовнішньоторговельного обороту переконливо свідчить про те, що всі країни все сильніше втягуються в систему міжнародного поділу праці.

Стійкі випереджаючі темпи зростання світового товарообігу є показником нових якісних ознак міжнародної торгівлі, пов'язаних зі збільшенням ємності світових ринків. Характерними стали і випереджальні, досить високі темпи розширення торгівлі готовими промисловими виробами, а в них – машинами і устаткуванням, ще більш високі темпи зростання торгівлі продукцією засобів зв'язку, електро- та електронної техніки, комп'ютерами. Ще швидше розширювався обмін комплектуючими, вузлами до агрегатів, що поставляються в порядку виробничої кооперації. Ще одним феноменом сучасної динаміки є прискорене зростання міжнародної торгівлі послугами.

Досить складно сказати, що зовнішня торгівля відповідає зараз принципам рівноправності. Продовжують залишатися проблеми між бідними і багатими країнами. Аж до наших днів країни, що розвиваються знаходяться в залежному підпорядкованому положенні по відношенню до розвинених країн. Вони використовують свої доходи від експорту сировини для покупки готових виробів у розвинених країн.

Аналіз відносин розвинених і країн, що розвиваються, дав привід для висунення теорії вікового погіршення умов торгівлі – гіпотеза Пребіш-Зінгера. На основі теоретичних

положень Р. Пребіш виводить стратегію розвитку країн, що розвиваються, яка включає наступні положення:

- інтеграція країн, що розвиваються, у світову економіку здійснюється за умови асиметричної моделі центр-периферія, що означає експлуатацію, в зв'язку з цим для країн, що розвиваються, адекватною є політика протекціонізму;
- пропонується реалізація стратегії імпортосубсидованої індустріалізації;
- оскільки внутрішні ринки виявилися дуже маленькими для побудови експорто-орієнтованої моделі розвитку, то компенсувати це можна за рахунок регіональної інтеграції країн, що розвиваються.
- оскільки внутрішній ринок не розвинений, держава повинна відігравати активну роль в процесі розвитку.

В 70-і рр. була прийнята концепція Нового міжнародного економічного порядку. Висунута в умовах загострення кризи системи експлуатації паливно-сировинних і трудових ресурсів країн, що розвиваються з боку розвинених країн і спрямована на перебудову міжнародних економічних відносин, також підтверджує гостроту проблеми, яка практично залишається невирішеною і до наших днів. Сформульована в прийнятих VI Спеціальної сесією Генеральної Асамблеї ООН (1 травня 1974 г.) Декларації і Програмі дій по встановленню нового міжнародного економічного порядку включені наступні вимоги щодо забезпечення зовнішніх факторів економічного розвитку країн, що розвиваються:

- встановлення повного національного суверенітету над природними ресурсами і над всіма видами економічної діяльності;
- ослаблення коливань цін на сировинні товари і скорочення їх відриву від цін на продукцію обробної промисловості;
- розширення преференцій у торгівлі з розвиненими країнами;
- нормалізація міжнародної валютної системи;
- стимулювання розширення промислового експорту країн, що розвиваються;
- прийняття комплексу заходів зі скорочення технологічного розриву між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються;
- полегшення тягаря фінансової заборгованості і збільшення припливу реальних ресурсів з розвинених країн в країни, що розвиваються;
- регламентація і контроль за діяльністю багатонаціональних корпорацій;
- повна і ефективна участь на основі рівності всіх країн у вирішенні світових економічних проблем;
- забезпечення сприятливих умов для передачі фінансових коштів країнам, що розвиваються.

Не позбавлена зовнішня торгівля торгових і валютних воєн. Від цього страждає навіть така багата економіка, як американська. Так, зовсім недавно (15 квітня 2017 г.) Мінфін США відмовився називати Китай валютним маніпулятором. Китай постійно занижував курс своєї національної валюти юаня, щоб отримати торговельні переваги. США розробили нову систему критеріїв для того, щоб називати ту чи іншу країну валютним маніпулятором. Така країна за новим визначенням повинна мати великий торговельний профіцит з США (понад 20 млрд. дол. на рік), підтримувати активне сальдо поточного платіжного балансу – більш ніж в 3% ВВП, а також повинна займатися постійними інтервенціями на ринку іноземної валюти [34].

Новий поштовх розвиток зовнішньої торгівлі пов'язують з глобалізацією. Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної, культурної та релігійної інтеграції та уніфікації. Іноді початок цього процесу відносять до XII ст., а бурхливе зростання пов'язують з XVI–XVII ст. з розвитком мореплавання і великих географічних відкриттів.

Однак розквіт цього процесу слід пов'язувати з 80-і рр. минулого століття. Сигналом до цього послужив так званий «Вашингтонський консенсус», який втілює узгоджені погляди на економічну політику. Умови консенсусу були вперше визначені Дж. Вільямсоном у 1990 р., а потім підсумовані Л. Тейлором. Положення «консенсусу» містять широке коло поглядів, висунутих представниками міжнародних фінансових установ, економістами-теоретиками та практиками в сфері економічної політики. Головні заходи політики, втілені в «консенсусі», визначаються таким чином: жорсткий контроль над витратами, широко розгалужене оподаткування, лібералізація торгівлі та стимулювання прямих зарубіжних інвестицій, приватизація державних підприємств, дерегулювання ринків.

Якщо підходити до кожного пункту самостійно, то в них нічого немає поганого з точки зору економічної політики. В принципі їх можна переформулювати таким чином – необхідно жити за коштами і робити все необхідне заради економічного зростання. Однак, в кінцевому плані отримуємо залежність зростання заради зростання, оскільки метою сучасного капіталістичного виробництва є додана вартість.

Про це реально свідчать різні економічні школи. Свого роду квінтесенцією цілей капіталістичного способу виробництва слугує висловлювання К.Маркса: «...раз є у наявності достатній прибуток, капітал стає сміливим. Забезпечте 10 відсотків, і капітал згоден на всяке застосування, при 20 відсотках він стає жвавим, при 50 відсотках позитивно готовий зламати собі голову, при 100 відсотках він зневажає всі людські закони, при 300 відсотках немає такого злочину, на який він не ризикнув би, хоч би під страхом шибениці» [35].

Про це свідчать і висновки сучасних всесвітньо поважних вчених-економістів, зокрема С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи [36; с. 99-103, с. 125-127]. Вони обумовлюють рішення фірми про виробництво у короткостроковому періоді таким чином: «Зовсім конкурентна фірма може збільшити прибуток за рахунок збільшення випуску тоді, коли існуюча ринкова ціна перевищує граничні витрати виробництва ($P > MC$). У тому випадку, якщо ціна менше граничних витрат ($P < MC$), прибуток може бути збільшений за рахунок скорочення випуску. Тому при оптимальному позитивному випуску, що максимізує прибуток, за умови, що фірма не закривається, ціна повинна дорівнювати граничним витратам ($P = MC$)», загальне рішення виробляти продукцію, чи ні – «Фірма повинна порівняти ціну і величину середніх змінних витрат (AVC) при оптимальному позитивному обсязі випуску, де $P = MC$. Якщо ціна дорівнює або перевищує середні змінні витрати ($P > AVC$), то фірма повинна виробляти оптимальний рівень випуску. В іншому випадку ($P < AVC$) фірма повинна закритися» і далі стосовно максимізації прибутку у довгостроковому періоді – «фірма продовжує свою діяльність тільки в тому випадку, якщо вона відшкодовує всі свої витрати, включаючи альтернативну вартість капіталу вкладеного в підприємство, обладнання, та інші види витрат, які є постійними у короткостроковому періоді. Якщо ціна занадто низька для відшкодування всіх її витрат, то фірмі слід зовсім піти з галузі. Фірмі слід здійснювати свою діяльність у довгостроковому періоді тільки в тому випадку, якщо ціна вище або дорівнює довгостроковим середнім витратам: $P > LAC$ [36; с. 99-103, 125-127]».

Однак останні 10 років швидше свідчать про безвихідність впровадженої моделі глобалізації. Практично жодна глобальна і цілий ряд регіональних проблем не вирішені. Ми реально спостерігаємо кризу мультикультуралізму, нездатності вирішити проблеми бідності та убогості. Людство реально продовжує залишатися на роздоріжжі. Ця фраза, що запозичена з назви дослідження М. Месаровича і Е. Пестеля «Людство на роздоріжжі» (1974 г.), до сих пір чітко характеризує положення всього людства, яке опинилося ще в середині 1970-х рр. перед драматичною альтернативою – або створювати дійсно глобальне

суспільство, засноване на солідарності і справедливості, різноманітності і єдності, взаємозалежності і опорі на власні сили, або всім опинитися (у кращому випадку) перед фактом розпаду людської системи, який буде супроводжуватися спочатку регіональними, а потім і глобальною катастрофами.

Що в зв'язку з цим чекає людство? Згідно Одкровення Іоанна, гроші стануть по-іншому виконувати свою функцію засобу обігу. Доступ до носія платіжних засобів (можливо, код) буде пов'язаний з ім'ям «звіра» або з числом імені його, яке автор Апокаліпсису приводить прописом – шістсот шістдесят шість. Ті, хто не мають цих імплантованих носіїв, не зможуть ні продавати, ні купувати що-небудь.

Откр 13:16-18. *И он сделает то, что всем, малым и великим, богатым и нищим, свободным и рабам, положено будет начертание на правую руку их или на чело их, и что никому нельзя будет ни покупать, ни продавать, кроме того, кто имеет это начертание, или имя зверя, или число имени его. Здесь мудрость. Кто имеет ум, тот сочти число зверя, ибо это число человеческое; число его шестьсот шестьдесят шесть.*

Як не дивно, але присутність торгово-економічних відносин між людьми і державами виглядає згідно Апокаліпсису апостола Іоанна як якесь благо. Їх скасування призведе до глобалізації і загального диктаторського підпорядкування, а потім краху всього досягнення людства.

Християнство змушене письменами Іоанна Богослова з першого століття закликати людей до усвідомлення небезпеки для них глобалізації та скасування фінансової системи, яка розвивається в кожній окремо взятій державі.

Висновки. Лібералізація цієї системи і політико-економічна глобалізація неминуче призведе до катастрофи суспільства. Диктатура особи буде нав'язувати релігійне поклоніння аж до прямого терору з загрозою для здоров'я і життя людей.

В принципі, саме в цьому лежить основа заперечення Бога як особи і розвиток культу людини, який поетапно з абстрактного шанування якогось супермена (супервумен) повинен розвинутися в прямій культ конкретної особистості диктатора. Його Святе Письмо називає Антихристом.

При ньому буде припинена свобода економічного розвитку, як це видно з пророчого бачення в Одкровенні і про це не прямо говорить пророк Даниїл у своєму дивовижному баченні кінця часів: *«И будет поступать царь тот по своему произволу, и вознесется и возвеличится выше всякого божества, и о Боге богов станет говорить хульное и будет иметь успех, доколе не совершится гнев: ибо, что предопределено, то исполнится».* Даниїл, 11:36.

Автор при підготовці даного аналітичного матеріалу, спробував проаналізувати еволюцію розвитку торгівлі (зовнішньої торгівлі) через морально-філософський глибинний, широкоохоплюючий характер Біблії. Вкрай складно для не воцерковленої людини (якою є автор), який не ставить ні під який сумнів зазначене пророком Даниїлом бачення кінця часів, давати власні будь-які судження. Проте, хотілось би відзначити, що якщо і можливо відкласти на якийсь період вказаний кінець часів, то, з точки зору розвитку економіки, торгівлі це, на думку автора, можливо, якщо погодитися і прийняти у господарській діяльності свого роду моральний кодекс корінних руських купців, яким стала ґрунтовна праця власника Трьохгорної мануфактури Тимофія Васильовича Прохорова (1797–1854) «Про багатіння». У ньому Т. В. Прохоров розвивав думку про те, що багатство допустимо мати тільки в тому випадку, якщо воно споживається на допомогу знедоленим або сприяє тим чи іншим шляхом духовно-моральному вдосконаленню людей.

Т. В. Прохоров своїм життям показав, як можна діяльність приватного громадянина поєднувати зі служінням справам громадським, «як у благі громадському помишляти і

знаходити благо власне, приватне», проповідуючи необхідність благодійності, втіхи нещасних і їх духовно-морального розвитку. Він зовсім не був одиночкою серед багатих людей Росії, рідкісним винятком з них. Для багатьох купців і промисловців Росії служіння Царю і Батьківщині, турбота про благо простого народу свого часу були морально-етичною нормою їхнього суспільного буття.

Він, зокрема, наполягав: «Людині потрібно прагнути до того, щоб мати тільки необхідне в житті; раз це досягнуто, то воно може бути і збільшено не з метою наживи – багатства для багатства, – а заради зміцнення нажитого і заради ближнього. Благодійність абсолютно необхідна людині, але вона повинна бути неодмінно доцільна, серйозна. Потрібно знати, кому дати, скільки потрібно дати. Зважаючи на це потрібно відвідувати житло бідних, допомагати кожному, в чому він потребує: роботою, порадою, грошима, ліками, лікарнею та ін. Нагородою людині, яка робить добро повинно служити моральне задоволення від усвідомлення, що він живе «в Богові». Багатство часто купується заради марнославства, пишності, сластолюбства тощо, це недобре, шкідливе багатство, воно веде до загибелі душі. Багатство то добре, коли людина, купуючи його, сама вдосконалюється морально, духовно; коли вона ділиться з іншими і приходять їм на допомогу. Багатство необхідно повинно зустрічатися в житті, воно не повинно лякати людину, аби вона не забула Бога і заповідей його. За цих умов багатство неоцінимо, корисно. Прикладом того, що багатство не шкодить, служать народи, у яких при достатку коштів рідко зустрічаються пороки. Не будь багатства, не було б ні відкриттів, ні удосконалень в різних галузях знань, особливо промислових. Без коштів, без праці, енергії не може піти на лад ніяке промислове підприємство: багатство – його важіль. Дарма, що іноді батько передає великі кошти синові, син ще більше збільшує їх, як буває в комерційному побуті. Це багатство добре, воно плодотворне, лише тільки не треба забувати заповітів релігії, жити добрим моральним життям. Якщо багатство придбано працею, то при втраті його воно збереже від загибелі людину: вона стане знову працювати і ще може придбати більше, ніж у неї було, вона живе «в Богові». Якщо ж багатство випадково дісталось людині, то така людина часто не думає ні про що, крім своєї похоті, і така людина при втраті багатства гине. Взагалі приватне багатіння, навіть комерсантів або банкірів, корисно, якщо людина живе «по-Божому».

Не можна не відмітити, що це повною мірою узгоджується з вченням Нового Завіту, де, зокрема, говориться: *«Богатых в настоящем веке увещевай, чтобы они не высоко думали о себе и уповали не на богатство неверное, но на Бога Живаго, дающего нам все обильно для наслаждения; чтобы они благодетельствовали, богатели добрыми делами, были щедры и общительны, собирая себе сокровище, доброе основание для будущего, чтобы достигнуть вечной жизни».* (Первое послание к Тимофею Святого Апостола Павла 6, 17–19).

Список використаних джерел

1. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. Издание Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры. – 2009. – 1536 с.
2. Экономическая история мира: в 6 т. под общ. ред. д-ра экон. наук. проф. М. В. Конотопова. – Т. 1. – М. : КНОРУС, 2008. – 496 с.
3. Кулишер И. М. История экономического быта Западной Европы. 9-е изд. Т. 1-2. – Челябинск : Социум, 2004. – С. 118.
4. Deng G. “The foreign staple trade of China in the pre-modern era”. International History review. – 1997. – Vol. 19. – No. 2. – P. 253-283.

5. Abu-Lughod J. Before European Hegemony: The World System AD 1250-1350. New York: Oxford University Press, 1989. – 464 p.
6. Пузанов І. І. Основні характеристики, показники і умови зовнішньої торгівлі України: Монографія / І. І. Пузанов, В. С. Михайлов, Т. М. Пузанова; під наук. ред. І. І. Пузанова; ДАСОА Держкомстат України. – К. : ІВЦ АЛКОН НАН України, 2008. – С. 7-18.
7. Chaudhuri K. N. Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750. Ch. 9. – Cambridge University Press, 1985 г. – 269 p.
8. Kuznets S. Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations. Paper VIII: Distribution of Income by Size // Economic Development and Cultural Change. – 1963. – Vol. 11. – No. 2. – P. 1-80.
9. Бродель Ф. Структуры повседневности. Возможное и невозможное. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. Москва : Прогресс. – 1986. – Т. 1. – 622 с.
10. История человечества. Т. 7. Западная Европа. Первая часть. СПб : Типография книгоиздательского Т-ва «Просвещение», 1904. – Раздел 1. – Гл. 5.
11. Вебер Г. Всеобщая история. Т. 2. Москва : Типография В. В. Исленьева, – 1889. – 845 с.
12. Соловьев С. М. Сочинения. Раздел «Петр Великий». СПб : Типография брат. Пантелеевых, – 1882. С. 88-225.
13. Шлоссер Ф. Всеобщая история. Т. 5. СПб, Москва : Издание книготорговца-типографа М. О. Вольфа. 1871. – 738 с.; Т. 6. 1872. С. 4-115.
14. Рожков Н. Русская история в сравнительно-историческом освещении. Т. 6. Петроград, Москва : Книга, 1923. – 285 с.; Т. 8. – 1923. – 259 с.
15. Историческая хрестоматия по новой и новейшей истории. Пособие для учащихся и преподавателей. Составил Я. Г. Гуревич. Т. 1. СПб : Типография Министерства Путей Сообщения, 1876. – 807 с.; Т. 2. СПб : Типография М. Меркушева. – 1900. – 603 с.
16. Kuznets S. Aspects of the Economic Growth of Nations: VI. Long-Term Trends in Capital Formation Proportions. – Economic Development and Cultural Change. – 1961 – July. – Vol. 9, No. 4. – Part 2. – P. 1-124. – <http://piketty.pse.ens.fr/files/Kuznets1961.pdf>.
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
18. Rogowski R. Commerce and coalitions : how trade affects domestic political alignments. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1989. – 232 p.
19. Krugman P. Growing world trade: causes and consequences. – Brooking Paper on Economic Activity. – 1995. – P. 327-362. – https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/1995a_bpea_krugman_cooper_srinivasan.pdf.
20. UNCTAD Handbook of Statistics 2002. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.27. – 439 p.
21. UNCTAD Handbook of Statistics 2003. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.28. – 449 p.
22. UNCTAD Handbook of Statistics 2004. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.29. – 473 p.
23. UNCTAD Handbook of Statistics 2005. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.30. – 485 p.
24. UNCTAD Handbook of Statistics 2006-07. Geneva: UNCTAD. Doc. TD/STAT.31. – 514 p.
25. UNCTAD Handbook of Statistics 2008. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.33. – 512 p.
26. UNCTAD Handbook of Statistics 2009. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.34. – 536 p.
27. UNCTAD Handbook of Statistics 2010. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.35. – 548 p.
28. UNCTAD Handbook of Statistics 2011. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.36. – 512 p.

29. UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.37. – 522 p.
30. UNCTAD Handbook of Statistics 2013. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.38. – 522 p.
31. UNCTAD Handbook of Statistics 2014. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.39. – 387 p.
32. UNCTAD Handbook of Statistics 2015. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.40. – 398 p.
33. UNCTAD Handbook of Statistics 2016. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.41. – 548 p.
34. Минфин США отказался называть Китай валютным манипулятором. 15. 04. 2017. – <https://ria.ru/economy/20170415/1492304204.html>.
35. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала. – М. : Политиздат, 1978. – 907 с.
36. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М. : «Дело ЛТД», 1993. – С. 99-103, 125-127.
37. Реально про це йдеться у Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М. : «Дело ЛТД», 1993. – С. 99-103, 125-127.
38. Риккардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
39. Материалы к истории Прохоровской Трехгорной мануфактуры. М. : 1915. Цитується і перекладається автором за електронним ресурсом: <http://www.istorypedia.com/26/193/1627974.html>.

References

1. Holy Bible. Svyato-Uspenskaya Kiev-Pechersk Lavra. – 2009.
2. Ekonomicheskaya istoriya mira : v 6 t. pod obsch. red. d-ra ekon. nauk. prof. M. V. Konotopova. – Т. 1. – М. : KNORUS, 2008. – 496 s.
3. Kulisher I. M. Istoriya ekonomicheskogo byta Zapadnoy Evropy. 9-e izd. T. 1-2. – Cheliabinsk : Sotsium, 2004. – S. 118.
4. Deng G. “The foreign staple trade of China in the pre-modern era”. International History review. – 1997. – Vol. 19. – No. 2. – P. 253-283.
5. Abu-Lughod J. Before European Hegemony: The World System AD 1250-1350. New York: Oxford University Press, 1989. – 464 p.
6. Pouzanov I. I. Osnovni kharakteristiki, pokazniki i umovy zovnishnioy torgivli Ukrayiny: Monografiya / I. I. Pouzanov, V. S. Mshaylov, T. M. Puzanova; pid nauk. red. I. I. Pouzanova; DASOA Derzhkomstat Ukrayiny. – К. : IVTS ALKON NAN Ukrayny, 2008. – S. 7-18.
7. Chaudhuri K. N. Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750. Ch. 9. – Cambridge University Press, 1985 г. – 269 p.
8. Kuznets S. Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations. Paper VIII: Distribution of Income by Size // Economic Development and Cultural Change. – 1963. – Vol. 11. – No. 2. – P. 1-80.
9. Brodel F. Struktury povsednevnyosti. Vozmozhnoe s nevozmozhnoe. Materialnaya tsivilizatsiya, ekonomika s kapitalizm, XV-XVIII vv. Moskva: Progress. – 1986. – Т. 1. – 622 s.
10. Istoriya chelovechestva . Т. 7. Zapadnaya Evropa. Pervaya chast. SPb : Tspografiya knigoizdatelskogo T-va «Prosvyaschenie», 1904. – Razdel 1. – Gl. 5.
11. Veber G. Vseobschaya istoriya. Т. 2. Moskva : Tipografiya V.V. Islen`eva, 1889. – 845 s.
12. Solov`ev S. M. Sochineniya. Razdel «Petr Velikiy». SPb : Tipografiya brat. Panteleevykh, 1882. S. 88-225.
13. Shlosseer F. Vseobschaya isoriya. Т. 5. SPb, Moskva : Izdanie knigotorgovtса-tipografa M. O. Volfa. 1871. – 738 s.; Т. 6. 1872. S. 4-115.

14. Rozhkov N. Russkaya istoriya v sravnitel'no-sstoricheskom osveschenii. T. 6. Petrograd, Moskva: Kniga, 1923. – 285 s.; T. 8. 1923. – 259 s.
15. Istoricheskaya hrestomatiya po novoy s noveyshey istorii. Posobie dlya uchashihsya i prepodavateley. Sostavil Y. G. Gurevich. T. 1. SPb : Tipografia Msnisterstva Putey Soobshcheniya, 1876. – 807 c.; T. 2. SPb : Tipografia M. Merkusheva. 1900. – 603 s.
16. Kuznets S. Aspects of the Economic Growth of Nations: VI. Long-Term Trends in Capital Formation Proportions. – Economic Development and Cultural Change. – 1961 – July. – Vol. 9, No. 4. – Part 2. – P. 1-124 – <http://piketty.pse.ens.fr/files/Kuznets1961.pdf>.
17. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. – M. : Eksmo, 2007. – 960 s.
18. Rogowski R. Commerce and coalitions : how trade affects domestic political alignments. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1989. – 232 p.
19. Krugman P. Growing world trade: causes and consequences. – Brooking Paper on Economic Activity. – 1995. – P. 327-362. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/1995a_bpea_krugman_cooper_srinivasan.pdf.
20. UNCTAD Handbook of Statistics 2002. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.27. – 439 p.
21. UNCTAD Handbook of Statistics 2003. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.28. – 449 p.
22. UNCTAD Handbook of Statistics 2004. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.29. – 473 p.
23. UNCTAD Handbook of Statistics 2005. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.30. – 485 p.
24. UNCTAD Handbook of Statistics 2006-07. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.31. – 514 p.
25. UNCTAD Handbook of Statistics 2008. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.33. – 512 p.
26. UNCTAD Handbook of Statistics 2009. Geneva: UNCTAD. Doc. TD/STAT.34. – 536 p.
27. UNCTAD Handbook of Statistics 2010. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.35. – 548 p.
28. UNCTAD Handbook of Statistics 2011. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.36. – 512 p.
29. UNCTAD Handbook of Statistics 2012. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.37. – 522 p.
30. UNCTAD Handbook of Statistics 2013. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.38. – 522 p.
31. UNCTAD Handbook of Statistics 2014. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.39. – 387 p.
32. UNCTAD Handbook of Statistics 2015. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.40. – 398 p.
33. UNCTAD Handbook of Statistics 2016. Geneva : UNCTAD. Doc. TD/STAT.41. – 548 p.
34. Minfin SSHA otckasalsya nazyvat Kitay valyutnym manipulyatorom. 15. 04. 2017: <https://ria.ru/economy/20170415/1492304204.html>.
35. Marks K. Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii. T. 1. Kn. 1. Protsess proizvodstva kapitala. – M. : Politizdat, 1978. – 907 s.
36. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. Ekomika. – M.: «Delo LTD», 1993. – S. 99-103, 125-127.
37. Realno pri tse ydetsya u Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. Ekomika. – M. : «Delo LTD», 1993. – S. 99-103, 125-127.
38. Rikkardo D. Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya. – M. : Eksmo, 2007. – 960 s.
39. Materialy k istorii Proxorovskoy Trexgornoj manufaktury. M. : 1915. Cituetsya i perekладаetsya avtorom za elektronnim resursom: <http://www.istorypedia.com/26/193/1627974.html>.

УДК 339.96

APPROACH TO FINANCIAL REFORMS IN UKRAINE FOR EUROINTEGRATION: UNCONVENTIONAL VIEW

ПІДХІД ДО ФІНАНСОВИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ З МЕТОЮ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: НЕТРАДИЦІЙНИЙ ПОГЛЯД

ПОДХОД К ФИНАНСОВЫМ РЕФОРМАМ В УКРАИНЕ ДЛЯ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ: НЕТРАДИЦИОННЫЙ ВЗГЛЯД

Lyrova T. V.

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Finance Department, National Academy of Statistics, Accounting and Auditing. E-mail: iibd.ukraine@gmail.com

Липова Т. В.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національної Академії статистики, обліку та аудиту. E-mail: iibd.ukraine@gmail.com

Липовая Т. В.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов Национальной Академии статистики, учета и аудита. E-mail: iibd.ukraine@gmail.com

Abstract. *Existing crises in modern world have shown a deep gap between economic growth and ethical principles that causes aggravation of many problems in the society. World experience shows that a purely pragmatic approach to economic development, while providing acceptable rates of growth, does not solve many fundamental problems of a society, and could lead to growth of extremism and shocks, crises and social unrest. Without a proper understanding of the degree of the gap between socio-economic realities and ethical values, it is difficult to expect overcoming of existing economic problems. Basic finance postulates of the Bible are analyzed; Biblical principles in this area for reforms in Ukraine on European grounds that based on high ethical principles are singled out.*

Key words: *finance, European integration, reforms, taxes, duties, budget, debt, investments.*

Анотація. *Існуючі кризи в сучасному світі показали, що глибокий розрив між економічним зростанням і етичними принципами викликає загострення багатьох проблем в суспільстві. Світовий досвід показує, що чисто прагматичний підхід до економічного розвитку при забезпеченні прийнятних темпів зростання не вирішує багатьох фундаментальних проблем суспільства і може призвести до зростання екстремізму і потрясінь, криз і соціальних труднощів. Без належного розуміння ступеня розриву між соціально-економічними реаліями і етичними цінностями важко очікувати подолання існуючих економічних проблем. У статті проаналізовано основні положення Біблії в сфері фінансів, виділені Біблійні підходи, що можуть бути застосовані для здійснення реформ в Україні на європейських принципах, базуючись на високих етичних принципах.*

Ключові слова: *фінанси, євроінтеграція, реформування, податки, мито, бюджет, борги, інвестиції.*

Аннотация. *Существующие кризисы в современном мире показали, что глубокий разрыв между экономическим ростом и этическими принципами вызывает обострение мно-*

гих проблем в обществе. Мировой опыт показывает, что чисто прагматичный подход к экономическому развитию при обеспечении приемлемых темпов роста не решает многих фундаментальных проблем общества и может привести к росту экстремизма и потрясений, кризисов и социальных трудностей. Без надлежащего понимания степени разрыва между социально-экономическими реалиями и этическими ценностями трудно ожидать преодоления существующих экономических проблем. В статье проанализированы основные положения Библии в сфере финансов, выделены Библейские подходы, применимые для осуществления реформ в Украине на европейских принципах, основанных на высоких этических принципах.

Ключевые слова: финансы, евроинтеграция, реформирование, налоги, пошлины, бюджет, долги, инвестиции.

The current problem. Slow pace of economic reforms in Ukraine and low development rate of the Ukrainian economy require a revision of approaches regarding political and economic governance of the state, as well as introduction of high moral and ethical norms and principles in the sphere of finance and society as a whole.

The aim of the article. The crisis phenomena of the modern world have clearly shown that the deep gap between the material sphere and moral laws causes aggravation of many problems in epysociety. Without a proper understanding of the degree of the gap between socio-economic realities and ethical values, it is difficult to expect overcoming of existing problems. The situation is further complicated by the fact that the use of economic mechanisms is subordinated to the self-serving interests of an overwhelming minority.

Analysis of the latest publications. This topic is little studied in the scientific world. Some aspects of this topic were covered in the works by such researchers as L. Kistersky, V. Heyets, O. Gritsenko, and O. Plotnikov.

The important research results. World experience shows that a purely pragmatic approach to economic development, while providing acceptable rates of growth, does not solve many fundamental problems of a society, which entails the growth of extremism and shocks, crises and social difficulties. Though, in today's world, these problems are exacerbated in both – individual countries and in the international system as a whole.

In this regard it should be noted that the basic principles of organization of economic relations in the society were described as far back in the Bible,

The Bible offers a wide range of economic postulates and recommendations for a successful and harmonious development of a society. Many of its chapters provide direct instruction of economic nature, which are highly relevant for any time and level of technological development. Given a very wide range of economic and social postulates contained in the Bible, the article is going to concentrate on the Bible's ideas related to postulates for financial resources collection and management.

Organizing an effective and fair system of taxation in the state is perhaps one of the central components of economic prescriptions of the Bible, which states that taxes should not be too high, as it leads to tax evasion, social disobedience and, finally, to rebellion. The Bible describes the case when people asked the king to weaken a heavy yoke promising to serve him properly, but, contrary to the advice of elders, he refused to cut taxes and sent his representative to report this to the people. In response, the people stoned him [1. 2 Chron. 10:3, 4, 6, 7, 8,10,11,16, 18].

The Bible repeatedly states that taxes should be levied differentially, that there should not be a single tax rate for the rich and the poor; tax system should be designed to support the poor, not rich, "He that opresseth the poor to increase his riches, and he that giveth to the rich, shall surely come to want" [1. Prov. 22:16]. Further, this same idea is formulated even more vividly:

“And Jesus sat over against the treasury, and beheld how the people cast money into the treasury: and many that were rich cast in much. And there came a certain poor widow, and she threw in two mites ... And he called unto him his disciples, and saith unto them, Verily I say unto you. That this poor widow hath cast more in, than all they which have cast into the treasury. For all they did cast in of their abundance; but she of her want did cast she had, even all her living” [1. Mark 12:41-44].

In Ukraine, the system of tax allocations and social charges does not correspond to the biblical approach. Not only that taxes and social payments in Ukraine are quite high for a transition economy with unsteady and immature market relations and undeveloped entrepreneurship, so they are still the same for all taxpayers, whether a multimillionaire or barely surviving small businessman.

Thus, the shadow economy remains a dominant sector of the Ukrainian economy. If tax rates are reduced, this sector would come out of the shadow, and thus create quite rapidly, a solid basis for a market economy. Even now, while in the shadow, this sector plays some positive role – proving jobs, ensuring salaries, and stimulating consumption in Ukraine, thus providing indirect revenues for the budget.

The New Testament contains a proverb in which Jesus shows an example of mandatory tax payment – paying it for himself and for Peter [1. Mat. 17:24-27]. In the Bible, the need for tax payment was repeatedly discussed between Jesus and his disciples; his responses to the disciples on many issues have long become classic and idioms, although in some cases lost their original meaning. An idiom “To Caesar the things that are Caesar’s ...” is the result of discussions between Jesus and his disciples of the need to pay tribute to Caesar: “...bring me a penny, that I may see it. And they brought it. And he saith unto them, Whose is the image and superscription? And they said unto him, Caesar’s. And Jesus answering said unto them, Render to Caesar the things that are Caesar’s, and to God the things that are God’s” [1. Mark. 12:15-17]. Thus, Jesus makes it clear that it is indispensable to pay taxes.

Similarly, the Bible prescribes to the authorized by the commandment to “take the law of tithing”, and all the rest – to pay it as an evidence that they are alive [Eur. 7:5-8]. Thus, two main types of payments are carried out – taxes (levies and duties) and only servants of temples are exempt from paying them, and the tithe which should be paid by all. The Bible democratically recommends negotiating the amount of taxes to be paid in order to avoid conflicts and disobedience between the monarch and payers of levies and duties to maintain the life of the state and its further development; whereas tithing is more social in nature and is allocated to funding of science, arts and culture, to support the church and its ministers, as well as the needy.

Now, it’s well and widely known from textbooks that the lower the taxes are, the wider the field for taxation is and, consequently, for total tax revenues. The situation is completely different in our case, where a confiscatory type taxation system forces entrepreneurs to hide in the “shadow” to avoid annihilation by their own state. An illustrative example of interdependence between level of taxes, economic performance and budget revenues is the situation in the United States in late 1970s and early 1980s. The Reagan administration that came to power in 1980 inherited quite a dangerous trend of declining economic growth, decreasing budgetary revenues and a steady reduction of jobs. The first step of the new administration was a substantial reduction of taxes. In just several months, signs of improvement became visible – more entrepreneurs appeared, and the increased quantity of tax revenues from them compensated for the lower tax rates [2]. Obviously, the economy cannot react to changes of tax rates immediately. A certain amount of time will pass, but during that period of time the state has to ensure budgetary revenues [3]. For example there is a certain time delay between lowering of tax rates and increasing of budgetary revenues due to the appearance of new businesses and contraction of the shadow

component of the economy. During this time it would be reasonable to use credits extended by International Financial Organizations for replenishment of the state budget.

Such an important component of functioning of a state and formation of its budget revenues as customs is also mentioned in the Bible. Representatives of various professions, including publicans, requested advice regarding their activities: “Then came also publicans to be baptized, and said unto him, Master, what shall we do? And he said unto them, Exact no more than that which is appointed you” [1. Luke. 3:12, 13]. For fees collection the Romans built special premises in some way corresponded to our customs. Publicans enjoyed great influence and trust in a society, but their aides often were embezzlers and extortionists and were considered oppressors, sinners, and thieves. Thus, economic abuses in collecting duties caused the New Testament to prescribe publicans not to take more than due and to adhere to agreed fees.

The parable of the buried talent is sufficiently well known and often referred to by people in everyday life. A parable from the New Testament about a rich man, who gave ten pounds (Greek silver coin) to ten people, is much less known, although it has the same economic sense [1. Luke 19:13-26]. This parable, in fact, contains fundamental principles of financial management, which are not always observed in the modern economy. The Bible specifies that the money should be there, where they are provided a profitable and safe use, and are not kept idle in a hiding place. In contemporary Ukraine, nationals store outside the banking system roughly an amount comparable to the country’s annual budget. That means that enormous resources are kept outside the economy, which badly needs them for development programs and economic reforms.

Various types of debts have long been almost the basic sign of the global economy and also of the entire system of international economic relations. The problem of debt management is known as long as the absence of its solution. Moreover, in recent decades the problem as a virus, spread from developing countries to developed and encompassed even the most powerful contemporary economic group – the European Union [4].

The Bible contains a number of recommendations with respect to debt management. Current international practice often contradicts with these recommendations; in particular, regular debt relief to least developed countries stimulates inefficient use of resources by those countries. Other recommendations of the Bible in this area are, so far, beyond lending practices and debt management techniques. It is interesting to note that external debt write off is permitted to a neighbor or to a brother, that is, in the biblical interpretation, to citizens of the country. But with a foreigner it is recommended to recover a debt: “Of a foreigner thou mayest exact it again: but that which is thine with thy brother thine hand shall release” [1. Deuteron 15:3].

The Bible repeatedly expressed the idea that oneself should not borrow, but lend, because it brings power over other nations: “For the Lord thy God blessed thee: and thou shalt lend unto many nations, but thou shalt not borrow; and thou shalt reign over many nations, but they shall not reign over thee” [1. Deuteron 15:6]. This idea is fully in line with the current practices of Ukraine, when international creditors and donors advance claims to the country which are not quite acceptable but indispensable for repaying old debts accumulated to the same creditors.

Credit relations occupy a special place in the Bible. Many guidelines and recommendations of the Holy Scripture are extremely relevant not only for the Ukrainian economy, but also for many other developed countries. The Bible prescribes that credit instruments should be treated very selectively and not all borrowers deserve being credited.

So, the Bible recommends not to credit neighbors, i.e. citizens. But foreigners, whom you want to win economically, can be provided loans to, “Thou shalt not lend upon usury to thy brother; usury of money, usury of victuals, usury of any thing that is lent upon usury: Unto a stranger thou mayest lend upon usury” [1. Deuteron 23:19, 20]. Probably, it means that needy

neighbors should be provided with financial support, as prescribed in many chapters of the Bible. So come in many developed countries (EU, USA, Canada), where government programs available to citizens socially important loans, particularly long-term, a symbolic interest. For example, long-term loan for a purchase of a first home can be obtained with the interest rate of 2-4% per annum.

In the modern economy loans against collateral (real estate, land, vehicles, etc.) became a widespread practice. In Ukraine as well as in other countries there are frequent bank failures that were actively handing loans against a pledge, thereby contributing to “overheating” of the economy, bringing its decline and crisis, thus making mortgage resources illiquid. The Bible says: “No man shall take the nether or the upper millstone to pledge: for he taketh a man’s life to pledge” [1. Deuteron 24:6].

The deepening of the economic crisis leads to a more general and widespread problem, namely that of market transformations not being accepted by the public. Ukrainians tend to associate the market economy with today’s poverty and corruption. One of the most difficult tasks which Ukraine faces on its way to democratic market transformation is to change the mentality of millions of its citizens. People will have to realize the essence of the changes involved, and to trust in them. To achieve this, strenuous everyday work is required to explain to people the aims of the market transformation and the steps by which to implement them. The population will have to understand and support market reforms, some attempts were already made in Ukraine to employ a comprehensive approach, but no one in the country has yet tried to forecast the consequences of certain measures, even from a short-term prospective [5]. This lead to faults in the economy, and even worse, to a compromising of market reforms in the eyes of the society. No efforts in Ukraine have ever been made to secure support for market reforms among the general public.

The economic and investment climate in Ukraine is one of the most unfavorable in the world for foreign investors. It is no wonder, that Ukraine is not a real rival in the global competition for capital. The reasons for Ukraine’s unattractiveness are numerous and well known: over-regulation of the economy, high and complicated taxes, violations of contractual agreements, etc. All these make it clear to a foreign investor that until now Ukraine has not created the necessary pre-conditions for capital accumulation and its efficient use. But, maybe the most serious sign of an unfavorable economic climate in Ukraine for foreign investors is the under-investment of domestic capital. If a domestic investor is not ready to take the risk of investing in his own economic environment, all the more reason that a foreign investor would not be willing to undertake risky investment in Ukraine. Because of this, Ukraine is unfortunately gaining the reputation of a country which is not able to develop quality investment projects, and is unable to effectively use foreign investment resources to introduce real market transformation in the economy.

Conclusions. Practice proves that it is impossible to reach positive results without complex development of a domestic market, which is the basis of any economy. This is what is now called a general economic climate in a country, which should be created on the bases of a well-developed program [6]. Such a program should begin with the formation of a highly professional team, and should be completed by restructuring of unprofitable enterprises and development of entrepreneurship. The process of developing adequate laws and regulations, as well as foreign economic and foreign political strategy for the country should be based on the implementation of ethical economic norms prescribed by the Bible.

Thus, the current world economic crisis has shown that the rupture of the material sphere with moral laws and postulates can be very profound. However, the current crisis is global not only in a geographical or economic sense, it is also and even more so political and civilizational.

Without a proper understanding of semantic character of the crisis it is difficult to expect overcoming of existing problems. The situation is complicated by the fact that the design and application of economic mechanisms are subordinated, first of all, to the self-serving interests of the overwhelming minority.

Thus, we need not only new economic mechanisms to overcome the current crisis, but also new approaches that take into account spiritual, moral and other universal values. Christianity, as the dominant religion in many highly developed countries (and in Ukraine), offers a wide range of postulates and recommendations for the successful and harmonious development of society. Many sections of the Bible contain direct instructions of an economic, legal and international nature that have an enduring significance for society at any level of technological development.

References

1. Holy Bible, Authorised King James Version, Collins Bible publishers since 1839.
2. Kistersky L. L. U poshukakh vykhodu z kryzy: Biblia ochyma ekonomista // *Economika Ukrainy*. – 2014. – № 1. – S. 21-32.
3. Geyets V. M., Grytsenko A. A. Vykhid z kryzy (Rozdumy nad actualnym u zviazku z prochyttannym) // *Economika Ukrainy*. – 2013. – № 6. – S. 4-18.
4. Kistersky L. L., Plotnikov O. V. Shlakhy ta instrumenty evroinytegracii // *Golos Ukrainy*. – 2012, 23 bereznia.
5. Kistersky L. L., Lipovaya T. V., Ginevsky A. I. Postulaty Biblii dlia evrointegracii // *Actualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, IMV KDU imeni Tarasa Sherchenka*, 2013, Vypusk 115, chastyna I. – S. 3-13.
6. Kistersky L. L. *Economichna bezpeka Ukrainy* // *Nauka i oborona* – 1999. – № 2. – S. 30-36.

Список використаних джерел

1. Holy Bible, Authorised King James Version, Collins Bible publishers since 1839.
2. Кістерський Л. Л. Упошуках виходу з кризи: Біблія очима економіста // *Економіка України*. – 2014. – № 1. – С. 21-32.
3. Геєць В. М., Гриценко А. А. Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) // *Економіка України*. – 2013. – № 6. – С. 4-18.
4. Кістерський Л. Л., Плотніков О. В. Шляхи та інструменти євроінтеграції // *Голос України*. – 2012, 23 березня.
5. Кістерський Л. Л., Липовая Т. В., Гиневський А. И. Постулаты Библии для евроинтеграции // *Актуальні проблеми міжнародних відносин, ІМВ КДУ імені Тараса Шевченка*, 2013, Випуск 115, частина I. – С. 3-13.
6. Кістерський Л. Л. *Економічна безпека України* // *Наука і оборона*. – 1999. – № 2. – С. 30-36.

УДК 340.1; 330.341

**ЄВРОПЕЙСЬКА РЕФОРМАЦІЯ ТА УКРАЇНА:
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ
СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ**

**EUROPEAN REFORMATION AND UKRAINE:
ECONOMIC AND LEGAL DIMENSION OF THE DEVELOPMENT
OF THE MODERN STATE**

**ЕВРОПЕЙСКАЯ РЕФОРМАЦИЯ И УКРАИНА:
ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ РАЗВИТИЯ
СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА**

Львова О. Л.

Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. E-mail: Lvova-a@mail.ru

Романенко О. А.

Кандидат економічних наук, доцент Київського Національного торгово-економічного університету, член Ради молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України. E-mail: romanenko_olya@ukr.net

Lvova O. L.

PhD, senior researcher, senior researcher of Institute of state and law by Koretsky of a National Academy of Sciences of Ukraine. E-mail: Lvova-a@mail.ru

Romanenko O. A.

PhD, Associate professor of Kyiv national trade-economic University, member of Council of Young Scientist in Ministry of Science and Education of Ukraine. E-mail: romanenko_olya@ukr.net

Львова Е. Л.

Кандидат юридических наук, старший научный сотрудник Института государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины. E-mail: Lvova-a@mail.ru

Романенко О. А.

Кандидат экономических наук, доцент Киевского Национального торгово-экономического университета, член Совета молодых учёных при Министерстве образования и науки Украины.

E-mail: romanenko_olya@ukr.net

Анотація. *Свого часу Європа переживала занепад церкви, освіти, економіки тощо. Причиною цього була тотальна влада церкви над людиною і державою, і нав'язуваний страх перед нею. Реформація 1517 року сприяла поверненню до духовних витоків, що відродило Європейську цивілізацію. Україна проходила власний шлях занепаду, що був пов'язаний із примусовим насадженням комуністичної тоталітарної ідеології і страхом, що так само руйнувало цінність людини, її свободу і права. З огляду на у статті аналізуються ідеї видатних реформаторів (М. Лютера, Ж. Кальвіна, Е. Роттердамського та ін.), досвіду європейської Реформації і запозичення її найкращих взірців для реформування нашої країни, зокрема, у сфері економіки та права.*

У статті також здійснюється аналіз соціально-економічного становища, освіти та державності до і після Реформації. Наголошується, що рушійною силою переходу від епохи Середньовіччя до відродження та становлення успішних держав стало, переду-

сім, переосмислення цінностей народу. Розквіт європейських країн відбувся саме завдяки впровадженню у державну діяльність Біблійних принципів, на яких наголошували реформатори. Доводиться, що країни, які формувалися під впливом протестантизму, мають найнижчі прояви корупції. Також досліджується сучасне законодавство України щодо відображення у ньому вказаних принципів і зауважується на потребі запозичувати найкращий досвід розквіту європейських країн та їх принципи.

Ключові слова: біблійні принципи, державна влада, економіка, права людини, Реформація, цінності.

Abstract. *Europe was experiencing the decline of the Church, education, economy and the like at the time. The reason for this was the totality of the Church's power over man and the state, and imposed fear of it. The reformation 1517 helped to return to the spiritual origins, which revived European civilization. Ukraine took its own path of decline that was associated with the forced imposition of Communist totalitarian ideology and fear that has destroyed the value of man, his freedom and rights. With regard to the aforementioned, the article analyzes the ideas of prominent reformers (Luther, Calvin, Rotterdam, etc.), the European experience of the reformation and borrowing of the best examples for the reform of our country, particularly in the field of Economics and law.*

The article also analyzes the socio-economic status, education and statehood before and after the reformation. It is noted that the driving force of the transition from the middle Ages to the Renaissance and formation of successful States was, above all, the rethinking of the values of the people. The heyday of European countries took place through the implementation of the state activity of the Biblical principles that the reformers spoke. It is a proven fact that countries formed under the influence of Protestantism, have the lowest corrupt rate. The article also examines the current legislation of Ukraine concerning to reflect these principles, and notes the need to adopt the best experience of the heyday of European countries and their principles.

Key words: *biblical principles, government, economy, human rights, reformation, values.*

Аннотация. *В свое время Европа переживала упадок церкви, образования, экономики и т. п. Причиной этому была тотальная власть церкви над человеком и государством, и навязываемый страх перед ней. Реформация 1517 года способствовала возвращению к духовным истокам, что возродило Европейскую цивилизацию. Украина проходила собственный путь упадка, который был связан с принудительным насаждением коммунистической тоталитарной идеологии и страхом, что так же разрушало ценность человека, его свободу и права. В связи с этим в статье анализируются идеи выдающихся реформаторов (Г. Лютера, Ж. Кальвина, Э. Роттердамского и др.), опыт европейской Реформации и заимствования лучших образцов для реформирования нашей страны, в частности, в сфере экономики и права.*

В статье также производится анализ социально-экономического положения, образования и государственности до и после Реформации. Отмечается, что движущей силой перехода от эпохи Средневековья до возрождения и становления успешных государств стало, прежде всего, переосмысление ценностей народа. Расцвет европейских стран состоялся именно благодаря внедрению в государственную деятельность Библейских принципов, о которых говорили реформаторы. Доказывается, что страны, которые формировались под влиянием протестантизма, имеют самые низкие проявления коррупции. Также исследуется современное законодательство Украины относительно отражения в нем указанных принципов и отмечается необходимость заимствовать лучший опыт расцвета европейских стран и их принципы.

Ключевые слова: *библейские принципы, государственная власть, экономика, права человека, Реформація, ценности.*

Постановка проблеми. Перехід України від командно-адміністративної атеїстичної держави до вільної демократичної для багатьох українців став болісним і незрозумілим. Сформоване атеїстичною пропагандою помилкове бачення про те, що рушійною силою прогресу є матеріальні, а не моральні чинники, призвело до руйнування інституту сім'ї, «дикого капіталізму», зневаги до освіти й науки, зростання криміналу та корупції.

Через 25 років від дня проголошення незалежності України напередодні 500-річчя Реформації ми знову стоїмо перед запитаннями: що стало причиною успіху країн, які цінності й система переконань людей вплинули на формування найпотужніших економік світу, найефективніших систем освіти, захисту прав людини, наукових відкриттів, найефективніших моделей управління? Кожна людина прагне жити в безпечній та економічно розвинутій країні, де є можливість реалізовувати свої здібності. Чи має Україна шанс стати успішною? Чому розвинуті країни світу стали успішними, які чинники на це вплинули? Чи можна використати їх досвід для розвитку своєї країни і добробуту народу?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українській юридичній та економічній літературі практично відсутні наукові дослідження даної проблеми, зокрема, впливу ідей великих реформаторів на державну владу, управління, правову систему, економічний розвиток України тощо. Лише поодинокі вчені, у тому числі – автори даної статті, торкаються згаданих питань. Переважно ці питання є предметом вивчення європейських дослідників, що вже само по собі вказує на неабияку актуальність та новизну дослідження. Теоретичним підґрунтям для досягнення мети статті стали наукові праці філософсько-правового та історичного аспектів епохи Реформації та її значення.

З огляду на це **метою статті** є аналіз ідей та досвіду європейської Реформації і запозичення її найкращих взірців та моделей для реформування нашої країни, зокрема, у правовій та економічній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. У різні історичні епохи різним народам притаманні були свої процеси, що реформували усе суспільне життя. Так, свого часу Європа переживала занепад церкви, освіти, економіки, влади та взагалі, руйнацію усього духовного й цінного, що з давніх-давен слугувало фундаментом для побудови суспільства й держави. Причиною цьому була тотальна влада церкви над людиною і державою, і нав'язуваний страх перед нею. Реформація 1517 року сприяла поверненню до духовних витоків, що відродило Європейську цивілізацію. Україна проходила власний шлях занепаду, що також був пов'язаний із примусовим насадженням комуністичної тоталітарної ідеології і страхом, що так само нищило, передусім, церкву, віру і цінність людини. Повертаючись в історичне минуле і споглядаючи європейський досвід, стає зрозумілим, що наша держава має власний шлях виходу із кризи, спричиненої, перш за все, руйнацією усього духовного, що притаманне українському народові.

Слід особливо підкреслити, що з метою визнання вагомого внеску протестантських церков і релігійних організацій у розвиток різноманітних сфер життя держави, вияву поваги до їх ролі в українській історії та становленні незалежної держави, Президент України Петро Порошенко 26 серпня 2016 року підписав *Указ «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації»* [5].

Ключовими, найгострішими питаннями епохи Середньовіччя за тих умов, які кардинально вплинули на усі сфери життя суспільства і держави, і які ми маємо намір проаналізувати нижче, були питання прав і свобод людини, їх економічного добробуту, державного правління та меж влади.

Хто ж ці видатні особистості, які ризикуючи власним життям, заявляли правду про істинну сутність людини, її права, держави та владу, чим реформували увесь хід історії європейської цивілізації?

Одним із рушійних двигунів реформаційного руху був *Ян Гус*, який, як і його попередники-реформатори, передусім сконцентрував свою увагу на критиці церкви у Чехії, яка як ніхто була заражена жадобою до грошей та земельних володінь і відвернулася від свого духовного послання. Критика церкви зачепила й світську владу феодального суспільства – короля, дворянство, бюргерство тощо, оскільки люди повсякдень відчували страждання й несправедливість як від вищої духовної влади, так і від світської. Священники змушували народ платити за хрещення, за сповідь, за погребіння, за причастя, за вінчання і т. п. [10, с. 43-44]. Також реформатор стверджував, що селянин, за божим і людським законом, має безспірне й необмежене право використовувати і передавати на свій розсуд майно, набуте важкою працею [14, с. 53-54].

З огляду на їх зловживання Ян Гус проголошує, щоб люди підкорялися владі як духовній, так і світській, однак не сліпо, а в межах дозволеного, тобто лише в тих випадках, коли наказ не суперечить заповідям Божим. Адже влада, яка віддає нехристиянські накази і яка сама порушує настанови Божі, не може вважатися справжньою владою, що визнана Богом [10, с. 49].

Підіймаючи свій голос на захист так званих еретиків, переслідуваних інквізицією і світською владою, стверджуючи, що підданий не зобов'язаний виконувати розпорядження духовних і світських феодалів, які наказують що-небудь всупереч Священному Писанню, Ян Гус, таким чином, створив вчення про умовну покору духовній і світській владі. Більше того, якщо духовна влада йде проти вчення Христа, то, на його думку, їй слід чинити опір [18, с. 66-67].

Отже, велич вчення Яна Гуса полягала у тому, що воно ставило під сумнів непохитність і вічність феодальних порядків, заснованих на безумовній покорі [14, с. 53-54].

Згодом проти непохитного авторитету папства та зловживань церкви у Німеччині виступив *Мартін Лютер*, що похитнуло значення церковної ієрархії і носієм релігійної санкції стала розглядатися уся спільнота віруючих, тобто сам народ. Це сприяло активному розвитку демократичної тенденції у розумінні держави. У XVII–XVIII ст.ст., як наголошує І. Фокін, саме протестанти виступили головними борцями за свободу і демократію, і у цьому розумінні радикально вплинули на історичний розвиток Європи [9, с. 112-113].

Розглядаючи державу і церкву як одне ціле, Мартін Лютер у 1520 р. висловив думку про перевагу світської влади над духовною [8, с. 81-82]. Сам інститут влади Лютер вважав справедливим, божественним та корисним улаштуванням. Свою особисту заслугу реформатор вбачав у тому, що він заснував і ствердив світську владу, виходячи із принципів Священного Писання.

Лютер відводив світській владі досить широке поле діяльності: збереження миру і порядку серед людей, адміністративні функції, контроль над внутрішньою і зовнішньою торгівлею, турбота про виховання і освіту молоді, допомога непрацевдатним. Вирішенням цих завдань мали займатися посадові особи, до яких Лютер висував такі ж вимоги, як і до інших професій. Він наполегливо підкреслював, що при здійсненні своїх функцій вони повинні переслідувати не власні корисні інтереси, а інтереси підданих. «Не людьми, а свинями і псами, – писав реформатор, – повинні управляти такі особистості, які не шукають в управлінні нічого, окрім своєї користі і честі» [8, с. 86-87].

Мартін Лютер, так само, як і Ян Гус, проголошує: «Якщо князь вчиняє протизаконно, чи має народ слідувати за ним? Ні, тому що проти закону не можна діяти нікому, адже Богу (Який ввів закон), належить підкорятися більше, ніж людині» [11, с. 147].

За висловлюванням Е. Еріксона, принциповим курсом Мартіна Лютера було Священне Писання. Юридичні навички Лютера зробили його легальним текстом, адже згодом конституції почали гарантувати індивідуальні права і таким чином протестантизм почав робити свій внесок у спосіб життя, що вільний від терору [17, с. 431].

Швейцарський реформатор *Жан Кальвін*, з якого почалася трансформація Женеви, боровся за те, щоб кожна людина могла вільно спілкуватися з Богом і отримати спасіння. Звичайно, він не обмежився лише цим, але він почав саме з цього, щоб трансформувати суспільство, в якому жив [21, с. 97-101].

Кальвін та його соратники досліджували Священне Писання й вчили людей про те, що Бог говорить стосовно кожної сфери життя. Тому їх метою було побудувати місто відповідно до Слова Божого, місто, яке б стало моделлю для усієї Європи. І насправді, на той час Женева була особливо страшним, злочинним, аморальним містом. Саме тому дивно, як вона стала настільки розвинутою так швидко. Як місце криміналу й корупції стало перетином міжнародної дипломатії, центром гуманітарної допомоги і міжнародних організацій? Як місце тотального невігластва стало місцем з найкращими школами, місцем, де ворожі країни зустрічаються для підписання важливих угод?

Коли Макс Вебер шукав причини Західного матеріального процвітання, то заявив, що це почалося в Женеві і в цьому є заслуга Кальвіна та його вчення.

Як і Мартін Лютер, Жан Кальвін обґрунтовував межі державної влади. Він писав, що сфера дії влади обмежена, передусім, сферою природного суспільного блага (*bonum commune naturale*). Однак він пішов ще глибше у розумінні меж – від матеріальних до духовних, вказуючи, що держава не може відати такими духовними матеріями, як совість. Тому саме вона, совість названа однією з меж влади держави.

Наступна межа державної влади, за Жаном Кальвіном, виходить із природи індивідів, що проживають у даній державі. Людина не була створена державою, існує не завдяки їй і не задля неї. Як носій образу і подоби Божої, вона має обов'язки і відповідальність у приватному житті, що виходять за межі її обов'язків перед державою, і для цього людині має бути надана певна свобода, на яку держава не має зазіхати.

Третя межа, що обмежує державну владу, на справедливе переконання Жана Кальвіна лежить у таких природних сферах суспільства, як дім, сім'я, школа, церква, різного роду економічні і соціальні організації, чиє походження чи спосіб існування не пов'язані з державою. Втручання держави тут можливе лише у випадку, коли вони виходять за встановлені межі чи погрожують добробуту інших сфер життєдіяльності індивідів чи держави [12, с. 111-113].

Жан Кальвін протягом усієї історії виступав проти абсолютизму й олігархії. Кальвіністи домагалися прийняття чітко складених конституцій, де були б конкретно окреслені права громадян, а члени парламенту чи конгресу розглядалися б як представники народу, які делеговані для захисту їх прав від узурпації влади чи її незаконного вживання главою чи чиновниками. Біблія вчить, що навіть влада царів Саула і Давида, яка була встановлена і освячена Богом, настала лише після народного волевиявлення [12, с. 102-103].

Жан Кальвін також застерігав, що, оскільки свідомість слуг державної машини викривлена гріхом і при здійсненні офіційних справ вони не слухаються заповідей Слова Божого, то держава втрачає можливість розвиватися у правильному напрямі [21, с. 108-109]. Тому наступною пересторогою кальвіністів задля запобігання тиранії полягає у розподілі правління на три види влади: законодавчу, виконавчу і судову – без підкорення їх одна одній. Ця система була збалансована згідно Старого Заповіту (книга Повторення Закону та Пророка Ісаї 33:22), де описано розподіл влади. Така Женевська модель була за-

позичена і адаптована іншими країнами, навіть декілька сторіч потому в Конституції США використано ту саму модель поділу влади на три гілки [21, с. 105-107].

Оскільки політичний режим чи будь-які форми правління неодмінно постають з характеру особистості правителя, то з огляду на це в епоху Реформації висувалися суворі вимоги. Так, у *Еразма Роттердамського*, священника, великого мислителя епохи пізнього Відродження, склалася власна політична філософія – сукупність поглядів на владу, політику, міжнародні відносини, економічні проблеми та законодавство: «Государ повинен пам'ятати, що він є людина й управляє вільними людьми, спрямовуючи їхню волю в єдине річище, щоб досягти спільного блага» [7, с. 105].

У своєму трактаті «Виховання християнського государя» Еразм наголошує, що для такого правителя щастя свого народу має бути найдорожчим над усе, який він повинен любити й плекати, як власне тіло і управляти довіреною йому країною так, щоб дістати схвалення Христа [16, с. 96]. Поряд з посиланнями на Євангелія (Матвія 20:25-26 та ін.) Еразм обґрунтовує свої положення й правовими аргументами. Обов'язки правителя по відношенню до свого народу мислитель виводив із того, що він виконує суспільні функції і тому має ухилятися від будь-яких мотивів приватного чи особистого характеру. «Не обертай на свою користь суспільне, а віддавай на спільне благо й те, що належить тобі, і усього себе. Багато чим народ тобі зобов'язаний, ти ж народу зобов'язаний усім» [15, с. 73].

Отже, усі названі ідеї зводилися до головного – держава має визнавати існування Бога і свою відповідальність перед Ним. Це також стверджено в Декларації Незалежності США, де проголошено, що «Творець наділив Свої творіння невід'ємними правами». Таким чином, борг держави – заохочувати повагу до Бога, захищати церкву, сприяти дотриманню створеного Богом морального закону. У часи морального занепаду суспільства держава має вселяти повагу до закону Божого своїм громадянам [12, с. 151].

Одним із прикладів змін і розквіту історії країн саме завдяки впровадженню у державну діяльність Біблійних принципів є Норвегія. Здається, що вона стала багатою й успішною завдяки запасам нафти у Північному морі. Однак є й інші країни, які багаті ресурсами, але водночас їх населення є бідним, ними правлять корумповані деспоти, а люди позбавлені свободи і прав. Слід сказати, що ще два століття назад Норвегію була чи не найбіднішою країною Європи, яка страждала від постійних війн із своїми сусідами, люди були позбавлені свободи настільки, що не могли мандрувати навіть в межах своєї країни.

Одним із рушійних особистостей змін у Норвегії став місіонер, норвежець *Ганс Нельсон Хейдж*, який, всупереч вимогам влади, мандрував власною країною і навчав людей біблійним принципам життя. Люди почали розвиватися і стали справжніми лідерами змін. Дізнавшись, що Біблія вчить про уряд, вони стали приймати участь у державному житті, використовуючи біблійні принципи. Вчення Хейджа і його робота були лише початком проти тиранії економічної системи, яка віками перебувала під монополією вищого класу. Пізніше його послідовники, коли було проголошено незалежність Норвегії у 1814 році, допомогли створити першу Конституцію Норвегії, перетворивши її в одну з найсвобідніших країн у світі, засновуючись на біблійних принципах [21, с. 65-71].

Англійський історик Г. Бокль казав: «У давнину найбагатшими країнами вважалися ті, у яких природа була найбільш рясна; тепер же найбагатші країни ті, у яких людина найбільш діяльна». Віктор Гюго визначав: «Велич народу вимірюється не його численністю... Єдиним мірилом є його розумовий розвиток та моральний рівень».

З огляду на зазначене, представимо порівняльну характеристику релігійного та соціально-економічного становища, освіти та державності до і після Реформації.

Таблиця 1

**Аналіз соціально-економічного становища, освіти та державності
до і після Реформації [13]**

До Реформації	Після Реформації
Релігійне становище	
Божим покликом вважається лише служіння священства та монахів	Покликом вважається будь-яка сумлінна праця
Падіння авторитету папської влади внаслідок численних зловживань	Рівність перед Богом священників та «мирян»
Продаж індульгенцій (прощення гріхів за гроші)	Прощення неможливо купити за гроші – а тільки вірою
Переслідування та репресії вільнодумців	Релігійна свобода
	Виникнення протестантських церков, де проповідували біблійні стандарти: 1) лише Христос є головою Церкви, 2) Біблія – головний авторитет, 3) лише вірою в Ісуса Христа людина може отримати спасіння
Економічне становище	
Відсутність ціннісного ставлення та мотивації до чесної праці	Новий погляд на повсякденну діяльність як на покликання від Бога, а на успіх як нагороду за чесну працю
Експлуатація духовенством та дворянством селян	Виникнення протестантської «трудової етики»
Пригнічення підприємницької діяльності	Будь-яка праця вважається почесною
Основа економіки – сільське господарство	Активний розвиток підприємницької діяльності
	Активний розвиток промислового виробництва
Освіта та наука	
Низький рівень грамотності серед населення	Підвищення рівня грамотності населення
Обмежене право на навчання для жінок	Право на навчання в школі для жінок
Схоластика – домінуючий «науковий» метод	Відмова від схоластики в університетах
Відірваність науки від реального життя	Розвиток експериментальної науки
Латина – головна мова науки та літератури	Створення літературних норм сучасних європейських мов
Держава та право	
Влада в руках католицької церкви і монархії	Влада переходить до рук обраних парламентів
Неактивність громадян в процесі державотворення	Відділення церкви від держави
Закон діє в інтересах церковних магнатів і монархів	Формування активного громадянського суспільства
	Верховенство права та закону та рівність усіх перед законом

Рушійною силою переходу від епохи Середньовіччя до відродження та становлення успішних держав стало, передусім, переосмислення цінностей народу. Це був результат Реформації. Крім того, винайдення Гутенбергом друкарського верстату теж стало поштовхом до підвищення рівня освіченості народу та доступності Євангелія в друкованому вигляді. Освіченість людей, таким чином, безпосередньо сприяла прогресивним змінам у економіці, праві та державному управлінні.

Європейська Реформація, яка на увесь світ проголосила верховенство Бога і цінність людини не лише у релігійних, а й у державних справах, в економіці та праві, через століття зберегла, розвинула і втілила вказані вище принципи у законодавстві і в державне управління багатьох країн світу, і стали також частиною державно-правового поля України.

Так, у Преамбулі *Конституції України 1996 р.* проголошується, що Верховна Рада України від імені Українського народу приймає цю Конституцію, «виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатотисялітню історію українського державотворення, усвідомлюючи *відповідальність перед Богом*, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями» [1].

Зазначене покладає суворі етичні вимоги до осіб, які несуть тягар здійснення державної влади. Зокрема, ст. 4 *Закону України «Про державну службу в Україні»* № 889-VIII від 10. 12. 2015 р. [4] визначає принципи державної служби, серед яких верховенство права, законність, добросовісність, рівність тощо. А ст. 3 серед їх обов'язків називає обов'язок поважати гідність людини, не допускати порушення прав і свобод людини та громадянина.

На згадку реформаторських тез про те, що правителі не є досконалими людьми і їх свідомість зіпсована гріхом, слід згадати положення ст. 22 *Закону України «Про запобігання корупції»* від 14. 10. 2014 р. № 1700-VII [3], яка вказує на обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища та щодо одержання подарунків і т. п. А Розділ V закону містить ряд етичних норм щодо поведінки і способу життя державних службовців.

З цією метою також розроблено й затверджено *«Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування»* (Затверджено Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05. 08. 2016 р. № 158) [6], основною метою діяльності яких визнається служіння народу України та територіальній громаді, охорона та сприяння реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина (п. 3), також в процесі своєї діяльності вони «мають шанувати народні звичаї і національні традиції» (п. 9). Зокрема, людину і громадянина – їх конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні та інші цінності, відповідно до ст. 3 *Закону України «Про основи національної безпеки»* від 19. 06. 2003 р. № 964-IV [2], визнано об'єктами національної безпеки в Україні.

Отже, зміст українського законодавства щодо державної влади та людини починає наповнюватися ідеями про повагу до людини та її гідності з боку посадових осіб, що не лише були проголошені реформаторами, а й втілювані їх послідовниками у діяльності органів державної влади у законодавстві, в економіці тощо. Зазначене корінним чином змінило Європейську цивілізацію і підняло її на гідний рівень свого розвитку.

У результаті порівняльного аналізу рейтингу країн з найбільшими запасами природних ресурсів та переліку лідерів розвинутих держав з'ясувалося, що наявність значних запасів корисних копалин та велика кількість населення не є запорукою відродження країни, зміцнення добробуту її народу та підвищення індексів людського розвитку.

Саме зміна поведінки людей у результаті переосмислення християнства та віри кардинально вплинули на рівень довіри серед людей, на співпрацю серед населення, на формування здорового способу життя й на духовно-моральне виховання на засадах християнських цінностей любові до Бога та ближнього. Реформація кардинально змінила церкву, державу, бізнес, культуру, політику, право та науку в країнах, де люди її підтримали.

Згідно результатів наукових економічних досліджень [13], поведінковими факторами, що впливають на економічний розвиток країн є: довіра, кооперація, здоровий спосіб життя, релігія (система переконань людей).

Таблиця 2

Поведінкові фактори економічного розвитку

Фактор	Наукове дослідження	Оцінка впливу
Довіра	Knack and Keefer, 1997; Glaeser et al., 2000 [24]	Чим вище є рівень довіри в країнах тим більший ВВП на душу населення
	Біблія (Притчі 31:11)	«довіряє їй (жінці) серце її чоловіка, і йому не забракне прибутку!» Соломон вважав, що довіра чоловіка до дружини призводить до матеріального процвітання родини
Кооперація ("співпраця"):	(Henrich et al., 2001) [23]	Кооперація сильно корелює з рівнем інтеграції ринків
Здоровий спосіб життя:	(Ciarroni, 2011) [20]	- Існує пряма залежність між тютюнопалінням і ВВП в країні;
		- 6 мільйонів людей вмирає щороку через паління і пов'язані з ним хвороби;
		- з'являються вроджені дефекти;
		- підвищуються витрати на лікування;
		- відбувається негативний вплив на навколишнє середовище.
Релігія і система переконань:	Макс Вебер був перший, хто виявив кореляцію між Реформацією і позитивними економічними результатами (Rubin, 2016) [26]	Реформація сприяла зростанню факторів, що впливають на успіх держав:
		- поглиблення освіти населення;
		- натхненні наукові відкриття,
		- захист прав людини;
		- активний розвиток підприємництва;
		- створення соціальних мереж (church);
		- уконалення соціальної етики (використання християнських принципів на робочому місці);
		Усі ці чинники впливають на економічний ріст!

Джерело: [19, с. 811-846; 20; 23, с. 73-78; 24, с. 1251-1288; 25; 26; 27; 28].

В Україні за останні 3 роки можна діагностувати позитивні зміни в динаміці цих чинників, що може призвести до економічного процвітання.

1) «Довіра»: довіра до співвітчизників зростає з 45% в 2013 році до 52% в 2015 році; довіра до влади стала менше у 2016 році, хоча вище ніж у 2013 році [27];

2) «Співпраця»: українські люди більше жертвують коштів; в Україні стало більше волонтерів [27];

3) «Здоровий спосіб життя»: тютюнопаління зменшилося з 25,6% в 2008 році до 18,4% в 2015 році [28]; обмежені зони для паління (public places, universities, etc.).

4) «Релігія і система переконань»: Президент підписав Указ «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації» [5], що дозволяє припустити, що дослідження і впровадження досвіду успішних країн світу може призвести до економічного росту.

Наукові дослідження доводять [13], що саме країни, які формувалися під впливом протестантизму, мають найнижчі прояви корупції [25, с. 399-457], а громадяни цих країн мають найвищий рівень щастя [22, с. 88-120]¹. Протестантські країни також є значно ба-

¹ Згідно цих досліджень, країни з комуністично-атеїстичним минулим мають найнижчий рівень щастя.

гатшими [26]. Протестантські країни є в середньому на \$13406 багатші на душу населення, ніж країни без протестантів, і на \$9506 багатші, ніж католицькі країни. Також, найбільший рівень довіри зафіксований саме у протестантських країнах (Норвегія, Нідерланди, Швеція, Фінляндія, Австралія, Швейцарія, Німеччина, Велика Британія, США), і саме ці країни мають найвищі середні річні зарплати (рис. 1).

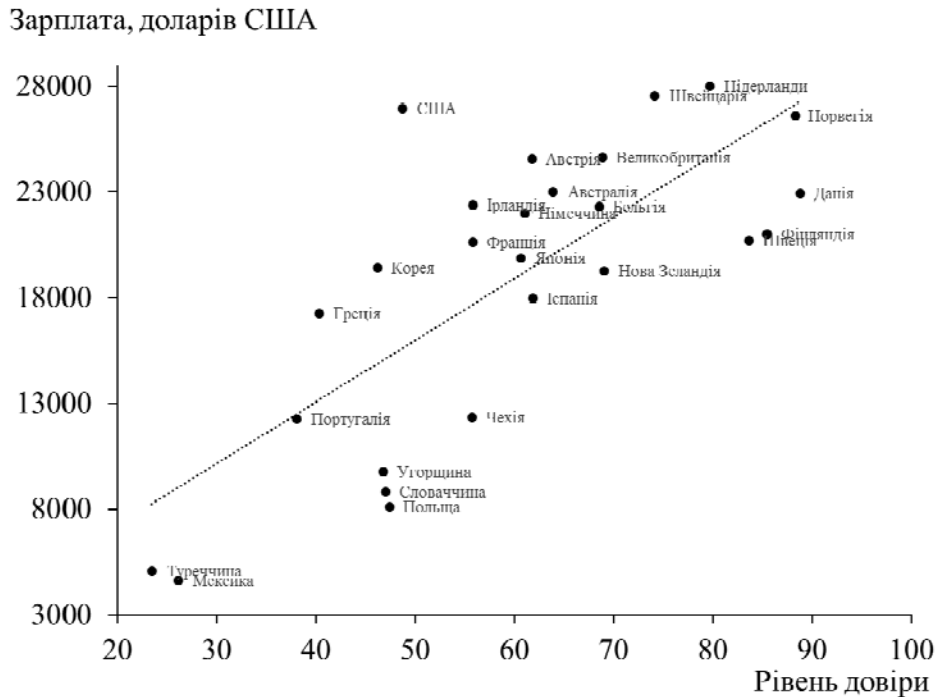

Рис. 1. Річна зарплата і рівень довіри, 2007 рік.

Джерело: за даними європейського соціального опитування (European Social Survey).

Висновки. Отже, здійснивши аналіз ідей та досвіду європейської Реформації і запозичення її найкращих взірців та моделей для реформування нашої країни, зокрема, у правовій та економічній сфері, ми дійшли таких висновків.

Проголошуючи Біблійні принципи видатні реформатори виступали проти абсолютизму, олігархії, сприяли прийняттю конституцій на основі вказаних принципів, де були б конкретно окреслені права громадян, а члени парламенту чи конгресу розглядалися б як представники народу, які делеговані для захисту їх прав від узурпації влади. Сьогодні чисельні із цих ідей знайшли відображення у законодавчому полі України.

Досвід європейських країн свідчить про гідний економічний рівень населення, діяльність яких була побудована на принципах Священного Писання. Саме країни, які формувалися під впливом протестантизму, мають найнижчі прояви корупції, а громадяни цих країн мають найвищий рівень щастя. Економічні дослідження вказують, зокрема, на такі поведінкові фактори, що впливають на економічний розвиток країн: довіра, кооперація, здоровий спосіб життя, релігія (система переконань людей). В Україні за останні 3 роки діагностуються позитивні зміни в динаміці цих чинників, що може призвести до економічного процвітання.

Таким чином Реформація стала і дверима, і фундаментом до звернення й ствердження у подальшій історії Європи принципів Священного Писання при побудові країн, державної влади, системи права, у розвитку економіки і бізнесу, стосунків між людьми тощо. Відкрився шлях до ствердження авторитету людини, її прав і свобод та визнання пріоритету її інтересів над державними. Благополуччя людини і суспільне благо починають ви-

знаватися метою діяльності держави, що природно сприяло обмеженню її влади, подоланню корупції, підвищенню добробуту народу і т. ін.

Список використаних джерел

1. Конституція України 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Закон України «Про основи національної безпеки» від 19. 06. 2003 № 964-IV // [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість». – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14. 10. 2014 р. № 1700-VII // [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
4. Закон України «Про державну службу в Україні» № 889-VIII від 10. 12. 2015 р. // [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
5. Указ Президента України «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації» від 26. 08. 2016 р. N 357/2016 // [Електронний ресурс]: сайт нормативно-електронної бібліотеки «Про». – Режим доступу: <http://document.ua/pro-vidznachennja-v-ukrayini-500-richchja-reformaciyi-doc280867.html>.
6. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Затверджено Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05. 08. 2016 р. № 158 // [Електронний ресурс] : Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16/paran13#n13>.
7. Год Н. В. Еразм Роттердамський – «Вольтер 16 століття» // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія, 2011. – Вип. 19. – С. 100-106.
8. Голубкин Ю. А. Исследования о Мартине Лютере: статьи и воспоминания. – Х.: Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2011. – 192 с.
9. Евлампиев И. И. О роли Реформации в развитии политической мысли Нового времени (на материале работ Б. Н. Чичерина) // 500 лет Реформации и Нового времени: 1517-2017 (к 500-летию Реформации Мартина Лютера): сб-к мат-лов конф. (16-17 апреля 2015 г.). – Вып. 1. – СПб. : Изд-во Политехнического ун-та, 2015. – С. 109-119.
10. Кратохвил М. Ян Гус. – М., 1959. – Серия «Жизнь замечательных людей». – Вып. 16. – М. : Молодая гвардия, 1959. – 175, с илл.
11. Лютер М. О светской власти. В какой мере ей следует повиноваться // Время молчания прошло. Избранные произведения 1520–1526 г. / пер. с нем.; исторический очерк и комментарии Ю. А. Голубкина. – Х. : Око, 1992. – С. 113-150.
12. Митер Г. Основные идеи кальвинизма. – СПб. : Христианский мост, 1995. – 238 с.
13. Реформація: успіх Європи і шанс для України: колективна монографія / за ред. Р. Шеремети та О. Романенко / В. Вернон, О. Турчинов, І. Сіданіч, [та ін.]; Університет менедж. освіти. – 2017. – 200 с.
14. Рубцов Б. Т. Ян Гус. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1958.
15. Смирин М. М. Эразм Роттердамский и Реформационное движение в Германии. Очерки из истории гуманистической и реформационной мысли. – М. : Наука, 1978. – 237 с.
16. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя. – М. : Мысль, 2001. – 368 с.

17. Эриксон Э. Г. Молодой Лютер / пер. с англ. и комментарии А. М. Каримского. – М. : Медиум, 1995. – 506 с.
18. Ян Гус, Лютер, Кальвин, Цвингли, патриарх Никон: библиография, повествования / сост., общ. ред. Н. Ф. Болдырева. – Челябинск : Урал, 1996. – 524 с.
19. Glaeser, E. L., Laibson, D. I., Scheinkman, J. A., & Soutter, C. L. (2000). Measuring trust. *Quarterly Journal of Economics*.
20. Ciapponi, A. (2011). Systematic review of the link between tobacco and poverty. Geneva: World Health Organization.
21. Cunningham Loren. The book that transforms nations: the power of the Bible to change any country. – Printed in the USA, 2011.
22. Inglehart R. Trust, well-being and democracy. In Warren M. (Ed.), *Democracy and trust*, New York and Cambridge UK: Cambridge University Press, 1999.
23. Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H., & McElreath, R. (2001). In search of homo economicus: behavioral experiments in 15 small-scale societies. *American Economic Review*, 91(2).
24. Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *Quarterly Journal of Economic*.
25. Treisman D. The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*, 2000. – № 76.
26. Rubin, J. (2016). *Rulers, Religion, and Riches: Why the West got rich and the Middle East did not*. Cambridge University Press, forthcoming.
27. Vox Ukraine (2016). <http://voxukraine.org/2016/08/31/pre-and-post-warukraine-ua>.
28. Ukrstat (2016). http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/03/Zb_snsz15pdf.zip.

References

1. The Constitution of Ukraine 1996 // Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 1996. – No. 30. – S. 141.
2. The law of Ukraine “On fundamentals of national security” from 19.06.2003 № 964-IV // [Electronic resource] : the Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine “Legislation”. – Search mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. The law of Ukraine “On preventing corruption” dated 14. 10. 2014 No. 1700-VII // [Electronic resource]: the Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. – Search mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
4. The law of Ukraine “On state service in Ukraine” № 889-VIII of G. 10. 12. 2015 // [Electronic resource]: the Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine “Legislation” – Search mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
5. The presidential decree “On the celebration in Ukraine of the 500th anniversary of the reformation” from 26. 08. 2016 G. N 357/2016 // [Electronic resource]: the website of the regulatory electronic library "Pro". – Search mode: <http://document.ua/pro-vidznachennja-v-ukrayini-500-richchja-reformacyi-doc280867.html>.
6. General rules of ethical conduct of civil servants and officials of local self-government: Approved by Order of the National Agency of Ukraine on civil service dated 05.08.2016, No. 158 // [Electronic resource]: the Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. – Search mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16/paran13#n13>.
7. Year N. V. Erasmus Rotterdamsky. – "Voltaire 16 stolittya" // Visnyk University. Series History the archaeology, 2011. – VIP. 19. – P. 100-106.
8. Golubkin Yu. a. Research on Martin Luther: papers and memoirs. – H. : Khark. NAT. Univ they. V. N. Karazin, 2011. – 192 p.

9. The Evlampiev I. I. On the role of the reformation in the development of political thought of New time (based on the works of B. N. Chicherina) // 500 years of reformation and New time: 1517-2017 (the 500th anniversary of the reformation of Martin Luther): SB-Matching, proc. (16-17 April 2015). – Vol. 1. – SPb. : Publishing house of Polytechnic University, 2015. – S. 109-119.
10. Kratochvíl M. Jan HUS. – M., 1959. Series “Life of remarkable people”. – Vol. 16. – M. : Young guard, 1959. –175, with Fig.
11. M. Luther, On secular authority. The extent to which it should obey // Time of silence passed. Selected works 1520-1526 G.]; historical sketch and comments by Y. A. Golubkina. – H. : Eye, 1992. – P. 113-150.
12. Hey, Mr. G. the Basic ideas of Calvinism. – SPb. Christian bridge, 1995. – 238 p.
13. Reformation: Europe’s success and a chance for Ukraine: collective monograph / under the editorship of G. Sheremeta and O. Romanenko / W. Vernon, A. Turchinov, I., Sidani, [and others] ; University Manager. education. – 2017. – 200 p.
14. Rubtsov, B. T. Huss. – M. : State. Izd-vo polit. lit-ry, 1958.
15. Smirin M. M. Erasmus and the Reformation movement in Germany. Essays from the history of humanist and reformation thought. – M. : Nauka, 1978. – 237 p.
16. Erasmus Of Rotterdam. The education of a Christian sovereign. – M. : Thought, 2001. – 368 p
17. Erikson, E., Young Luther / transl. from English. and comments A. M. Karymskogo. – M.: Medium, 1995. – 506 p.
18. Jan HUS, Luther, Calvin, Zwingli, Patriarch Nikon: bibliography, narrative / comp., the General editorship of N. F. Boldyrev. – Chelyabinsk: Ural, 1996. – 524 p.
19. Glaeser, E. L., Laibson, D. I., Scheinkman, J. A., & Soutter, C. L. (2000). Measuring trust. Quarterly Journal of Economics.
20. Ciapponi, A. (2011). Systematic review of the link between tobacco and poverty. Geneva: World Health Organization.
21. Cunningham Loren. The book that transforms nations: the power of the Bible to change any country. – Printed in the USA, 2011.
22. Inglehart R. Trust, well-being and democracy. In Warren M. (Ed.), Democracy and trust, New York and Cambridge UK: Cambridge University Press, 1999.
23. Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H., & McElreath, R. (2001). In search of homo economicus: behavioral experiments in 15 small-scale societies. American Economic Review, 91(2).
24. Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. Quarterly Journal of Economic.
25. Treisman D. The causes of corruption: A cross-national study. Journal of Public Economics, 2000. – № 76.
26. Rubin, J. (2016). Rulers, Religion, and Riches: Why the West got rich and the Middle East did not. Cambridge University Press, forthcoming.
27. Vox Ukraine (2016). URL: <http://voxukraine.org/2016/08/31/pre-and-post-warukraine-ua>.
28. Ukrstat (2016). URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/03/Zb_snsz15pdf.zip.

УДК 339.

THE INNOVATION IMPERATIVE FOR UKRAINE

ІННОВАЦІЙНИЙ ІМПЕРАТИВ ДЛЯ УКРАЇНИ

ИННОВАЦИОННЫЙ ИМПЕРАТИВ ДЛЯ УКРАИНЫ

Lyrova T. V.

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Finance Department, National Academy of Statistics, Accounting and Auditing. E-mail: iibd.ukraine@gmail.com

Kistersky K. A.

Managing Attorney, IPR GROUP. E-mail: k.kistersky@iprgroup.info

Липова Т. В.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національної Академії статистики, обліку та аудиту. E-mail: iibd.ukraine@gmail.com

Кістерський К. А.

Управляющий повірений, IPR GROUP. E-mail: k.kistersky@iprgroup.info

Липовая Т. В.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов Национальной Академии статистики, учета и аудита. E-mail: iibd.ukraine@gmail.com

Кистерский К. А.

Управляющий поверенный, IPR GROUP. E-mail: k.kistersky@iprgroup.info

Abstract. *In market democracies university became a major application center of state efforts and resources for innovation development. All successful innovation systems of the world are united by a common principle that a university is not only a participant in the innovation process, but also acts as its center. National organization of the innovation system has historically been important in determining competition. Innovation economics became a growing economic doctrine that reformulates conventional economics theory so that knowledge, technology, entrepreneurship, and innovation are positioned at the center of the economic model. Ukraine should be prepared to support innovation process through legal means, providing assistance in the form of tax holidays, simplified licensing formalities, and infrastructure development.*

Key words: *innovation, free market, university, competition, private ownership, creative destruction, currency, taxes, innovation economy.*

Анотація. *У ринкових демократіях університет став крупним центром прикладання державних зусиль і ресурсів для інноваційного розвитку. Всі успішні інноваційні системи світу об'єднані загальним принципом, що університет є не тільки учасником інноваційного процесу, а і його центральною ланкою. Національна організація інноваційної системи має історично важливу роль у визначенні конкуренції. Інноваційна економіка стала зростаючою економічною доктриною, що переформулює звичайну економічну теорію так, що знання, технологія, підприємництво та інновації розташовані в центрі економічної моделі. Україна повинна бути готова підтримати інноваційний процес за допомогою правових засобів, надання допомоги у вигляді податкових канікул, спрощення формальностей ліцензування, а також через розвиток інфраструктури.*

Ключові слова: інновація, вільний ринок, університет, конкуренція, приватна власність, творче руйнування, валюта, податки, інноваційна економіка.

Аннотація. В рыночных демократиях университет стал основным центром приложения государственных усилий и ресурсов для инновационного развития. Все успешные инновационные системы мира объединены общим принципом: университет – это не только участник инновационного процесса, но и его центр. Исторически сложилось так, что национальная организация инновационной системы играет важную роль в определении конкуренции. Инновационная экономика стала растущей экономической доктриной, которая переформулирует традиционную теорию экономики с тем, чтобы знания, технологии, предпринимательство и инновации находились в центре экономической модели. Украина должна быть готова поддержать инновационный процесс законодательными актами, оказывая помощь в форме налоговых каникул, упрощенных формальностей по лицензированию, а также путем развития инфраструктуры.

Ключевые слова: инновация, свободный рынок, университет, конкуренция, частная собственность, творческое разрушение, валюта, налоги, инновационная экономика.

The current problem. Unsatisfactory results of economic reforms in Ukraine require drastic improvements of governance in the country, as well as introduction a transparent innovation policy, which should be supportive for promising ideas that emerge from Ukrainian universities and research institutions. Ukrainian government has to assist innovation development economy with venture capital, and help implement ideas to mass production.

The aim of the article The role of innovation is viewed as crucial in all developed economies. Innovation increases competitiveness and economic growth; strategy based on innovation makes it possible to foster employment and welfare on a larger scale. The general goal of the necessary reforms in Ukraine is to replace the existing unfair and inefficient system with the one that increases economic freedom for all. Innovation based economic system should be based on the rule of law, thus generating more rapid and sustained economic growth.

Analysis of the latest publications. Such prominent economists as Joseph Schumpeter, John Maynard Keynes, Milton and Rose Friedman, Henry Etzkowitz laid the foundations of the innovation economy theory. However, this subject has not yet received coverage in the publications of contemporary Ukrainian scientists.

Presentation of basic materials. The popular upheaval in Ukraine has primarily been a strive for better governance, more effective institutions and a state that serves its people. It was, after all, frustration over widespread corruption and shadow economy that has now given rise to a new political order in the country. But the strategic imperative stretches much larger over the current situation and requires fundamental changes in the Ukrainian society – drastically restructured institutions, good governance, business climate conducive to development and modernization of Ukraine's economy [1]. So, the need for rapid and innovation based economic reform could not be more urgent.

With a boundless potential as Europe's sixth largest consumer market, a potential leader in global food value chains, and as a technology and energy hub, Ukraine initiated a systemic economic and political reform based on institutional change underpinning a wholesale review of the social contract between society, the business community and the state. This is a scenario in which concerted action by all stakeholders in society creates an environment that allows the country to capitalize on its large domestic market, resource endowments, highly educated workforce, and developed science.

Theoretical background

International positive experience testifies that the most successful, innovative systems of the world formed around universities: Silicon Valley – around Stanford University, Boston innovative metropolis – around MIT, Swedish Kista Science City – around the Royal Institute of Technology, etc.

According to the “Triple Helix” model of Henry Etzkowitz [2], Professor of Stanford University (USA), a university is a place through which pass thousands of students with new ideas, and these ideas under favorable conditions can be successfully commercialized. All successful innovation systems of the world are united by a common principle. There a university is not only a participant in the innovation process, but also acts as its center. A university became a major application center of state efforts and resources for innovation development. Universities of this type are called research, or entrepreneurial. Of course, Research University maintains its academic component, but it works simultaneously on three interrelated areas: education, research, innovation and the introduction of high-tech output to markets or technology transfer.

The Triple Helix of *university–industry–government* relations was compared with alternative models for explaining the current research system in its social contexts. Communications and negotiations between institutional partners generate an overlay that increasingly reorganizes the arrangements in question. The institutional layer can be considered as the retention mechanism of a developing system. The national organization of the system of innovation has historically been important in determining competition. Reorganizations across industrial sectors and nation states, however, are induced by new technologies. University research may function increasingly as a locus in the “laboratory” of such knowledge-intensive network transitions.

If Adam Smith is the patron saint of classical economics and Keynes of Keynesian economics, it is Joseph Schumpeter who is the patron saint of innovation economics, especially with his classic 1942 book *Capitalism, Socialism and Democracy*. Writing around the same time as Keynes, Schumpeter had a decidedly different take on the economy and on economics. For Schumpeter it was evolving institutions, entrepreneurs, and technological change that were at the heart of economic growth [3].

Joseph Schumpeter viewed innovation as a means of overcoming economic crisis. Based on the theory of “long” conjuncture wave of short-term business activity, he found a new ability to output production system crisis. According to Schumpeter, through innovation a company can exploit new competitive techniques, different from previous forms of price competition.

New methods of competition based on innovation activity, he called effective competition and a unique position of a company, established on the basis of non-price forms of competition – an effective monopoly, which is a position in the market in which it draws additional benefits and profits from the implementation of innovative changes in their own economic system; for example, new products, use of new technologies, organization and management, etc.

Competition naturally produces a process of entrepreneurial discovery, pulling and prodding markets in new directions. Entrepreneurs must create new products or services, calculate the best ways to utilize resources and deliver them, and constantly look for new and better productive techniques. It is entrepreneurs who seldom fear failure but see new ways to do things. Entrepreneurs attempt to read the market signals, anticipate previously undeveloped consumer demands, and then take risks, usually with their own money. Sometimes entrepreneurs succeed, sometimes fail, and often they have to start all over again. Successful entrepreneurs have to be proactive. Joseph Schumpeter wrote that entrepreneurship always involves a process of “*creative destruction*” in which newer, better ideas displace the old [3].

“Creative destruction”, however, soon forces those on top down, if not out, because their once-dominant products become obsolete. As new products attract resources away from exist-

ing ones and new firms threaten established ones, economic and political realities are often reversed. Since both political power and economic power are radically changed, existing institutions fight for the status quo. People who will lose because of change in a dynamic economy often want laws to protect them from the change. But protecting all members of a society from any losses stifles the innovations and change needed to create new wealth in a society [3, 183].

Cyclical development convincingly demonstrates not only the decline of ideas, companies, and countries, thus, the constant pressure for change. So, the competitive process can be joined by anyone who wants to apply efforts. However, for successful functioning of “creative destruction” and innovation based development for the benefit of all society members a free-market system is indispensable based on the following principles: *private ownership of property with easy legal documentation proof, rule of law, stable currency, and low taxes*.

This is how a free-market system works. “With no central director or planner, it still enables vast amounts of wealth to be created, and benefits to be widely distributed, in every nation where it is allowed to function. No other system encourages everyone to compete and cooperate, and gives people such economic freedom to choose and produce, and thus enhances prosperity” [4, 184].

Innovation development in Ukraine

The role of innovation is viewed as crucial in all developed economies. Innovation increases competitiveness and economic growth; strategy based on innovation makes it possible to foster employment and welfare on a larger scale. Innovation based economic reforms in Ukraine gained important intellectual, moral, and financial support from international financial institutions and individual countries.

The general goal of the necessary reforms is clear to many Ukrainians, regardless of which part of the country they live in: replace the existing unfair and inefficient system with the one that increases economic freedom for all; and respect the rule of law, thus generating more rapid and sustained economic growth. It is not intellectually difficult to suggest what form a proper package of reforms should take. It has to be broad and introduced rapidly. It should include measures that make both economic and political sense, such as deregulation to smooth establishment of enterprises, quick auditing and, following appropriate investigation, dissolving the most corrupt parts of the state. The gas sector, a focus of high-level corruption, needs to be restructured; and the stolen assets recovered from officials. Introducing these measures would reduce resistance to the elimination of massive fuel subsidies.

The innovation development vector indicated that Ukraine has officially registered the first five industrial parks – the places where it is planned to create high-tech industries. Their certificates have already recently received Lviv, Kremenchug (Poltava region), Korosten (Zhytomyr region), Valley (Ivano- Frankivsk region), and Slavuta (Khmelnitsky region). According to experts, the creation of industrial parks will allow attracting about \$ 10 billion investment to Ukraine for 3-5 years. Furthermore, Ukraine should be prepared to support innovation providing assistance in the form of tax holidays, simplified licensing formalities, and infrastructure development.

American Chamber of Commerce (ACC) in Ukraine initiated the launch of long-term joint project with aerospace companies in Kharkov and Dnepropetrovsk within the framework of the implementation in Ukraine of investment projects in the manufacturing sector. The project’s anticipated investment is about \$ 10 billion targeted at commercial space exploration.

Comparable long-term projects in terms of investments are also discussed in the electricity and heavy engineering sectors. The ACC President also indicated that it is important to attract investors in the strategic direction of the Ukrainian economy and the Chamber will combine its

services as advisor and consultant, and an organization that can express the interests of big capital.

To make the projects effective, result and innovation oriented, the Trade Mission of the United States in conjunction with other US governmental institutions initiated creation of the Innovation Council, which focuses on developing systems required for the growth of entrepreneurship, development of legal culture and infrastructure for innovation in Ukraine.

Legislation for innovation

While something novel is often described as an innovation in economics, management science, and other fields of practice and analysis it is generally considered a process that brings together various novel ideas in a way that they have an impact on society.

Innovation differs from improvement in that innovation refers to the notion of doing something different rather than doing the same thing better. Innovation is the development of new value through solutions that meet new needs, or adding value to old customers by providing new ways of maximizing their current level of productivity. It is the catalyst to growth.

Already six years ago, the EU completed the project [5] which contained analysis of Ukrainian legislation in the sphere of research, development and innovation activity and worked out suggestions for amendments for legislation.

The following topics were covered:

- regulation of direct financing of scientific, technical, and innovation activity;
- determination and realization of priorities for innovation;
- development and implementation of state programs in R&D in innovation sphere;
- legal status of innovation infrastructure entities;
- public procurement in R&D;
- competitive financing of R&D, financial and credit support to innovation activity;
- tax incentives for innovation activity, etc.

Suggestions on amendments to the legislation of Ukraine as well as the legislation efficiency assessment were provided.

Towards the Innovative Development

To accelerate innovation development of economy of Ukraine the following steps will be taken:

- establishing an effective public policies aimed at prioritized scientific and technological development;
- creating innovative-driven development model of the state along direction corresponding to natural and human resources of the country;
- identifying areas and research institutions, where there are appropriate conditions for the creation of the so-called “breakthrough islands” based on cutting-edge technology;
- completion of the formation of a single legislative field of innovation by amending previously adopted laws and their mutual agreement on the basis of research produced within the EU project.

Empirical evidence worldwide persuasively proves a positive link between technological innovation and economic performance. With a view of innovation oriented reforms Ukraine should increase support for scholars to bridge the gap between science and production. Transparent innovation fund will be supporting promising ideas that emerge from Ukrainian universities and research institutions, assist with venture capital, and help implement ideas to mass production. Such funds could be the first step in creating a financial infrastructure to support innovation and improve the efficiency of the national economy.

Currently, innovation economics is a growing economic doctrine that reformulates conventional economics theory so that knowledge, technology, entrepreneurship, and innovation are

positioned at the center of the economic model rather than seen as independent forces that are largely unaffected by policy. Innovation economics is based on two fundamental tenets: that the central goal of economic policy should be to spur higher productivity through greater innovation, and that markets relying on input resources and price signals alone will not always be as effective in spurring higher productivity, and, hence, economic growth.

The increasing awareness of the multiple connections of technological change and innovation with advances in science, on the one hand, and the set of socio-economic institutions operating in a given context, on the other, encourages the conceptualization of “*science, technology, innovation and growth systems*” (STIGS) as appropriate subjects for policy-oriented research. The current economic crisis offers the temptation to look only for immediate remedies for the crisis. As important as such measures are, there is a real need to look for structural reforms that would enhance growth in the long run [6]. Policy tools addressing these long run concerns are the various ways in which governments support private sector R&D. They include a wide variety of policies, starting from education and intellectual property rights, and ending with tools that reduce the cost of R&D to companies.

Conclusions. It is only within the last 20 years that a theory and narrative of economic growth focused on innovation that was grounded on Schumpeter’s ideas has emerged. Innovation economics attempted to answer the fundamental problem in the puzzle of total factor productivity growth. Continual growth of output could no longer be explained only in increase of inputs used in the production process as understood in industrialization. Hence, innovation economics focused on a theory of economic creativity that would impact the theory of the firm and organization decision-making. Hovering between heterodox economics that emphasized the fragility of conventional assumptions and orthodox economics that ignored the fragility of such assumptions, innovation economics aims for joint didactics between the two. As such, it enlarges the Schumpeterian analyses of new technological system by incorporating new ideas of information and communication technology in the global economy.

Indeed, a new theory and narrative of economic growth focused on innovation has emerged in the last decade on the basis of other schools and thoughts in economics, including Schumpeterian economics – provides an economic framework that explains and helps support growth in today’s knowledge economy.

Transparent innovation policy in Ukraine should be supportive for promising ideas that emerge from Ukrainian universities and research institutions. Ukrainian government has to assist innovation development economy with venture capital, and help implement ideas to mass production.

References

1. Leonid Kistersky, To End a Depression: Economic Perception of the Bible, Economy of Ukraine e-version, 2014, # 1, P. 21-32.
2. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations // Research Policy, Volume 29, Issue 2. – February 2000. – P. 109-123.
3. Joseph Schumpeter, Capitalism, Socialism, and Democracy, London and New York. – Taylor & Francis e-Library, 2003, 460 p.
4. Grudem W., Asmus B. The Poverty of Nations // Crossway, Wheaton, Illinois. – 2013. – 398 p.
5. EU Project. Enhance Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine. – 2011.

6. Kirill Kistersky, Vitaliya Shabanova, IPR GROUP, Observation and Case-study for Overcoming Provisional Refusals in Trademark Practice in CIS Member States, China Intellectual Property, China IP 3-4/2012, P. 74-77.

Список використаних джерел

1. Leonid Kistersky, To End a Depression: Economic Perception of the Bible, Economy of Ukraine e-version, 2014, # 1, P. 21-32.
2. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations // Research Policy, Volume 29, Issue 2. – February 2000. – P. 109-123.
3. Joseph Schumpeter, Capitalism, Socialism, and Democracy, London and New York. – Taylor & Francis e-Library, 2003, 460 p.
4. Grudem W., Asmus B. The Poverty of Nations // Crossway, Wheaton, Illinois. – 2013. – 398 p.
5. EU Project. Enhance Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine. – 2011.
6. Kirill Kistersky, Vitaliya Shabanova, IPR GROUP, Observation and Case-study for Overcoming Provisional Refusals in Trademark Practice in CIS Member States, China Intellectual Property, China IP 3-4/2012, P. 74-77.

УДК 341.231

РОЛЬ РЕФОРМАЦІЇ В УТВЕРДЖЕННІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ІДЕАЛУ ОСОБИСТОЇ АВТОНОМІЇ

ROLE OF THE REFORMATION IN ESTABLISHING OF INTERNATIONAL LEGAL IDEAL OF THE PERSONAL AUTONOMY

РОЛЬ РЕФОРМАЦИИ В УТВЕРЖДЕНИИ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО ИДЕАЛА ЛИЧНОЙ АВТОНОМИИ

Француз-Яковець Т. А.

Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту Національного Університету «Одеська юридична академія». E-mail: frante@i.ua

Шеляженко Ю. В.

Аспірант Університету економіки та права «КРОК». E-mail: yuriy.sheliazhenko@gmail.com

Frantsuz-Yakovets T. A.

Ph.D., associate professor, Head of the Department of International, Constitutional and Administrative Law of Ivano-Frankivsk Institute of Law of the National University "Odessa Academy of Law". E-mail: frante@i.ua

Sheliazhenko Y. V.

Post-graduate student, University of Economics and Law "KROK". E-mail: yuriy.sheliazhenko@gmail.com

Француз-Яковець Т. А.

Кандидат юридических наук, доцент, заведующая кафедрой международного, конституционного и административного права Ивано-Франковского юридического института Национального Университета «Одесская юридическая академия». E-mail: frante@i.ua

Шеляженко Ю. В.

Аспирант Университета экономики и права «КРОК». E-mail: yuriy.sheliazhenko@gmail.com

Анотація. Становлення глобальної людської цивілізації пов'язане із світоглядною революцією доби Відродження, піднесенням гуманістичних цінностей гідності та розуму людини, які з початком Реформації знайшли політичне вираження у вимогах реформування спочатку духовної, а потім і світської системи влади для забезпечення індивідуальної свободи. Реформацію у XVI столітті, як і розпад СРСР, що допоміг Україні здобути незалежність у XX столітті, зумовив запит націй на створення інклюзивних політичних інститутів та демонтаж екстрактивних інститутів. Визнання природних невідчужуваних прав людини, які у сукупності складають особисту автономію, є фундаментом сучасної системи міжнародного права, що зародилася під впливом Реформації. Ліберальна егалітарна мораль протестантського капіталізму, заснована на ідеях безпосередньої відповідальності перед Богом, слідування людини своєму покликанню та досягнення успіху сумлінною працею, була найбільш послідовно втілена в англо-американській політико-правовій системі, також поширилася в Німеччині, Франції та Швейцарії, згодом допомогла об'єднати більшість націй у визнанні Загальної декларації прав людини та консолідувати Європейський Союз навколо Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод. Нинішнє прагнення українців до духовної, політичної і економічної свободи та соціальної справедливості заважає реалізувати надмірний елітизм, саморуйнівна прихильність до екстрактивних політичних інститутів, які прирікають більшість людей на злидні та безправ'я. Урок Реформації, який має засвоїти Україна, полягає у необхідності утвердження прагматичного ідеалу особистої автономії у суспільстві. Дотримання прав людини є запорукою загальної гідності, свободи і безпеки, а для виходу з глухого кута невдячності та безкарності необхідно підтримувати особисту ініціативу та гарантувати особисту відповідальність.

Ключові слова: *реформація, особиста автономія, міжнародне право, права людини, індивідуальна свобода.*

Abstract. *Establishment of global human civilization associated with the ideological revolution of the Renaissance, the rise of humanistic values of human dignity and reason, politically expressed with the beginning of the Reformation in the demands of reforms, firstly in spiritual, secondly in secular policies to provide individual freedom. Reformation in the XVI century, as the collapse of the USSR, which helped Ukraine to gain independence in the XX century, caused by nations' request for creating inclusive political institutions and the dismantling extractive institutions. Recognition of the inalienable natural rights, which in scope considered as personal autonomy, is the foundation of modern international law system that arose under the influence of the Reformation. The liberal egalitarian morality of Protestant capitalism, based on the ideas of direct responsibility before the God, following own mission and reaching success through hard work, the most consistently embodied in the Anglo-American political and legal system, also spread to Germany, France and Switzerland, later helped to unite vast majority of nations in the recognition of Universal Declaration of Human Rights and to consolidate European Union around the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Now Ukrainian aspirations to spiritual, political and economic freedom and social justice are obstructed by excessive elitism, commitment to self-destructive extractive political institutions, dooming the most people to poverty and injustice. Lesson of Reformation for Ukraine is importance of strength pragmatic ideal of personal autonomy in society. Respect for human rights is key to the dignity, freedom and security of people; for the break the deadlock of ingratitude and impunity, personal initiative must be supported and personal responsibility must be ensured.*

Key words: *reformation, personal autonomy, international law, human rights, individual freedom.*

Аннотация. *Становление глобальной человеческой цивилизации связано с мировоззренческой революцией эпохи Возрождения, подъемом гуманистических ценностей достоинства и разума человека, которые с началом Реформации нашли политическое выражение в требованиях реформирования сначала духовной, а затем и светской системы власти для обеспечения индивидуальной свободы. Реформацию в XVI веке, как и распад СССР, который помог Украине обрести независимость в XX веке, обусловил запрос наций на создание инклюзивных политических институтов и демонтаж экстрактивных институтов. Признание естественных неотчуждаемых прав человека, в совокупности представляющих собой личную автономию, является фундаментом современной системы международного права, зародившейся под влиянием Реформации. Либеральная эгалитарная мораль протестантского капитализма, основанная на идеях непосредственной ответственности перед Богом, следования человека своему призванию и достижения успеха добросовестным трудом, была наиболее последовательно воплощена в англо-американской политико-правовой системе. Также она распространилась в Гер-*

мани, Франції і Швейцарії, а внаслідок цього допомогла об'єднати більшість націй в признанні Всеобщей декларації прав людини і консолідувати Європейський Союз воєн Конвенції о захисті прав людини і основних свобод. Нинішнє прагнення українців до духовної, політичної і економічної свободи і соціальної справедливості перешкоджає здійсненню через надмірний елітизм, саморуйнівна приверженість до екстрактивних політичних інститутів, які обривають більшість людей на нищету і несправедливість. Урок Реформації, який повинна усвоити Україна, полягає в необхідності утвердження прагматичного ідеалу індивідуальної автономії в суспільстві. Дотримання прав людини є заставою загальної гідності, свободи і безпеки, а для виходу з тупика нещасливості і невідповідності необхідно підтримувати особисту ініціативу і гарантувати особисту відповідальність.

Ключевые слова: реформація, особиста автономія, міжнародне право, права людини, індивідуальна свобода.

Постановка проблеми. Розглядаючи Україну в контексті Європейського простору, маємо зрозуміти рушійні сили розвитку західної глобальної цивілізації, серед яких найбільш помітним є прагнення людей до духовної, політичної і економічної свободи та соціальної рівності, реалізації інтересів (покликання, потреб) кожної людини у добровільній праці та в умовах вільного ринку – основи раціональної організації суспільного життя, описані Максом Вебером у класичній праці «Протестантська етика і дух капіталізму» [1].

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити вплив Реформації на формування сучасної ліберальної егалітарної моралі індивідуальної свободи та правосуб'єктності, особистої автономії, від концепції покликання у Мартіна Лютера до концепції прав людини, яка сьогодні є основою міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Олександр Сомек у монографії «Космополітична Конституція» висловлює думку, що сучасний конституціоналізм заснований на пріоритеті прав суверенних людей для суверенної влади, котра служить правам людини як рівна серед інших. Він звертає увагу на те, що традиційна турбота протестантів про пригноблених, слабких та бідних членів суспільства лежить в основі сучасного розуміння соціальної справедливості, яке мобілізує пригноблених на здійснення революційних змін, щоб домогтися реалізації своїх інтересів. Також він вказує на надмірну абстрактність персоналізму деяких християнських правових доктрин, що прив'язують особу до суспільства, підлеглого «основному закону»; такий підхід, на його думку, не пояснює зв'язку реалізації особистої свободи з формально установленими публічними благами [2].

У збірці лекцій «Про людські права» Сергій Головатий порівнює середньовічне європейське бачення права до Реформації у викладі католицького філософа і святого Томи Аквінського, який пояснював Божим законом релігійну природу людської індивідуальності, та після реформації у викладі провідних вчених протестантських націй, юриста Гуго Гроція та філософів Томаса Гоббса й Джона Лока, які вбачали джерело суб'єктності особи у законах природи, політичних обов'язках та свободах [3].

Дарон Аджемоглу та Джеймс Робінсон у дослідженні «Чому нації занепадають» зауважують, що немає прямих підтверджень існуванню особливого зв'язку між протестантством і економічним успіхом; однак вони визнають, що переважно протестантські країни, Нідерланди й Англія, першими досягли економічного успіху в сучасну епоху, тоді як переважно католицькі та благополучні Франція й Італія наслідували їх приклад, так само як успішні країни Східної Азії [4].

Гай Мюллер у монографії «Глобальна модель конституційних прав» [5] стверджує, що у сучасній глобальній моделі конституційних прав людини розвивається теорія єдності прав у формі загального права на особисту автономію, тобто, права на все, що відповідає інтересам суб'єкта відповідно до його самовизначення. Він ілюструє сучасний конституційно-правовий підхід у сфері релігії такими прикладами: обов'язкова шкільна молитва для розвитку навичок християнського способу життя є недопустимою, оскільки обмежує індивідуальну свободу в сфері вибору напрямку та сенсу життя з мотивів перфекціоністського ідеалу, який взагалі не може бути легітимною підставою для примусу; якщо ж в університеті заборонено носити хіджаб, має бути заборонено відкрито носити хрестики та інші ознаки релігійної ідентичності, інакше не буде дотримано принцип недискримінації, рівного ставлення до всіх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформація католицької церкви у XVI столітті, під час якої європейські народи вийшли з феодальної підлеглості Папі Римському, являла собою геополітичну децентралізацію, яку можна порівняти за масштабом із перебудовою Союзу Радянських Соціалістичних Республік і подальшим демонтажем тоталітарної комуністичної імперії. Із закликами до змін у системі ідеологічного диктату компартії виступали вчені-дисиденти, яким у СРСР дозволялося певне свободомисліє – Андрій Сахаров, Лариса Богораз, Олександр Солженицин, так само як за сотні років до них вимоги реформування католицької церкви висували представники академічної спільноти автономних середньовічних університетів – Еразм Роттердамський, Джон Вікліф, Ян Гус, Мартін Лютер. Інтелектуальна свобода та соціальна солідарність гуманістів-вільнодумців, ідеологів Відродження та Реформації стали поштовхом для боротьби за державний суверенітет у Англії, Німеччині, Франції, Швейцарії і далі по всій Європі, подібно до того, як Україна із розвитком правозахисного руху інтелігенції та розпадом СРСР отримала історичний шанс реалізувати прагнення нації до незалежності та самостійності, або, словами звернення Верховної Ради України до народу в 1991 р., «право і обов'язок збудувати правову демократичну цивілізовану державу, де основними цінностями будуть реальність прав і суверенітет особистості, гарантованість розвитку і гідності кожного громадянина» [6].

Для повноти порівняння слід зазначити, що послаблення авторитету католицької церкви у XVI столітті та розпад СРСР у XX столітті відбувалися на однаковому тлі зuboжіння населення та масових протестних виступів, хоча народний рух за перебудову все ж був ненасильницьким соціально-політичним протестом, на відміну від селянського повстанського руху опришків у Західній Україні, передвісника гайдамаччини, Гетьманщини та пугачовщини. Безкровність національної революції 80-90 рр. XX ст. в Україні пояснюється високим рівнем культури народу, прихильністю до гуманістичних цінностей.

Духовна влада католицької церкви у Європі на момент Реформації, як і «керівна та спрямовуюча роль комуністичної партії» у СРСР на момент перебудови, була авторитарним режимом нав'язування системи обтяжливих обов'язкових формальностей, які збагачували правлячу верхівку і при цьому не вирішували гострих соціально-економічних проблем. Жорстокий елітизм у той час відверто нехтував базовими інтересами більшості людей, яких закликали терпіти злидні та безправ'я, обманюючи обіцянками щасливого життя «наступного покоління» при комунізмі або «після смерті» у райському саду. Реформація та перебудова, у термінології Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона [4], за-свідчили запит народу на інклюзивні інститути, які стимулюють соціально-економічний розвиток, враховуючи інтереси широкого кола людей; централізовані екстрактивні інститути стали гальмом для зростання, тому задоволення суспільного запиту на реформи по-

требувало зламу політичної монополії церкви та компартії, яка вже не відповідала вимогам часу.

Яскравим прикладом екстрактивного характеру влади церкви перед Реформацією стала практика індульгенцій, тобто платного прощення церквою гріхів живих і померлих людей. Забезпечуючи доходи церкві, ця практика була руйнівною для моральних засад суспільства, бо привчала, що можна чинити зло та відкупитися від Божої кари. Мартін Лютер у 95 тезах «Пропозицій проти індульгенцій» [7], оприлюднених у 1517 році, протиставляє корупційному міфу про спасіння душі шляхом купівлі індульгенції цінність моральної автономії людської особи, власного вибору праведного способу життя, каяття та спокути гріхів. Він пише, що Ісус Христос вимагає від віруючих не формального обрядового покаяння та купівлі прощення гріхів церквою, а чесного каяття, свідомого визнання гріхів плоті та умиртвіння плоті, тобто, дієвого утримання від гріхів, ведення морального способу життя.

Особисту автономію у відносинах з Богом утверджували також дуже практичні тези Лютера про те, що живі не зобов'язані платити за спокуту гріхів померлих, оскільки смерть звільнила тих від грішної плоті, а також про те, що фінансування церкви віруючими має бути добровільним, а не примусовим. Лютер не виступає проти збагачення церкви, але засуджує лицемірство вищого духовенства, яке прагне багатства собі та вимагає простого бідного життя від інших. Між тим, з моральної точки зору, кожна людина повинна мати доступ до матеріальних прибутків від спільних духовних цінностей. В такому підході ми бачимо прозріння більш пізньої філософії прагматизму, коли про феномен судять за його практичними проявами і тому непевні уявлення про блага Божого благословення приречені поступитися чіткому розумінню, що цим благословенням у світському житті є добробут і добра репутація – Божа винагорода за сумлінну працю, прагнення успіху, добросовісність. Автономія капіталу, збагачення та самостійність особи за рахунок власних досягнень, без шкоди для інших стає моральною нормою. Як пише Макс Вебер [1], все життя Лютер розвивав ідею, що єдиним засобом догодити Богові є виконання своїх повсякденних обов'язків так, як вони визначені для кожної людини її життєвим покликанням. Це покликання, за словами Ісуса, «Боже Царство всередині вас» (від Луки, 17:21) [8], по суті, сакралізує особисту автономію. Отже, історична роль протестантизму виявилася в тому, що він засудив авантюристичне збагачення еліт, утвердив рівність людей у дарі моральної свободи та праві збагачуватися, дотримуючись таких умов праведності багатства, як раціональність, працелюбність та зацікавленість у слушній іншим.

З точки зору особистої автономії людина має розуміти слово Боже, тому Біблія має перекладатися народною мовою; кожен може відправляти прості християнські обряди, посередництво жадібного духовенства у особистих відносинах з Богом не обов'язкове; церква живе всюди, де є віруючі, а не тільки у вказаних священноначалієм місцях зібрань. Такі ліберальні егалітарні підходи проповідувалися діячами Реформації, і ними, а не тонкощами теологічних доктрин, на думку автора, висловлюється суть Реформації.

Олександр Шульга, відтак, вірно вбачає українське відлуння Реформації у створенні православних братств і розвитку Острозької Академії (XVI ст.), церковній реформі Петра Могили (XVII ст.), богошуканні українських духоборів і молокан (XVIII ст.), проповідях німецьких і голландських протестантів-колоністів на півдні України, у задумі Пантелеймона Куліша перекласти Біблію українською мовою та у «філософії серця» Григорія Сковороди [9], розвинутій природно-правовим вченням Памфіла Юркевича.

Автор вважає спірною доволі поширену думку, що головним підсумком Реформації стало утвердження зверхності світської влади над церковною. Скоріше, Реформація за-

вершила початий у добу Відродження поділ праці у владі на автономні сфери духовного та політичного авторитету, самостійність та відокремленість яких є запорукою стабільності, а можливість вибору між їх настановами дозволяє людині більшою мірою бути господарем власної долі. Цей конкретний спосіб розмежування авторитету виявився не принциповим, бо пізніше у суспільстві виділилися фінансові, технологічні, культурні та інші авторитети. Принциповою, скоріше, виявилася людська свобода вибору, здатність дотримуватися розумних порад у власних інтересах та узгоджувати свій вибір із вибором інших, визнавати автономію кожної особи та інституції.

На користь наведених міркувань свідчить той факт, що протестанти засуджували загарбницькі війни світських феодалів так само вперто, як жадібність церковної обіцянки пробачити всі гріхи за гроші. Матіас Гердеген у «Міжнародному праві» вказує на особливий вплив вчення, яке розвинув у добу Реформації Альберико Джентілі, про право війни у справедливому міжнародно-правовому порядку, об'єктивній системі різносторонніх прав і обов'язків держав; Джентілі перейшов у протестантизм, утік з Італії до Англії та у Оксфорді поклав початок сучасному міжнародному гуманітарному праву [10].

Хоча вченими доби Реформації розроблялися підходи до принципу верховенства права, який обмежує будь-яку владу, церква продовжувала декларувати первинність своєї священної влади, а світські правителі доводили силою власну зверхність. Така політична ситуація вплинула на розвиток тодішньої правової думки, виявилася у послідовному захисті повноважень світської влади, хоча й без відмови від ідеалу особистої автономії.

Гуго Гроцій, якого вважають «батьком міжнародного права», поставив за основу для виведення природного права державну практику поряд зі здоровим глуздом людей: якщо здоровий глузд відноситься до сфери особистої автономії, то державна практика, безперечно, визначається волею світської влади.

Ще більш радикально пояснював цілковиту владу світського правителя над підданими Томас Гоббс, який, порівнюючи давньоримські крилаті фрази «людина людині святиня» (*homo homini sacra res*) та «людина людині вовк» (*homo homini lupus est*), переконував у правильності останньої, твердив, що без сильної влади люди перебувають у стані війни всіх проти всіх, тому воля людини коритися або протистояти владі автоматично приєднується до одної з штучних осіб чи машин на зразок біблійних чудовиськ: «бегемота»-анархії, революційний норов якого підлягає приборканню силою, або ж «левіафана»-держави, що об'єднує волю і права всіх людей в єдиній волі і правах правителя-суверена, який керується верховним законом захисту безпеки людей. Применшуючи кількість варіантів життєвого вибору, Гоббс у протестантському дусі все ж визнавав особисту автономію не як сукупність суб'єктивних прав, а як сукупність суб'єктивних обов'язків, зумовлених людяністю, підданством та християнством: тобто, свобода людини у його розумінні обмежена вибором між добровільним виконанням обов'язку та покаранням за його порушення.

Більш близькими до сучасного розуміння особистої автономії є ідеї Джона Лока, який розвинув концепцію суверенітету особистості на основі природних невідчужуваних прав на життя, свободу та власність; природним він вважав стан абсолютної свободи та рівності людей, здатність кожної людини застосовувати закони природи і карати порушників своїх прав, що, однак, не виключає зловживань – нав'язування своєї влади над іншими силою, для протистояння яким та для підтримання порядку люди створюють політичне суспільство шляхом укладення суспільного договору про права і правління. Як зазначає Рене Бернс, індивідуальним природним правом кожної особи шукати способи свого власного порятунку в будь-який можливий для себе спосіб, в тому числі правом на повстання проти тиранії, Джон Лок обґрунтував у історичному контексті боротьбу англійської

нації за парламентську демократію проти свавілля монархів [11]. Таким чином, перша протестантська монархія Європи, розвиваючи ідеї раціоналізації устрою церкви, зіштовхнулася з тим, що піддані зажадали і домоглися аналогічної раціоналізації устрою держави на основі визнання особистої свободи. Історія засвідчила правоту Лока в полеміці з Гоббсом про те, що більш характерне для людини – свобода і солідарність особистої автономії чи насильство та підпорядкування політичній монополії. У аналогічному спорі Жан-Жака Руссо з Гуго Гроцієм про те, чи може людина добровільно погодитись бути рабом свого господаря, історія показала недовговічність подібних угод і слушність доводу Руссо, що договір про відчуження свободи особи суперечить природному праву, тому є нікчемним.

У континентальній Європі бачення особистої автономії формувалося після появи консервативної концепції Гоббса та ініціативної концепції Лока. Значний вплив концепції категоричного імперативу, «морального закону всередині нас», тобто моральної автономії (грецькою мовою «авто» – свій, «номос» – закон), розробленої у правовій філософії Іммануїла Канта, можна пояснити компромісним характером цієї концепції, яка у протестантському дусі залишає за людиною моральний вибір, однак вимагає підпорядкування абстрактному суверенітету спільних інтересів, виявлених вільним розумом у братстві всіх людей, наприклад, шляхом чесних досліджень чи демократичних процедур.

Англія рухалася в фарватері Реформації шляхом від церковного до монархічного абсолютизму, а потім парламентської демократії та верховенства права. Французький правник, католик Шарль Монтеск'є з цього приводу зауважив, що англійці випередили інші народи світу в трьох важливих речах: набожності, торгівлі та свободі. Автономія релігійних груп у англійському протестантизмі посилилася під час війни за незалежність США, коли американські священнослужителі англіканської церкви відмовилися присягати на вірність британському монарху як главі церкви та створили єпископальну церкву. Філософію прагматизму, широко відому як американський спосіб мислення, розробив вірний єпископальній церкві Чарльз Пірс; прагматизм, який вчить оцінювати всі явища з точки зору їх практичних проявів та корисності, вкорінився у американських гуманітарних науках завдяки популяризації учасниками «Метафізичного клубу» Пірса. «Батько американської психології» Вільям Джеймс висловив знамениту формулу соціального прагматизму, яка нині викарбувана на стіні Джеймс Холла у Гарварді: «Суспільство зупиняється без ініціативи особистості. Ініціатива вмирає без підтримки суспільства» [12]. Прагматичну теорію права розвинув голова Верховного Суду США Олівер Голмс, який вважав, що основою законності є не розумування, а досвід, критично ставився до моральних спекуляцій у сфері права, вказував, що право має задовольняти інтереси суспільства, і захищав широку свободу слова [13]. У Єпископальній церкві права людини здавна дискутуються, а не диктуються згори [14]: наприклад, коли у 1861 р. єпископ Джон Гопкінс опублікував памфлет, в якому намагався виправдати рабство з точки зору Нового Заповіту, один зі священників, Дж. Гаєр, у 1863 р. виступив зі спростувальним памфлетом, в якому звинуватив Гопкінса у перекирчуванні Святого Письма. Зараз церква виступає проти рабства та расизму, визнає репродуктивні права і право на відмову від лікування, яке завдає більше страждань, ніж користі, допускає вінчання одностатевих шлюбів та рукоположення жінок і ЛГБТ-людей у священники; аналогічні підходи практикують і деякі інші протестантські церкви. Вірною єпископальній церкві була Елеонора Рузвельт, яка представляла США в Комісії ООН з прав людини та очолювала Комісію у 1946-1952 рр., під час розробки та прийняття Загальної декларації прав людини. Значний внесок у розвиток правозахисного руху на пострадянському просторі та в США зробили баптисти, один з яких, Мартін Лютер Кінг, очолив широкий суспільний рух проти расової дискримінації та за економічні

права у Сполучених Штатах, був убитий у 1968 р. і щорічно поминається у літургії єпископальної та євангелічної лютеранської церкви.

Історичні уроки автономії, які дала Реформація, були засвоєні в Україні лише почасти, хоча одним згаданим вище перекладом Біблії українською мовою та боротьбою за українську церкву вплив Реформації не обмежився, почалася боротьба за лібералізацію суспільства. Показовими для кінця XIX – початку XX століття є приклади діяльності Івана Вернадського та Євгена Войнаровського, які наводить гарвардський професор Іван Коропецький у книжці «Розвиток у тіні: дослідження української економіки». Економіст з козацького роду Іван Вернадський безуспішно обстоював у Росії приватну власність на землю як продуктивнішу за общинну, захищав економічні та громадянські свободи, зокрема, схвалював рівноправ'я жінок та засуджував антисемітизм. Однак його радикальні опоненти турбувалися лише про контроль над масами, якого вони не мислили без збереження патріархальної общинності та міжнаціональної ворожнечі. Тим часом у Австрії Євген Войнаровський, економіст галицького митрополита Андрея (Шептицького), обстоював економічну емансипацію селянства на основі приватної власності на землю та залучав інвестиції у сільське господарство; ріст доходів дозволив владиці розгорнути масштабну благодійну діяльність. У мемуарах Войнаровський зізнався, що рецепт процвітання, опору на особисту автономію селянина-власника, йому підказав афоризм англійського економіста Артура Юнга: “Дайте людині у безпечне володіння голу скелю, і вона перетворить її на сад; дайте їй в оренду на 9 років сад, і вона перетворить його на пустелю” [15].

Ідеї індивідуальної свободи в сфері світогляду і релігії, моралі та економіки консервативні кола в Україні досі сприймають з ворожнечею та організованою, нерідко силовою протидією. Щоправда, у нас не приймалося за зразками Росії, Білорусі та Середньої Азії радикально заборонне законодавство по відношенню до релігійного та світоглядного свободомисля, більше того, у 2016 р. Конституційний Суд України за зверненням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини скасував такий рудимент радянського авторитаризму, як дозвільний порядок проведення релігійних заходів. Однак навіть ті зрушення у бік лібералізації, яких вдається домогтися великими зусиллями – світська Конституція, автономія Української Православної Церкви, секулярна освіта, антидискримінаційні новели, внесені до законодавства останні роки, забезпечення безпеки маршів рівності та інших заходів меншин – постійно піддаються ревізійним атакам. Між тим ліберальна позиція релігійних та політичних діячів могла б стати каталізатором значних суспільних змін, як було у випадку Войнаровського. Навіть питання створення національної церкви спричинило болючий розкол у православній спільноті, який поглиблюється всі роки незалежності України через ірраціональну державну політику, часто відверто дискримінаційну по відношенню до тих чи інших релігійних організацій; фаворити і жертви цієї політики міняються, але політика залишається ірраціональною. Жорстка редакція Податкового кодексу України із вимогами обмежувати в установчих документах майнові відносини між неприбутковими організаціями та їх членами переважно оплатою праці під загрозою втрати статусу неприбутковості виглядає надмірним втручанням у організаційну автономію. Давно назріла необхідність дерегуляції духовного життя українців, скасування необґрунтованих обмежень щодо чисельності, територіальної прив'язки, організаційно-правових форм релігійних організацій, скорочення строків реєстрації статутів та змін до статутів релігійних організацій, позбавлення органів у справах релігій дискреційних повноважень затягувати реєстрацію статутів релігійних організацій та вимагати попереднього дослідження спеціалістами їх віровчення [16].

Висновки. Становлення глобальної людської цивілізації пов'язане із світоглядною революцією доби Відродження, піднесенням гуманістичних цінностей гідності та розуму людини, які з початком Реформації знайшли політичне вираження у вимогах реформування спочатку духовної, а потім і світської влади в напрямку гарантування індивідуальної свободи. Людина, що є універсальною цінністю, завжди у центрі уваги як держави – захисника прав і свобод людської особи, так і релігії, в т. ч. учення Ісуса Христа – захисника і спасителя людської душі. Однак давній спір релігії та держави про належність їм людини був вирішений людиною на користь особистої автономії, володіння собою, усвідомлення здатності бути джерелом власного права і неможливості повного перекладення відповідальності за свою долю на чужі плечі, відчуження своєї свободи на користь церкви, держави чи ще якоїсь особи або інституції.

Визнання природних невідчужуваних прав людини, які у сукупності складають особисту автономію, є фундаментом сучасної системи міжнародного права, що зародилася під впливом Реформації, її ідей, дискусій та конфліктів. Ліберальна егалітарна мораль протестантизму була найбільш послідовно втілена в англо-американській політико-правовій системі, поширилася спочатку в Німеччині, Франції та Швейцарії, а згодом і в усьому світі. Загальну декларацію прав людини, еталон особистої автономії, більшість націй визнали після викриття злочинів проти людяності, вчинених тоталітарним режимом німецьких націонал-соціалістів. Ідея прав людини була покладена в основу загальнолюдського братства Об'єднаних Націй та співдружності Європейського Союзу, де дотримання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантується особистою автономією кожної людини у праві звернутися до Європейського Суду з прав людини за захистом своїх прав від порушень прав людини державами, що приєдналися до Конвенції.

Прагнення українців до духовної, політичної і економічної свободи та соціальної справедливості не поступається аналогічному прагненню інших європейських народів, які давно насолоджуються благами особистої автономії. Таке прагнення, можливо, іноді виражається в диких формах, як під час Реформації траплялися спалахи свавільного фанатизму, але це не привід надмірно репресувати прояви свободи, яка лише з досвідом набуває стриманої раціональності та вишуканих культурних форм. Неможливо навчитися правильно користуватися свободою, не практикуючи свободу, без поступового накопичення досвіду власних спроб і помилок. Чим обширніший простір індивідуальної свободи розбудований у суспільстві, тим більше можливостей має людина уникнути болючих наслідків помилок та поспіху, перевірити безпечність свого життєвого вибору при відвертому обміні досвідом, у малих експериментах, перш ніж перейти до великих, та відчути, що гідна активність винагороджується і підтримується, а не активність чи негідна активність засуджується та карається. Емансипацію української нації гальмує надмірний елітизм, саморуйнівна прихильність до екстрактивних політичних інститутів, які прирікають більшість людей на злидні та безправ'я. Урок Реформації, який має засвоїти Україна, полягає у необхідності прагматичного утвердження ідеалу особистої автономії у національній політико-правовій системі, економіці, культурі. Дотримання прав людини є запорукою загальної гідності, свободи і безпеки. Підтримувати особисту ініціативу та гарантувати особисту відповідальність необхідно для виходу з глухого кута невдячності та безкарності, хворобливих ілюзій зверхності над іншими, тотальної байдужості, некомпетентності, невігластва. Прагнення власними зусиллями досягнути самостійно поставленої мети, здобути любов, славу і багатство шляхом служіння іншим є моральним рушієм, що підштовхнув до розвитку протестантські нації і цілком може спрацювати в Україні.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер; пер. з нім. О. Погорілий. – Київ : Основи, 1994. – 269 с.
2. Somek, Alexander. *The Cosmopolitan Constitution*. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – 304 p.
3. Головатий С. Про людські права. Лекції / С. Головатий. – К. : Дух і літера, 2016. – 760 с.
4. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають: походження влади, багатства та бідності / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон. – К. : Наш Формат, 2016. – 440 с.
5. Möller, Kai. *The Global Model of Constitutional Rights*. – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 240 p.
6. Постанова Верховної Ради України «Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України» від 11 жовтня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 48. – С. 1376. – Ст. 663.
7. Лютер М. 95 тезисов / М. Лютер; сост., вступ. ст., прим. и коммент. И. Фокин; гл. ред. А. Сазонов. – СПб. : Роза Мира, 2002. – 674 с.
8. Біблія / пер. ієром. о. Рафаїла (Р. Турконяка). – К. : Українське Біблійне Товариство, 2011. – 1216 с.
9. Шульга А. Взгляд из церковного окна. – Ирпень : Ассоциация «Духовное Возрождение», 2012. – 85 с.
10. Гердеген М. Міжнародне право / пер. з нім. Р. Корнута. – К. : К.І.С., 2011. – 516 с.
11. Burns J. H. *The Rights of Man Since the Reformation: an Historical Survey // An Introduction to the Study of Human Rights*. – London: Europa Publications, 1971. – P. 16-30.
12. James W. *The Will to Believe; And Other Essays in Popular Philosophy*. – Auckland: The Floating Press, 2010. – 379 p.
13. White G. E. *Justice Oliver Wendell Holmes: Law and the Inner Self*. – New York: Oxford University Press, 1995. – 648 p.
14. The Episcopal Church: Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.episcopalchurch.org/library/topics/human-rights>.
15. Koropecyj I. S. *Development in the Shadow: Studies in Ukrainian Economics*. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press at University of Alberta, 1990. – 292 p.
16. Шеляженко Ю. В. Повага до особистої автономії як передумова запобігання дискримінації // Модернізація правових інститутів: вимоги часу: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 8 грудня 2016 року. Тези наукових доповідей. – К. : Видавничий дім «АртЕк», 2016. – С. 32-38.

References

1. *Weber M.* (1994) 'Protestantsjka etyka i dukh kapitalizmu' [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism], Kyiv, Osnovy, 269 p.
2. *Somek A.* (2014), 'The Cosmopolitan Constitution', Oxford University Press, 304 p.
3. *Holovatyj S.* (2016) 'Pro ljudski prava. Lekciji' [About Human Rights. Lectures], Kyiv, Duh i Litera, 760 p.
4. *Acemoglu D., Robinson J.* (2016), 'Chomu naciji zanepadajutj: pokhodzhennja vlady, baghatstva ta bidnosti' [Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty], Kyiv, Nash Format, 440 p.

5. Möller K. (2015), 'The Global Model of Constitutional Rights', Oxford University Press, 240 p.
6. *Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy «Pro provedennja vseukrajinsjkogh oreferendumu v pytanni pro progholoshennja nezalezhnosti Ukrainy» vid 11 zhovtnja 1991 roku* [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «About the referendum on the question of independence of Ukraine», 11 October 1991]. Available at: <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1660-12>>
7. Luther M. (2002), '95 tezysov' [Ninety-five Theses], Saint Petersburg, Roza Myra, 2002, 674 p.
8. (2011), 'Biblija' [Bible], Kyiv, Ukrajinske Biblijne Tovarystvo, 1216 p.
9. Shuljgha A. (2012), 'Vzghljady z cerkovnogho okna' [Sight from the Church Window], Irpin, Assocjacyja Dukhovnoe Vozrozhdenye, 85 p.
10. Herdegen M. (2011), 'Mizhnarodnepravo' [International Law], Kyiv, K.I.S., 516 p.
11. Burns J. H. (1971), 'The Rights of Man Since the Reformation: an Historical Survey', *An Introduction to the Study of Human Rights*, London, Europa Publications, P. 16-30.
12. James W. (2010), 'The Will to Believe; And Other Essays in Popular Philosophy', Auckland, The Floating Press, 379 p.
13. White G. E. (1995), 'Justice Oliver Wendell Holmes: Law and the Inner Self', Oxford University Press, 648 p.
14. *The Episcopal Church: Human Rights*. Available at: <<http://www.episcopalchurch.org/library/topics/human-rights>>
15. Koropeckyj I. S. (1990), 'Development in the Shadow: Studies in Ukrainian Economics', Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press at University of Alberta, 292 p.
16. Sheljazhenko Y. V. (2016), 'Povagha do osobystoji avtonomiji jak peredumova zapobighannja dyskryminaciji' [Respect for Personal Autonomy as Precondition of Avoiding Discrimination], *Proceedings of the "Actual Jurisprudence" International Conference on 8 December 2016*, Kyiv, Publishing House ArtEk, P. 32-38.

УДК330.341.2

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN MULTINATIONAL CORPORATIONS

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЯХ

КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В МНОГОНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЯХ

Nosova O. V.

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance of Banking University Kharkiv Educational-Scientific Institute. E-mail: nosova1982@mail.ru

Носова О. В.

Доктор економічних наук, професор кафедри фінансів. Банківський університет Харківський навчально-науковий інститут. E-mail: nosova1982@mail.ru

Носова О. В.

Доктор экономических наук, профессор кафедры финансов. Банковский университет Харьковский учебно-научный институт. E-mail: nosova1982@mail.ru

Abstract. *The article argues that the corporate governance and corporate social responsibility relationship considers complementary categories. The corporate social responsibility in multinational corporations has emerged strongly as a policy popular with many US and Western European corporations. German multinationals practices prove a more positive public image, enhances profitability model, and shows the benefits of corporate investments in the society. The aim of article is to study the factors affecting on the development of corporate social responsibility and proposes the adjustment measures to encourage the adoption of corporate social responsibility practices in Ukraine. The distinctive features of corporate social responsibility model in Ukraine defined via analysis of companies' initiatives for implementing socially significant projects. The civil society formation proposed for solution of social and environmental problems. The education and the development of a corporate culture defined as the basis for creation a new corporate culture in the companies.*

Key words: *corporate social responsibility, profitability model, multinational corporations, corporate investment.*

Анотація. *У статті стверджується, що відносини між корпоративним управлінням та корпоративною соціальною відповідальністю розглядаються як додаткові категорії. Корпоративна соціальна відповідальність багатонаціональних корпорацій виникла як популярна політика для корпорацій США та Західної Європи. Практика функціонування німецьких транснаціональних корпорацій доводить більш позитивний імідж в суспільстві, підвищує модель рентабельності, і показує переваги корпоративних інвестицій в суспільстві. Метою статті є вивчення факторів, що впливають на розвиток корпоративної соціальної відповідальності. В статті запропоновані коригувальні заходи, щодо стимулювання прийняття корпоративних практик соціальної відповідальності в Україні. Відмінні риси корпоративної моделі соціальної відповідальності в Україні визначені за*

допомогою аналізу ініціатив компаній у реалізації соціально-значущих проєктів. Формування громадянського суспільства направлено на вирішення соціальних і екологічних проблем. Освіта і розвиток корпоративної культури визначаються як основа для створення нової корпоративної культури в компаніях.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, модель рентабельності, транснаціональні корпорації, корпоративні інвестиції.

Аннотація. В статті утверджується, що отношения между корпоративным управлением и корпоративной социальной ответственностью рассматриваются как дополнительные категории. Корпоративная социальная ответственность многонациональных корпораций возникла как популярная политика для корпораций США и Западной Европы. Практика функционирования немецких транснациональных корпораций доказывает более положительный имидж в обществе, повышает модель рентабельности, и показывает преимущества корпоративных инвестиций в обществе. Целью статьи является изучение факторов, влияющих на развитие корпоративной социальной ответственности. В статье предложены корректирующие мероприятия по стимулированию принятия корпоративных практик социальной ответственности в Украине. Отличительные черты корпоративной модели социальной ответственности в Украине определены с помощью анализа инициатив компаний в реализации социально-значимых проєктов. Формирование гражданского общества направлено на решение социальных и экологических проблем. Образование и развитие корпоративной культуры определяются как основа для создания новой корпоративной культуры в компаниях.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, модель рентабельности, транснациональные корпорации, корпоративные инвестиции.

The current problem. In world practice of the concept of Corporate Social Responsibility (CSR) business has become synonymous with the concept of an effective and transparent business with sustainability effects. Economic growth, social progress and high living standards as strategic goals of social development are associated with the processes of providing comprehensive CSR, which considered being an essential component of the concept of sustainable development not only in the business world, but also in humanity as a whole. CSR means the ability of an organization or enterprise to evaluate the consequences of their actions for sustainable social development.

The concept of CSR started in 60th XX century as a philanthropic activity directed at solving socially important issues. With the development of society a further redefining of the concept took place for a strategic philanthropy, linking to the solution of social problems with the strategic objectives, and later it transferred to social projects or social investments. Its notion is transformed into strategic goals; which apply in the ideology of social investments and meet the long-term interests of all stakeholders.

The aim of the article is to study the factors affecting on the development of corporate social responsibility (CSR) and proposes the adjustment measures to encourage the adoption of CSR practices in Ukraine. German multinationals proves a more positive public image, enhances profitability model, and shows the benefits of corporate investments in the society.

The need to integrate environmental, ethical, human rights and consumer concerns into their business operations and core strategy in close collaboration with their stakeholders is the goal for promoting CSR in Ukrainian companies. The CSR institutions development can be used to address critical economic, social and environmental issues, and to act in favor of the development of the national economy. Ukraine today has set a goal to form a qualitatively new institu-

tional environment that will promote entrepreneurial activity and economic growth based on structural reforms and innovations' application.

A study of recent research and publications. The research method used in this study will consist of a critical review of the scholarly and refereed literature and will be based on the use of comparative economic analysis models of corporate governance and CSR.

The study of the large amount of literature sources shows the various research methods of corporate governance and CSR application demonstrates the existence of an ambiguous understanding of the interrelationship and interdependence between these categories. Heal & Garret apply financial indices analysis for CSR estimation. The authors define the role of policies under CSR as a prediction and minimizing distribution conflicts between corporations and society. They include a compensation list of the benefits that commentators have linked to CSR programs the following: reducing risk; reduced waste; improving relations with regulators; generating brand equity; improved human relations and employee productivity; lower cost of capital [13; 19]. Aguilera, Williams, Conley, Rupp explore differences between institutional investors in the UK and the US concerning CSR, and draw on a model of instrumental, relational and moral motives to explore why institutional investors in the UK are becoming concerned with firms' social and environmental actions [1, 147].

Soellner considers an application of a sequenced approach of education, sanction, and institutional building [17; 1230]. The author specifies the role of the self-enforcing mechanism of learning, the implementation and enforcement of values which results in a responsible behavior, and the process of shaping and enforcing an institutional environment. The impact of multinational corporations defines the function for future prediction development as an investment in social order and future cooperation.

The testing hypothesis is corporate governance and CSR could be considered as complementary categories, and what kind of adjustment measures for CSR improvement in Ukraine could be identified and applied inside corporations and business environment in Ukraine.

The rules of Corporate Governance and Corporate Social Responsibility have many interactions. The rules of the Corporate Governance (CG) have today often the condition of law. In Germany are these rules part of the statute-book of stock-companies (Aktiengesetz) with validity for companies listed on the stock exchange. The influence is more and beyond this legal form for companies. Other companies – especially with international activities – do orient them on this regulatory framework for the management and monitoring. Companies listed on the stock exchange give statements about the corporate governance at the annual report.

The rules of CSR are directives given by the management of a company for the company. CSR is the compliance with laws and regulations, observing (external) standards and (internal) values, action instructions and guidelines and designing management and control structures. All interests of every group of stakeholders are considered and the sustainability and transparency are the main topics of today.

The Majority of East European countries have adopted a national code of best practice for corporate governance. It defines the strict rules for listing the companies' shares on a stock market; clarify the powers of shareholders and supervisory boards, and to make signals for any financial changes to foreign investors. Bebchuk, Cohen & Ferrell consider which provisions, among a set of twenty-four governance provisions followed by the Investor Responsibility Research Center (IRRC), are correlated with firm value and stockholder returns [5; 801]. Berndt traces the network effects of system based on corporate law, securities law, and the capital markets [6, 35].

Over the past 20 years, managers enhance the use of tools for developing reputations techniques in order to study the influence of interest groups in the company, and mechanism, how

to manage relationships with them. Some experts believe that the division of corporate communications with the advertising world and PR transfer today market leaders to those organizations that pursue policies of a single system of communication with all interested groups.

Aguilera, Williams, Conley, Rupp emphasize two divergent hybrids of the neo-liberal economic model and the neo-corporatist model, where the first model defines more centralized and concentrated financial systems based on financial market regulation which is designed to correct market failures and facilitate market process, strong emphasis on transparency and disclosure rules [1, 148]. The neo-corporatist model considers the existence of legalistic regulation which structures institutional frameworks for private interest bargaining, marginal power and importance of shareholder interests, corporation responsibility for stakeholder employees, takes into account an institutional setting which are mediated by firm and labour market structures. The distinctive feature of statist model distinguishes is highly centralized and concentrated bank-dominated financial systems, existence of more mandatory rules than in previous models, strong impact of informal regulatory and inter-firm relationships on corporate structures. Authors suggest that national political institutions remain powerful and distinctive determinants of political economic adjustment. It covers the assumptions that underlie theories of corporate governance and the expected outcomes of various board structures and compositions.

The proponents of the neoclassical approach emphasize stakeholder theory, the theory of corporate internal control, the theory of agents costs and etc., and argue that the term corporate governance is typically defined more narrowly, as the processes of supervision and control 'intended to ensure that the company's management acts in accordance with the interests of the shareholders.' [7, 55]. Neoclassical theorists highlight the obligation of the company to maximize the return on investment of their shareholders. The stakeholder theory assumes that corporate executives are responsible to stockholders, and it also maintains that there are other groups that are directly affected by the conduct of the company. Companies that invest too heavily in social responsible activities may jeopardize their profitability, thereby failing their shareholders; likewise, to the extent that such companies fail to engage in such social responsible activities at all, or only in superficial ways, may threaten their company's survival by driving customers and potential customers away. Arias & Petterson concludes that a careful balance of the neoclassical and stakeholder approach to doing business in the international market place is required today [4, 101]. Cheng, Ioannou & Serafeim argue that stakeholder engagement based on mutual trust and cooperation reduces potential agency costs by pushing managers to adopt a long-term rather than a short-term orientation [10, 15]. Superior stakeholder engagement enhances the revenue or profit generating potential of the firm through the higher quality of relationships with customers, business partners and among employees. Firms with better CSR performance are more likely to publicly disclose their CSR activities, and consequently become more transparent and accountable. Higher levels of transparency reduce informational asymmetries between the firm and investors, thus mitigating perceived risk. The post neoclassical views, however, show that stakeholders' incentives can play a significant role on the mix of debt and equity used in financing the firm's assets, and on its capital investment decisions. Thereby corporate executives can add value to the firm and affect distribution of wealth between common stockholders and bondholders [3, 20].

The impact of global financial crisis affects corporate governance and banks as executive directors, remuneration and bankers' bonuses, board composition and board diversity. CSR in multinational companies hence requires the identification of global and local stakeholder groups and an understanding of their concerns and the cultural context shaping their expectations [9, 19].

In deciding on the adoption of CSR of the company is not only important to identify the most significant social needs of stakeholders, but also to analyze their feasibility, to provide cost ben-

efits analysis of company, estimate potential benefits of social investment for society. At this stage management explores the possibility of joining efforts in the implementation of various social projects with other companies or nonprofit organizations.

Numerous violations of legal (formal and informal) rules between companies and society, corporations and their shareholders in the world rise to intense viewing not only use, but also the reassessment of the fundamental principles of the relationship between power holders (shareholders), management holders (managers), the R&D owners (technological staff) and the employees (workers). Jain points out that it appears that U.S. and Indian firms are more prone to greenwash their image in comparison with their German counterparts [15, 10].

Arias & Patterson (2009) points out two different aims for company's management, on the one hand, that they manage the enterprise's affairs in a responsible way that ensures the long-term survival of the company; and, on the other hand, the same managers are being confronted by a wide range of external forces over which they have little or no control, but which must be taken into account in formulating strategic business plans [4, 108]. The most important issue according to the authors view is to emphasize the need to balance these needs while in many cases it is to be a highly elusive moving target.

Witt & Jackson hypothesize that certain combinations of liberal market and coordinated logics across two or more institutional domains may enable institutional comparative advantage by compensating for institutional weaknesses inherent in "pure" configurations [19, 780]. Liberal corporate governance may provide an important external monitoring of strongly coordinated and otherwise insider-oriented governance institutions. This view explains the potential for "beneficial constraints" based on institutional arrangements with conflicting logics.

Corporations, having strategy based on successful operation of the market, cannot ignore the role of CSR actions. Instead they are trying to create for themselves the image of socially responsible businesses. CSR is what that companies are trying to meet the expectations of society providing needs for products or services, which form a high technical standards, and contributing thus for improving the quality of living standards in the country.

Höpner points out the problem of institutional complementarity via theoretical analysis of different models of capitalism [14, 30]. The theories differ with respect to the degree to which they emphasize the coherent organization of subsystems of the political economy, such as the skill formation system, the industrial relations system and the corporate governance system.

The bulk of the available evidence from scientific literature sources suggests that most firms view social responsible actions in the same way that they view more traditional business activities. Stavins, Reinhardt & Vietor stress that instead of altruistically sacrificing profits, they engage in more limited – but more profitable – set of socially beneficial activities that contributes to their financial goals. Authors consider that CSR should be viewed as a complement to, rather than a substitute for, increasingly effective government regulation [20, 25].

Bloomfield argues that the term "CSR" is applied as a substitute term for describing the company's response to the legitimate expectations of stakeholders which means greater distinction between the two aspects of governance – inward facing and outward facing [8, 300].

CSR deals with ethical treating the stakeholders of the firm and respecting their needs. Socially responsible behavior increases the human development of stakeholders both within and outside the corporation. Sjostrand describes and analyses the key nature-based and actor – based forces that ultimately determine corporate governance processes and long-term corporate paths [18, 2016].

Some scientists consider that the corporate governance and CSR relationship can be interpreted by abandoning the standard view of the firm as a shareholder value maximizer and em-

bracing the view of a firm as a stakeholder value maximizer. This convergence paves the way for corporate governance to be driven by ethical norms and the need for accountability, and it enables CSR to adapt prevailing business practices. At present time both corporate governance and CSR focus on ethical practices in business and the responsiveness of an organization to its stakeholders and the environment in which it operates.

The study of the interdependence corporate governance and CSR reflects the various stakeholders' views on organization and management, on the company's portfolio, ethical norms, the possibilities and attractiveness, impacts in themselves and effects of all other forces. The research indicates complementary relationship through reflecting the interests of all stakeholders, providing balance of relationships between major groups and social institutions involved in market interaction, and promoting the development of constructive relationships. The relationship and interaction categories demonstrate different models of corporate governance application which explain needs to apply certain institutional arrangements, enabling shareholders to play a more active role in CSR, and resulting in more sustainable companies' development.

The important research results. The concept of CSR is quiet new for Ukrainian business. In Ukraine an example of successful implementation of CSR standards by companies could be seen via substantial increases of their contribution to the sustainable development of the society, including all economic, social and environmental aspects of the company activities.

Ukrainian companies manage to achieve the basic goals via taking part in various socially oriented projects and programs: to increase investment attractiveness, to be included and involved in global network, and to improve the quality of corporate culture within the company. Corporations independently determine the extent of their contribution to public participation in the projects and programs involving CSR.

The critical analysis of literature sources and analytical reports provide the basis for highlighting differences of CSR model in Germany and in Ukraine, and to define adjustment measures (table 1, p. 128).

Having a strategy based on market operations, corporations are trying to create for themselves the image of socially responsible businesses. CSR's perception is what these companies are trying to meet the expectations of the society, providing needs for their products or services, which form a high technical standards, and contributing thus for improving the quality of living standards in the country. The companies conduct efforts to extend the range of educational projects in improving the quality of education in Ukraine. The necessity of CSR principles adoption explains companies' confidence increase, which confirms their commitment in attracting, retaining qualified staff, and positive companies' image formation. This process should be escorted by different campaigns in media. The best example is J. F. Kennedy's speech: "Don't ask what the society can do for you – ask yourself what you can do for your society!" [16, 1961].

The CSR started in Ukraine since launch of UN Global Compact in 2006 with support of 34 leading local and multinational companies. Social responsibility of business – is the company responsible for the impact of its activities to all people and organizations with which it faces during the normal course of business, and whole society. In order to implement best practices of CSR Ukrainian companies need to explore business environment, current legislation framework, public authorities' attitude to social projects etc.

The necessity of integration of environmental, ethical, human rights and consumer approaches defines core company strategy in close collaboration with stakeholders' interests, and coordinate its behavior for CSR promotion in Ukraine. The basic forms of business operations of CSR include investment projects in environmental protection, sustainable development, human capital development, and improving the company's reputation. Company's motives for

social projects participation are moral duties, authorities' appeals, copying of positive experience of competitors' actions and activities.

Table 1

Classification of the distinctive characteristics of CSR models

№	Title	CSR Model in Germany	CSR Model in Ukraine	Adjustment measures
1.	Tasks	-Community development	- Investment attraction	- Civil society formation with a fixed formal and informal rules and regulations
		- Improving the environmental conditions		
		- Staff development		
		- Technological improvement of the economy		
2.	Motivation	- Improving the environmental conditions	- Companies' inclusion in the global network	- Orientation on training standards of corporate ethics.
		- Staff development	- Improvement of the quality of corporate governance	- Investment in personal development (education, training programs)
		- Technological improvement of the economy		
		- Moral values	- Moral duties	- Priorities changing towards social projects and public goods.
3.	Legal and economic mechanism of projects implementation	- The creation of public goods	- Authorities' appeals	- Formation of common moral values in society
		- The preservation and environmental care	- Positive copy experience of competitors' actions and activities	
		- Economic		
		- UN Global Compact Multilateral Forum on CSR in the EU and OECD	- Tax code	-Adjustment of national legislation with norms and rules of international legislation for CSR
- German Sustainability Code	- Civil code			
- Code of corporate ethics	State institutions at national, regional and local levels			
5.	Practical application	- Social investment	- Social investment in sustainable development	- Expansion of the scope of the implementation of socially-oriented projects
		- Social partnership	- Social projects	
		- Corporate communications	- Social partnership programs	
8.	Results	-Improving the welfare of society as a whole	-Improving the company's image	-Changing priorities and expansion the scope of corporate activities from local to national level
			-Increase of individual groups of citizens wellbeing	

Source: authors approach based on CSR Practices in Ukraine 2015; CSR- Made in Germany, 2012.

The distinctive feature of CSR model in Ukraine points out companies' initiatives for implementing socially significant projects through involvement of government officials, NGO's, consumers, and stakeholders. According to the data of analytical survey in Ukraine the stimuli

for CSR activity realization of the majority of Ukrainian companies consider tax exemptions (76,5%), reduction of administrative pressure (38,5%), positive examples of successful implementation of the appropriate programs, and events in the world (35%) [11]. The insufficient legal regulations, lack of knowledge, competences and experience impede CSR application in Ukrainian companies.

Aloni analyses the aims of corporative strategy of ten biggest companies in Ukraine. The author asserts that ATB-market, Fozzy Group and Megapolis – Ukraine do not have any strategy, and in DTEK declares some strategies, but does not implement [2, 92]. The data of Transparency International confirms the high level of corruption in Ukraine where the corruption perceptions

Based on the German companies' experience in CSR the following adjustment measures are proposed for improving and making more effective the Ukrainian model. Global aim of CSR should be focused on social values of society. The tasks of such model are formation of a civil society with a fixed formal and informal rules and regulations, orientation on training standards of corporate ethics, and investment in human capital. Priorities of motivation social activity should be changed towards the concept of public goods, needs of society, and social projects implementation. The formation of common social values in society could create the solid base for entrepreneurial culture and economic behavior. Audit of cultural and social environment of the society will be directed to the social projects implementation. An adjustment of national legislation with norms and rules of International standards ISO 26000, UN Global Compact Multilateral Forum on CSR and EU and OECD principles of CSR, German Sustainability Code and etc., and an expansion of the scope of the implementation of socially-oriented projects in Ukraine will benefit society, provide healthy environment, resource conservation, and enhancing lives.

In order to stimulate activities in sphere of CSR the state should expand the use of various forms for social acknowledgement of company's achievements in CSR activities: public recognition, different forms of social initiatives, and media reports. Reorientation on the business company's criteria, including brand value, investment attractiveness, competitive advantages will results in the implementation of CSR programs in Ukrainian companies. The adoption at the state level regulations will stimulate corporate activities towards the development of CSR. Changing priorities and expansion the scope of corporate activities from local to national level will be directed to utilize the results of CSR activities at the national level in Ukraine.

Comparison of models of CSR shows that social partnership programs in Ukraine are advisory in nature, and do not provide any administrative responsibility for companies' declaration. A characteristic feature of Ukrainian reality is the partial or incomplete implementation of the proclaimed social obligations. Especially it concerns issues of social partnership programs, projects, and green washing.

Some companies replace the real concept of CSR for its direct obligations, including timely payment of taxes, carrying out activities related to compliance with environmental regulations and the relevant standards of production. Most companies are faced with the problem of recruitment that means the staff deficit having entrepreneurial skills, competencies, and socially-oriented behavior.

Conclusions. Ukraine today has set a goal to form a qualitatively new institutional environment that will promote entrepreneurial activity and economic growth based on structural reforms and application of innovations.

The adjustment measures for CSR application in Ukraine are the following.

- The civil society formation for solution of social and environmental problems. It includes formal and informal rules definition, education, investments in human capital, and imports of absent western types of institutions.

- Taking into account national cultural traditions CSR model shows the necessity of personal staff education, formation of norms for contract obligations fulfillment, strict rules, discipline, trust and etc.
 - The development of a corporate culture is based on the use of the moral principles of companies' ethic code to influence business behavior. To provide the specified program adoption representing a set of effective rules of virtue, which would be directed on formation a new corporate culture in the companies.
 - To expand the role of institutions, including critical media and NGOs in order to prevent frauds and disclosures, and to apply effective tools for CSR green washing identification.
 - To apply the German Sustainability Code for Ukrainian companies on the basis of both nationally and internationally recognized standards which will contribute sustainability management transparency, accountability of CSR reporting.
 - To expand the use of incentives of moral acknowledgement inside the company which affect every stakeholder, increase the value of trademark, improve company's reputation, and raise employees' involvement in decision making process.
 - To enhance the role of the state in supporting and disseminating CSR concept, and adoption the National strategy of CSR in Ukraine.

References

1. Aguilera, R.V., Williams, C. A., Conley, J. M., Rupp, D. E. Corporate Governance and Social Responsibility: a Comparative Analysis of the UK and the US, *Corporate Governance //An International Review*. 2006. – Volume 14. – Issue. – May. – P. 147-148.
2. Aloni, G. Problems of Corporate Social Responsibility in Corporate Strategies Big Business in Ukraine // *Philosophical Sciences. First Independent Scientific Bulletin*. – 2015. – No. 4. – P. 89-93.
3. Alrousan, R. M., Bader, M. A. and Abuamoud, I. (2015) 'Stakeholders approach in influencing corporate social responsibility: a case study at two hotels in Jordan' // *Int. J. Tourism Policy*. – Vol. 6. – No. 1. – P. 17-28.
4. Arias, J. C., Patterson K. Relationships between Corporate Social Responsibilities' Promotion and Corporate Performance in the Multinational Corporations. // *Business Intelligence Journal*. – 2009. – Vol. 2. – No.1. – P. 93-112.
5. Bebachuk, L., Cohen, A. Ferrell Allen. What Matters in Corporate Governance? // *The Review of Financial Studies*. – 2009. – 22 (2). – P. 783-827.
6. Berndt, M. *Global Differences in Corporate Governance Systems*. Deutscher Universitaets. – 2002. – Verlag GmbH, Wiesbaden, 2002. – 65 p.
7. Blindheim, B. T. Institutional Models of Corporate Social Responsibility: A Proposed Refinement of the Explicit-Implicit Framework // *Business & Society*. 2015. – Vol. 54 (1). – P. 52-88.
8. Bloomfield, S. *Theory and Practice of Corporate Governance. An Integrated Approach*. Cambridge University Press, 2013. – 421 p.
9. Bustamante, S. Localization vs. Standardization: Global approaches to CSR Management in multinational companies // Paper No. 60. – Date: 03/2011. – Working Papers of the Institute of Management Berlin at the Berlin School of Economics and Law (HWR Berlin).
10. Cheng, B., Ioannou, I. and Serafeim, G. Corporate Social Responsibility and Access to Finance // *Strategic Management Journal*. – 2016. Available at: <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/9887635/cheng%2cioannou%2cserafeim-Corporate%20Social%20Responsibility%20and%20Access%20to%20Finance.pdf?sequence=1>.

11. CSR Practices in Ukraine 2015 / under the editorship of M. A. Saprykina. Centre for CSR Development. – Kyiv, 2015. – 148 pages. Available at: http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/12/cases_praktice2015.pdf.
12. CSR – Made in Germany. Federal Ministry of Labour and Social Affairs. – 2012. Available at: https://diplo.de/New_Delhi/csr-made-in-germany.pdf.
13. Heal, G. & Garret, P. Corporate Social Responsibility – An Economic and Financial Framework. Palgrave Macmillan, 2014. - December. Available at: www.palgrave-journals.com.
14. Höpner, M. European Corporate Governance Reform and the Germany Party Paradox // MPIfG Discussion Paper. – 2003. – 03/04. – 45 p.
15. Jain, A, Keneley, M and Thomson, D. Voluntary CSR disclosure works! Evidence from Asia-Pacific banks // Social Responsibility Journal. – 2005. – Vol. 11. – No. 1. – P. 2-18. Available at: <http://dro.deakin.edu.au/view/DU:30070605>.
16. Kennedy, J. F. Ask not what your country can do. John F. Kennedy's Inaugural Address, January 20, 1961. Available at: <http://www.ushistory.org/documents/ask-not.htm>.
17. Soellner, A. Globalization, greed, and exploitation. How to break the baleful path? // Journal Business Economics. 2014. – No. 84. – P. 1211-1235.
18. Sjostrand, S. E. Rethinking Corporate Governance. The Forming of Operative and Financial Strategies in Global Corporations. Edward Elgar Publishing. Stakeholder Engagement Policy of the BMW Group, 2016. Available at: <https://www.bmwgroup.com/en/responsibility/stakeholder-engagement.html>.
19. Stavins, R. N., Reinhardt F. L., Vietor R. H.K. (2008): Corporate Social Responsibility through an Economic Lens // Working Paper. – 2008. – No. 43. Cambridge, M. A : John F. Kennedy School of Government, Harvard Business School.
20. Witt, M. A. & Jackson, G. Varieties of Capitalism and Institutional Comparative Advantage: A test and reinterpretation // Journal of International Business Studies. – 2016. – No. 47. – P. 778-806.

УДК 378.014.5

РЕФОРМАЦІЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА

REFORMATION AND THE REFORM OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: THE INSTITUTIONAL COMPONENT

РЕФОРМАЦІЯ И РЕФОРМА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ

Липов В. В.

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. E-mail: Lyrov_vl@ukr.net

Lyrov V. V.

Doctor of Economics Science, Professor, Professor of the Department of International Relations of Simon Kuznets National Economics University of Kharkiv. Email: Lyrov_vl@ukr.net

Липов В. В.

Доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры международной экономики и менеджмента внешнеэкономической деятельности Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця. E-mail: Lyrov_vl@ukr.net

Анотація. Показано як об'єктивні передумови Реформації (перехід від натурального до економічного способу господарювання) вплинули на формулювання мети університетської освіти в англосаксонських країнах (формування характеру студента, що включає конкретно-професійну, пізнавальну й світоглядну складові). На прикладі концепції кампусу розкрито соціокультурні витоки відмінності англо-американської та європейської моделей вищої освіти. Розкрито його роль як інструмента «побічного навчання», початково орієнтованого на сприяння в досягненні головної мети навчання в коледжі – «вихованні характеру», розвитку особистості студента. Простежено роль кампусу як інструменту соціалізації студентів, розкрито актуальність цієї проблеми для сучасної України, представлено альтернативи кампусній системі соціалізації. Обґрунтовано за-требуваність переорієнтації співвідношення між метою (формування характеру студента) й інструментарієм (процедури зарахування, атестації та оцінювання знань, розподіл повноважень між студентами, організація навчального процесу, виробничої практики, відносини з викладачами, кафедрами, деканатом, конкурси, олімпіади, спортивні змагання, волонтерська діяльність і т. п.) набуття знань в умовах глобальних економічних трансформацій та забезпечення конкурентоспроможності українських університетів.

Ключові слова: інститути, реформа вищої освіти, Реформація, система вищої освіти, університети.

Abstract. It is shown as objective pre-conditions of Reformation (a transition is from a natural to the economic method manage) influenced on formulation of aim of university education in Anglo-Saxon countries (forming of character of student, that includes concretely-professional,

cognitive and world view to composition). The socio-cultural origins of the difference between the English-American and the European models of higher education have been demonstrated with the concept of campus taken as an example. Its role as an instrument of the "lateral study" initially oriented to the assistance in the achievement of the primary objective of teaching in a college, i.e. "character forming", the development of personality of a student has been described. The role of Campus is studied as instrument of socialization of students, actuality of this problem is shown for modern Ukraine, and alternatives to the Campus system of socialization are presented. The relevantness of correlation reformation between goal (forming of character of a student) and instrument of knowledge acquiring (procedures of admission, attestation and evaluation of knowledge, distribution of authority between students, organization of educational process, practical work, relationships with teachers, departments, dean's office, competitions, Olympiads, sport competitions, volunteer activity and others like that) in the conditions of global economic transformations and providing of competitiveness of the Ukrainian universities is provided.

Key words: *institutes, reform of higher education, Reformation, system of higher education, universities.*

Аннотация. *Показано как объективные предпосылки Реформации (переход от натурального к экономическому способу хозяйствования) повлияли на формулирование цели университетского образования в англосаксонских странах (формирование характера студента, включая конкретно-профессиональную, познавательную и мировоззренческую составляющие). На примере концепции кампуса раскрыты социокультурные истоки отличия англо-американской и европейской моделей высшего образования. Раскрыта его роль как инструмента «побочного обучения», изначально ориентированного на содействие в достижении главной цели обучения в колледже – «воспитания характера», развития личности студента. Прослежена роль кампуса как инструмента социализации студентов, раскрыта актуальность этой проблемы для современной Украины, представлены альтернативы кампусных системе социализации. Обоснованно востребованность переориентации соотношения между целью (формирование характера студента) и инструментарием (процедуры зачисления, аттестации и оценки знаний, распределение полномочий между студентами, организация учебного процесса, производственной практики, отношения с преподавателями, кафедрами, деканатом, конкурсы, олимпиады, спортивные соревнования, волонтерская деятельность и т. п.) приобретения знаний в условиях глобальных экономических трансформаций и обеспечения конкурентоспособности украинских университетов.*

Ключевые слова: *институты, реформа высшего образования, Реформация, система высшего образования, университеты.*

Постановка проблеми. Реформація, п'ятисотрічний ювілей початку якої ми відзначаємо у 2017 році, одночасно стала результатом поступової еволюційної трансформації господарського життя Європи епохи пізнього середньовіччя і поклала початок революційній перебудові всього спектру складових суспільного буття спочатку європейських країн, а в подальшому й всього людства. Саме поступовий перехід від абсолютного домінування натурального до економічного способу господарювання зумовив зміну світоглядних засад людини господарюючої. Відбулася переорієнтація з абсолютної залежності від світу, що її оточує, на активну позицію відносно зовнішнього оточення. Змінюється соціальна структура суспільства й система відносин між її елементами. Верстви населення, включені в економічну діяльність, виборюють статус активного суб'єкта соціальних від-

носин, в обмін на сплату податків вимагають права участі в управлінні суспільним життям. Тим самим закладаються підвалини переходу від феодального устрою до системи суверенних національних держав [7; 16]. В свою чергу зміна способу господарювання, перехід до поглибленої спеціалізації та розподілу праці, зумовив зростання ролі та значення спеціальних професійних знань, вмінь та навичок, а отже й професійної освіти. Саме в цей період відбувається зародження традицій європейської системи університетської освіти.

П'ятисотрічний ювілей Реформації співпадає з кардинальною перебудовою системи господарювання. Вона пов'язана з розгортанням в розвинених країнах процесів формування постеконічного способу господарювання. В його основі перегляд серцевинних засад мотивації діяльності людини, поступовому зростанні значення нематеріальної мотивації, визначеної в концепції піраміди потреб А. Маслоу як мотивація самореалізації, самоактуалізації людини. Об'єктивною підставою для цього стає динамічне вдосконалення технологій, що забезпечують процес суспільного відтворення. Відповідно, як і в епоху Реформації, перед суспільством постає питання трансформації системи професійної підготовки у відповідності вимогами часу.

Мета статті – дослідження ключових напрямів вдосконалення системи вищої освіти (ВО) в Україні у відповідності до змін середовища господарської діяльності, що породжуються процесами постеконічних трансформацій в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам трансформації системи вищої освіти присвячене широке коло досліджень як закордонних, так і українських вчених. Значну увагу наукової спільноти викликала робота Б. Рідінгса «Університет в руїнах» [12]. Д. Бок розглядає проблеми, що породжуються намаганнями перебудови на ринкових засадах систем ВО [2]. Б. Кларк звертається до порівняльного дослідження досвіду успішної трансформації п'яти європейських університетів, що належать до суттєво відмінних традицій та моделей організації систем ВО [Clark: 2001; Clark: 2011]. Аналізу окремих аспектів модернізації систем ВО в Європі, в першу чергу в Британії, Фінляндії, Німеччині, Франції та Росії, присвячено тематичний випуск наукового журналу РАН ІНІОН «Актуальні проблеми Європи» [17]. Раніш цей інститут підготував збірку обзорів, присвячених проблемам вдосконалення систем фінансування ВО в Західній Європі й США [19]. Стан і перспективи трансформації систем ВО в Бразилії, Росії, Індії та Китаї досліджувалися в рамках програми «Міжнародна ініціатива» Стенфордського університету [9].

Ціла низка дослідження присвячена окремим складовим трансформації ВО. Інтерес спеціалістів викликала публікація, що об'єднала праці, присвячені теоретичним аспектам укладання контрактів на академічному ринку праці та практиці їх укладання в окремих національних системах освіти [6]. Ще одна компаративна робота присвячена порівнянню систем оплати праці викладачів вищої школи [Paying: 2012]. Колективне дослідження «Як стають професорами: академічні кар'єри, ринки й влада в п'яти країнах» присвячене вивченню механізмів побудови академічної кар'єри у Франції, Німеччині, Великобританії, США й Росії [15]. Важливий аспект кадрового забезпечення системи ВО розглянуто в роботі «Академічний інбридинг й мобільність у вищій освіті: Глобальні перспективи» [1]. Різномічне дослідження перспектив трансформації систем освіти країн Східної Європи й Центральної Азії підготували спеціалісти Світового банку [Sondergaard: 2012]. Порівняльне дослідження систем ВО Англії, Франції, Норвегії, Словачії та Швеції, проведене під егідою європейської асоціації університетів [Reichert: 2009].

Цзинь Лі акцентує увагу на аналізі концептуальних відмінностей моделей освітнього процесу, орієнтованого на моральне й соціальне самовдосконалення (Схід) або виховання

розуму для розуміння світу, що нас оточує [8]. В кінцевому підсумку ця праця стимулює повернення до витоків формування системи вищої освіти. Саме ці питання виявляються в центрі уваги Я. Пелікана [11], С. Колліні [5], Е. Дельбанко [Delbanco: 2012], Г. Розовські [13]. Не лишаються осторонь проблеми й українські вчені. У якості прикладу варто назвати роботи І. Каленюка та О. Кукліна [4], І. Тимошенкова [17].

Особливого значення набуває порівняльний аналіз моделей побудови національних систем вищої освіти, їх взаємозв'язок та взаємозумовленість специфікою соціокультурного та інституціонального середовища господарювання. Адже саме вони зумовлюють можливість та умови запозичення й дієвої інтеграції в національну систему вищої освіти інституцій та інститутів, що підтвердили свою ефективність в інших умовах. *В статті розглянуто риси англо-американської системи вищої освіти, які заслуговують особливої уваги та запозичення умовах сучасної України.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми трансформації університетської освіти в Україні варто розглядати з врахуванням специфіки впливу як глобального, так і національного контексту.

В першому випадку мова йде про вплив на розвиток університетської освіти тенденцій формування постіндустріальних виробничих систем, в яких знання, технології перетворюються на ключовий ресурс. Адже конкуренція й відкритість ринків стимулюють інноваційну активність суб'єктів господарювання, забезпечують високий динамізм і постійне прискорення темпів розвитку. В цих умовах відбувається кардинальний перегляд базових засад вищої освіти, її мети, змісту, інструментарію та механізмів функціонування. По-перше, професійні знання, вміння, навички, компетенції втрачають свою актуальність вже через кілька років після їх отримання. Відповідно постає проблема перегляду мети, цілей, змісту навчання. По-друге, розвиток технологій забезпечує швидке розширення спектру форм і методів надання освітніх послуг, втрату ефективності одних і появу інших інструментів забезпечення навчального процесу. По-третє, загострюється проблема поєднання ринкової та редистрибутивної, розподільчої, суспільної, державної та приватної складових функціонування систем вищої освіти.

Ще на початку минулого століття колишньому середньому студенту було достатньо на протязі майже всієї професійної діяльності спиратися на власні конспекти. В п'ятдесяті роки відбувається визнання необхідності періодичного оновлення професійних знань, починають формуватися системи підвищення кваліфікації кадрів. Наприкінці століття післядипломна освіта спеціалістів набуває перманентного характеру. Сьогодні за деякими напрямками підготовки спеціалістів вищої кваліфікації професійні знання, навички й кваліфікації повинні оновлюватися кожні 3-4 роки.

Яким чином вища школа може й повинна реагувати на ці трансформації? Як не парадоксально це може здатися на перший погляд, але відповідь ми знаходимо звертаючись до витоків становлення вищої освіти, епохи Реформації. Адже головною метою середньовічного університету вважалося *«формування характеру студента»*. Таке розуміння збереглося в елітних вищих англо-американській системі вищої освіти [Delbanco: 2012, 54; 2, с., 129].

Набуття в процесі навчання загальних або спеціальних знань, вмінь, навичок, професійних компетентностей отримує значення не конкретної мети, завдання, а інструменту формування характеру, як стрижневої якості майбутнього спеціаліста-професіонала. Формування характеру, як мета університетської освіти в свою чергу включає конкретно-професійну, пізнавальну та світоглядну складові. По-перше – формування характеру, як сукупності соціально-психологічних і поведінкових якостей, що відповідають

специфічним професійним вимогам. По-друге, характеру як людської якості, що забезпечує формування внутрішньої потреби майбутнього спеціаліста в постійному професійному самовдосконаленні. Досвід же навчання у вищій школі надає інструментарій для якісного задоволення цієї потреби. По-третє, характеру, як сукупності поглядів люди на оточуючий світ, відповідних поведінкових настанов, цінностей.

Науково-технічний прогрес одночасно кардинально змінює вимоги до університетської освіти й призводить до невпинного розвитку інструментарію її забезпечення. Вдосконалюються старі, отримують розповсюдження нові форми забезпечення навчального процесу. «Смерть простору», на якій акцентують увагу глобалісти, у навчальному процесі доповнюється подоланням часових обмежень. Використання інформаційних систем, інтернет-технологій відкриває можливості практично безмежного розповсюдження аудиторії потенційних студентів університету. Воно створює умови, коли вже самі студенти, виходячи зі власних потреб і можливостей визначають інтенсивність і час самостійної роботи, прослуховування зафіксованих на електронних носіях лекційних курсів, отримують можливість консультуватися з викладачами не покидаючи рідної оселі. Розширення інструментарію зумовлює трансформацію методів навчання. Однак, оборотною стороною гонки за новими освітніми технологіями, надмірної комерціалізації університетської освіти, стає акцент на надання конкретних знань, формування конкретних навичок. Тим самим *нівелюється сам сенс університетської освіти*. Її відмінність від інших рівнів надання освітніх послуг.

Зростання потреби економік у спеціалістах вищої кваліфікації, прискорене збільшення їх частки в робочій силі за умов суттєвого подорожчання вартості підготовки, зумовлюють розвиток систем масової вищої освіти, диверсифікацію джерел її фінансування. Відповідно, навіть в країнах, що, принаймні офіційно, зберігають соціалістичну орієнтацію (Китай, В'єтнам) отримує розвиток контрактне (платне) навчання, створюються приватні вищі навчальні заклади [Carrou: 2014]. В нових умовах змінюється роль держави у забезпеченні функціонування університетської освіти. Спектр її функцій поступово зміщується від ролі замовника, власника, управляючого, фінансиста систем університетської освіти до функцій координатора, центра організаційно-методичного забезпечення, розробника відповідних стандартів, ключового, але не єдиного, суб'єкта контролю якості освітнього процесу. Одночасно зростає роль і відповідальність держави у спрямуванні університетської освіти на досягнення її *головної мети – формування людських якостей, характеру майбутнього спеціаліста*.

Складності трансформації системи університетської освіти в Україні, як і трансформації національної економіки в цілому, зумовлюються амбівалентним поєднанням в національній культурі елементів, властивих як Заходу, так і Сходу. Прикордонний, межовий характер національної культури з точки зору специфіки соціальної організації суспільної взаємодії в найбільшій мірі проявляється в протирічному поєднанні індивідуалізму й колективізму. Розбіжність між офіційними ідеологіями православної соборності (Російська імперія), моральним кодексом будівника комунізму (СРСР) та об'єктивними потребами розвитку *економічних відносин, заснованих на індивідуалізації мотивів діяльності*, заважали еволюційному формуванню *компенсаційних інститутів*, здатних поєднати індивідуальний і суспільний інтерес. Результатом стає те, що, з одного боку, не спрацьовують механізми соціалізації, властиві колективістським культурам Сходу, а з іншого, відсутні дієві компенсаційні інститути, які забезпечують інтеграцію індивідів в суспільні відносини. Своєрідною захисною реакцією стало формування *гнучкої моралі*. Виразною її метафорою може слугувати старий студентський вислів *«Якщо заборонено, але є бажання,*

то можна». Звідси й вільне відношення до трактування правил («Закон що дшило, як повернеш, так і вийшло», «Ліс закон, ведмідь господар», «Огороджі будують щоб через них лазили, а закони – щоб їх порушували»), розквіт кумівщини, клієнтизму, корупції.

Гіркий досвід двох десятиліть трансформаційних перетворень в Україні з усією наочністю підтверджує, що відсутність загальноновизнаних, загальнообов'язкових до виконання моральних норм, деморалізація суспільства здатні призвести до повного занепаду навіть високорозвинену державу, поставити під питання саме існування нації. Свій внесок у формування компенсаційних цінностей та інститутів здатні і повинні внести держава, сім'я, підприємницькі структури, місцеві співтовариства, органи масової інформації, освітні заклади [18, с. 211-233].

В контексті вище викладеного особливої актуальності в українських реаліях набуває твердження про те, що *основною метою університетської освіти є формування характеру майбутнього спеціаліста.*

Акцент на ціннісних витоках університетської освіти дозволяє знайти пояснення парадоксальній відмінності в організації студентського побуту в англосаксонських країнах і в континентальній Європі, що історично склалася. У континентальній Європі, просоченій духом корпоративізму, студенти переважно винаймали житло в приватних будинках. У своєму повсякденному житті вони були розосереджені в місті, де розміщувався університет. У індивідуалістичній Англії і в коледжах, заснованих в колоніях, вони розміщувалися разом, в кампусі [Delbanco: 2012; 2, с. 110]. У чому причина? Сама ідея коледжу була запозичена протестантами в християнській концепції монастирської общини. Етимологія терміну collegium (суспільство, співтовариство), підказує це. Ідея коледжу була пов'язана з необхідністю виховання у студентів колегіального образу життя. З цією метою створювався кампус, як місце, де вони разом харчувалися, включалися в єдиний ритм навчання й соціального життя (спільне відвідування лекцій, церковних служб, колективні ігри). По суті, ми маємо справу зі своєрідним компенсаційним інститутом, що забезпечує в процесі «побічного навчання» соціалізацію студента.

Досвід життя в кампусі покликаний *сформуванню у студента-індивідуаліста навички взаємодії з іншими, такими ж незалежними індивідами, інтереси й здібності яких треба навчитися цінувати, шанувати, навчитися радитися й звертатися до взаємодопомоги* (те, чого так не вистачає сьогодні українським політикам, які й самі є продуктом суспільства, інтереси якого покликані виражати). Більше того, саме в подібних умовах забезпечувалася можливість розвитку критичного мислення, здатності в ході дискусії, обміну думками, сприймати, приймати й розвивати нові ідеї. Те, наявність чого зрештою, за твердженням Дж. Голдстоуна, і стало передумовою піднесення Заходу [3].

Зовсім не випадково, як правило, *сам президент коледжу у рамках програми останнього курсу навчання читав лекції з філософії моралі.* У цьому контексті заслуговує на особливу увагу той факт, що появи Багатства народів, книги, що заклала фундамент сучасної економічної теорії, передувала інша робота А. Сміта – *Теорія моральних почуттів.* Та й сам учений, передусім, був моральним філософом, а потім вже економістом. Саме у цій роботі ми знаходимо справжнього хазяїна «Невидимої руки», що забезпечує злагоджену взаємодію усіх учасників господарського процесу. І пов'язується вона не з ринком, а з *Божественним Провидінням* [14, с. 85].

Орієнтація на цінності індивідуалізму, характерна для англосаксонських країн, зумовила необхідність формування інститутів, покликаних *компенсувати відцентрові тенденції,* здатні породити загрозу самому існуванню суспільства. Їх провідником на рівні суспільства в цілому у А. Сміта виступає *Божественне Провидіння, моральні норми За-*

кону Божого. У свою чергу життя в кампусі представляється інструментом формування практичних навичок соціальної взаємодії.

Для Європи, орієнтованої на цінності корпоративізму, ця проблема не була такою гострою й актуальною. Корпоративізм просочував повсякденне соціальне життя практично усіх соціальних верств суспільства, починаючи з селянських громад, ремісничих цехів, купецьких гільдій, релігійних, рицарських орденів, феодальних, аристократичних структур. Відповідно й функції кампусу більшою мірою могли б бути зведені до рішення побутових проблем студентів.

Ситуація з переважно колективістськими ціннісними орієнтаціями країн Сходу породжує проблему, одночасно протилежну й аналогічну тій, яка має місце в англосаксонських країнах. Е. Дельбанко представляє її на прикладі китайського студента, що важко сприймає навчальну ситуацію, пов'язану з необхідністю участі в колективній дискусії, критичній оцінці змісту виступів інших її учасників, включенні «лічильника фігні», стимулюючого виявлення хибних місць у роздумах партнера, пошуку й знаходженні істини в процесі діалогу, суперечки. Надмірний акцент на індивідуалізмі або колективізмі обмежують можливості колективної взаємодії. У цих умовах зростає значущість «побічного навчання», як ключового інструменту «виховання характеру», розвитку особистості студента [Delbanco: 2000].

Для України цей аспект проблеми реформування університетської освіти набуває особливого значення. Адже в результаті перебудови економіки відбулася подальша гетерогенізація ціннісних засад і всієї інституціональної системи, що забезпечує існування суспільства. За рівнем охоплення вищою освітою випускників середньої школи наша країна цілком відповідає найвищим світовим стандартам. Отже й потенціал виховного впливу українських університетів на майбутні покоління громадян держави лишається досить великим.

Безумовно ми не маємо можливості перемістити українських студентів у кампуси. Але в цьому немає потреби. Розширення, завдяки науково-технічному прогресу, ринковим перетворенням, інструментарію та організаційних форм університетської освіти створюють значно більше можливостей для цілеспрямованого управління процесом соціалізації майбутніх спеціалістів. Ключового значення набуває визнання й розуміння проблеми, *перегляд уявлень про мету, організаційні засади, методологію та інструментарій університетської освіти*. Адже в даному випадку *набуття майбутнім спеціалістом початкових, стартових (з огляду на перспективу всієї його професійної кар'єри) знань набуває значення не мети, а лише інструменту досягнення значно більш важливішого результату – становлення його характеру як справжнього професіонала, майстра своєї справи, громадянина*.

Важливо зазначити *відмінність змісту навчання з точки зору студентів і тих, хто забезпечує навчальний процес*. З точки зору перших оволодіння конкретними знаннями, вміннями, навичками, компетенціями лишається головною метою. *Формування характеру для них виглядає як «побічний, опосередкований результат»* процесу навчання. Для організаторів навчального процесу навпаки, *цілеспрямоване формування певних рис характеру, світогляду майбутніх спеціалістів стає безпосереднім завданням*, а от процес формування конкретних знань, умінь, навичок професійних компетенцій перетворюється на *інструмент, що опосередковує досягнення головної мети*. І тут вже на перший план виходять процедури зарахування на навчання, розподіл повноважень між студентами, безпосередня організація навчального процесу, виробничої практики, відносини з викладачами, кафедрами, деканатом, процедури атестації та оцінювання знань, різноманітні

конкурси, олімпіади, спортивні змагання, волонтерська діяльність і т. п. Адже від того, як вони організовані у вирішальній мірі залежить й те, які навички соціальної взаємодії будуть сформовані у майбутніх спеціалістів, переважні соціальні орієнтації, світогляд в цілому.

Визнання цієї складової організації навчального процесу у вищій школі набуває особливого значення в умовах трансформаційної кризи, в якій перебуває українське суспільство. Адже надмірна «комерціалізація» освіти дуже часто призводить до втрати навчальними закладами справжніх орієнтирів своєї діяльності. В результаті формування професійних кваліфікацій підміняється навичками «вирішення проблем». Вищі навчальні заклади перетворюються на справжні розсадники майбутньої корупції, клієнтизму, кумівщини.

Зростання відкритості української економіки, включення у цей процес системи університетської освіти набувають особливого значення в умовах демографічної кризи, коли тенденція швидкого зростання кількості абітурієнтів, які бажають отримати вищу освіту, змінилася на протилежну, призвела до загострення конкуренції між навчальними закладами. В цих умовах можливість виходу на зовнішні ринки освітніх послуг може як слугувати важливим джерелом подальшого розвитку навчальних закладів так і призвести до загострення існуючих проблем. Зростає значення підвищення конкурентоспроможності українських університетів. Переорієнтація їх діяльності з врахуванням вимог, потреб і можливостей, що надає сучасна економіка може стати важливим джерелом зростання конкурентоспроможності на міжнародному рівні як українських університетів так і національної економіки в цілому.

Висновки. Саме пріоритетна орієнтація на формування характеру майбутніх випускників завжди була властива кращім елітним університетам світу. Прискорене розгортання системи масової вищої освіти в свій час зумовило певне спрощення, «приземлення», конкретизацію завдань, що ставилися перед вишами, їх диференціацію, в тому числі й за рівнем викладання, якістю підготовки спеціалістів, рівнем складності завдань, які перед ними ставилися. В сучасних умовах саме життя створює умови та ставить завдання повернення національної системи вищої освіти до більш глибокого розуміння її функцій та ролі в суспільному житті країни. В нових умовах актуалізуються здобутки Реформації п'ятисотрічний ювілей якої ми визначаємо.

Список використаних джерел

1. Академический инбридинг и мобильность в высшем образовании: Глобальные перспективы // М. : ИД ВШЭ, 2016. – 328 с.
2. Бок Д. Университет в условиях рынка. Коммерциализация высшего образования / Д. Бок. – М. : ИД ВШЭ, 2012. – 224 с.
3. Голдстоун Дж. Почему Европа? Возвышение Зарада в мировой истории / Дж. Голдстоун. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2014. – 224 с.
4. Каленюк И. Развитие высшего образования и экономика знаний / И. Каленюк, О. Кулин. – М. : Новое знание, 2014. – 383 с.
5. Коллини С. Зачем нужны университеты? / С. Коллини. – М. : ИД ВШЭ, 2016. – 264 с.
6. Контракты в академическом мире / сост. и научн. ред. М. Юдкевич. – М. : ИД ВШЭ, 2011. – 392 с.
7. Лахман Р. Капиталисты поневоле: Конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего нового времени / Р. Лахман. – М. : Территория будущего, 2010. – 456 с.

8. Ли Ц. Культурные основы обучения: Восток и Запад / Ц. Ли. – М. : ИД ВШЭ, 2015. – 464 с.
9. Массовое высшее образование. Триумф БРИК? – М. : ИД ВШЭ, 2014. – 528 с.
10. Модернизация образования в европейских странах // Актуальные проблемы Европы. – 2013. – № 2. – 272 с.
11. Пелікан Я. Ідея університету. Переосмислення / Я. Пелікан. – К. : Дух і літера, 2009. – 394 с.
12. Ридингс Б. Университет в руинах / Б. Ридингс. – М. : ИД ВШЭ, 2010. – 304 с.
13. Розовски Г. Университет. Руководство для владельца / Г. Розовски. – М. : ИД ВШЭ, 2015. – 328 с.
14. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М. : Республика, 1997. – 351 с.
15. Соколов М. Как становятся профессорами: академические карьеры, рынки и власть в пяти странах / М. Соколов, К. Губа, Т. Зименкова, М. Сафонова, С. Чуйкина. – М. : НЛО, 2015. – 832 с.
16. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства 990–1992 гг. / Ч. Тилли. – М. : Территория будущего, 2009. – 360 с.
17. Тимошенко І. Інституційні основи розвитку систем освіти / І. Тимошенко. – Х. : Вид-во НУА, 2013. – 568 с.
18. Харрисон Л. Главная истина либерализма: Как политика может изменить культуру и спасти её от самой себя / Л. Харрисон. – М. : Новое издательство, 2008. – 282 с.
19. Экономика образования за рубежом : Сборник обзоров. – М. : ИНИОН, 2005. – 180 с.
20. Carnoy, M. (2014) University Expansion in a Global Changing Economy: Triumph of the BRICs? / M Carnoy, P Loyalka, I. Froumin, M. Dobryakova, R. Dossani, K. Kuhns, J.B.G. Tilak, R. Wang. – Stanford : Stanford University Press, 2014. – 404 p.
21. Clark, B. (2001) Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation (Issues in Higher Education) / Burton R. Clark. – Bingley : Emerald Group Publishing Limited, 2001. – 180 p.
22. Clark, B. The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective. – Oakland : University of California Press, 2011. – 330 p.
23. Delbanco, A. (2012) College. What It Was, Is and Should Be / A. Delbanco. – Princeton : Princeton University Press, 2012. – 248 p.
24. Paying the Professoriate. A Global Comparison of Compensation and Contracts / P. Altbach, L. Reisberg, M. Yudkevich, G. Androushak, I. Pacheco (Eds.). – N-Y. : Routledge, 2012. – 384 p.
25. Reichert S. (2009) Institutional Diversity in European Higher Education. Tension and Challenges for Policy Makers and Institutional Leaders / S. Reichert . – Brussels : EUA. – 164 p.
26. Sondergaard L. (2012) Skills, not Just Diplomas. Managing Education for Results in Eastern Europe and Central Asia / L. Sondergaard et al. – Washington : The World Bank. – 240 p.

References

1. Akademycheskyi ynbrydynh y mobylnost v vysshem obrazovanii: Hlobalnye perspektyvy // М. : YD VShЭ, 2016. – 328 с.
2. Bok D. Unyversytet v uslovyakh rynku. Kommertsyalyzatsiya vyssheho obrazovanyia / D. Bok. – М. : YD VShЭ, 2012. – 224 с.
3. Holdstoun Dzh. Pochemu Evropa? Vozvyshenye Zarada v myrovoi ystorry / Dzh. Holdstoun. – М. : Yzd-vo Ynstituta Haidara, 2014. – 224 с.

4. Kaleniuk Y. Razvytye vyssheho obrazovaniya y ekonomyka znanyi / Y. Kaleniuk, O. Kulyun. – M. : Novoe znanye, 2014. – 383 s.
5. Kollyny S. Zachem nuzhny unyversytety? / S. Kollyny. – M. : YD VShE, 2016. – 264 s.
6. Kontrakty v akademicheskom myre / sost. y nauchn. red. M. Yudkevych. – M. : YD VShE, 2011. – 392 s.
7. Lakhman R. Kapitalisty ponevole: Konflykt elyt y ekonomycheskye preobrazovaniya v Evrope ranneho novoho vremeny / R. Lakhman. – M. : Terrytoryia budushcheho, 2010. – 456 s.
8. Ly Ts. Kulturnye osnovy obucheniya: Vostok y Zapad / Ts. Ly. – M. : YD VShE, 2015. – 464 s.
9. Massovoe vysshee obrazovanye. Tryumf BRYK?. – M. : YD VShE, 2014. – 528 s.
10. Modernyzatsiya obrazovaniya v evropeyskykh stranakh // Aktualnye problemy Evropy. – 2013. – № 2. – 272 s.
11. Pelikan Ia. Ideia universytetu. Pereosmyslennia / Ia. Pelikan. – K. : Dukh i litera, 2009. – 394 s.
12. Rydynhs B. Unyversytet v ruynakh / B. Rydynhs. – M. : YD VShE, 2010. – 304 s.
13. Rozovsky H. Unyversytet. Rukovodstvo dlia vladeltsa / H. Rozovsky. – M. : YD VShE, 2015. – 328 s.
14. Smyt A. Teoryia нравstvennykh chuvstv / A. Smyt. – M. : Respublyka, 1997. – 351 s.
15. Sokolov M. Kak stanoviyatsia professoramy: akademicheskye karery, rynky y vlast v piaty stranakh / M. Sokolov, K. Huba, T. Zymenkova, M. Safonova, S. Chuikyna. – M. : NLO, 2015. – 832 s.
16. Tylly Ch. Prynuzhdenye, kapital y evropeyskye hosudarstva 990 - 1992 hh. / Ch. Tylly. – M. : Terrytoryia budushcheho, 2009. – 360 s.
17. Tymoshenkov I. Instytutsiini osnovy rozvytku system osvity / I. Tymoshenkov. – Kh. : Vydvo NUA, 2013. – 568 s.
18. Kharryson L. Hlavnaia ystyna lyberalizma: Kak polytyka mozhet yzmenyt kulturu y spasty eë ot samoi sebia / L. Kharryson. – M. : Novoe yzdatelstvo, 2008. – 282 s.
19. Ekonomyka obrazovaniya za rubezhom : Sbornyk obzorov. – M. : YNYON, 2005. – 180 s.
20. Carnoy, M. (2014) University Expansion in a Global Changing Economy: Triumph of the BRICs? / M Carnoy, P Loyalka, I. Froumin, M. Dobryakova, R. Dossani, K. Kuhns, J.B.G. Tilak, R. Wang. – Stanford : Stanford University Press, 2014. – 404 p.
21. Clark, B. (2001) Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation (Issues in Higher Education) / Burton R. Clark. – Bingley : Emerald Group Publishing Limited, 2001. – 180 p.
22. Clark, B. The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective. – Oakland : University of California Press, 2011. – 330 p.
23. Delbanco, A. (2012) College. What It Was, Is and Should Be / A. Delbanco. – Princeton : Princeton University Press, 2012. – 248 p.
24. Paying the Professoriate. A Global Comparison of Compensation and Contracts / P. Altbach, L. Reisberg, M. Yudkevich, G. Androushak, I. Pacheco (Eds.). – N-Y. : Routledge, 2012. – 384 p.
25. Reichert S. (2009) Institutional Diversity in European Higher Education. Tension and Challenges for Policy Makers and Institutional Leaders / S. Reichert. – Brussels : EUA. – 164 p.
26. Sondergaard L. (2012) Skills, not Just Diplomas. Managing Education for Results in Easter Europe and Central Asia / L. Sondergaard at all. – Washington : The World Bank. – 240 p.

ЗМІСТ

Копійка В. В.	
Передмова	4
Smith V. L., Sheremeta R. M.	
The impact of the reformation on the economic development of Western Europe	6
Kistersky L. L.	
From Adam Smith to Vernon Smith: Lessons for Ukraine	23
Унгурян П., Романенко О., Хмара М.	
Реформація і відповідальне управління	34
Вергун В. А.	
Економічна нобелелогія ХХІ століття: напрями і проблеми наукових досліджень	44
Тимчик О. А., Бєлая О. М.	
До питання про економічний аспект протестантського вчення	54
Пузанов І. І.	
Еволюція зовнішньої торгівлі через призму Біблійних моральних цінностей	64
Лурова Т. V.	
Approach to financial reforms in Ukraine for eurointegration: unconventional view	85
Львова О. Л., Романенко О. А.	
Європейська Реформація та Україна: економіко-правовий вимір розвитку сучасної держави	91
Лурова Т. V., Kistersky K. A.	
The innovation imperative for Ukraine	104
Француз-Яковець Т. А., Шеляженко Ю. В.	
Роль реформації в утвердженні міжнародно-правового ідеалу особистої автономії	111
Nosova O. V.	
Corporate social responsibility in multinational corporations	122
Липов В. В.	
Реформація та реформування вищої освіти в Україні: інституційна складова	132

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 130 (частина II)

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 9 від 27 квітня 2017 року.**

Підписано до друку 22. 05. 2017 року.
Наклад 100 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>